

Vho Angie Mutshekg
Minista wa Muhasho wa
Pfunzo ya Muteo

Vho Enver Surty
Muthusaminista wa Pfunzo
ya Muteo

Bugu idzi dzo nwaletwa vhana vha Afrika Tshipembe, mushumo wa hone wo rangiwa phanda nga Minista wa Pfunzo ya Muteo. Vho Angie Mutshekg na Muthusaminista wa Pfunzo ya Muteo. Vho Enver Surty.

Bugu dza u shumela dza Rainbow ndi tshipiga tsha zwe Muhasho wa Pfunzo ya Muteo wa ita zwa u khwi isa vhukoni ha vha gudi vha Afrika Tshipembe vha giredi dza rathi dza u ranga. Sa tshiwe tsha zwithu zwihulwane zwa Pulanetshumisi (Action Plan) ya Muvhuso, thandela iyi yo konadzea nge ya lambedzwa lu sa vhudziswi nga Muhasho wa Gwama la Lushaka (Thirezhari). Hezwi zwo ita uri Muhasho u kone u bvedza bugu idzi, dzi kha nyambo dzothe dza tshiofisi, dzi tshi waniwa mahala.

Ri na fulufhelo lauri bugu idzi dzi do thusa vhadededzi (vhagudisi) mushumoni wavho wa u funza wa kuvha liwe na liwe khathihi na u vha na vhuanzi uri vha khunyeledze kharikhulamu yotho. Ro ita nga vhuronwane uri ri sumbedze ndila vhadededzi kha nyito nge ra shumisa aikhoni dzi no sumbedza uri mugudi u tea u ita zwifhio.

Ri na fulufhelo li no bva li mbiluni uri vhana vha do dhiphi a nga u shumisa bugu idzi zwenezwi vha tshi khou aluwa na u guda, khathihi na uri na vhovho, sa mudededzi, vha do dhiphi a na vhana avha.

Ri ri kha vhovho na vha gudi vhavho, ngavhe zwi tshi vha nakela musi vha tshi shumisa bugu idzi. Zwi pfumbe.

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI – Gireidi ya 5 Bugu 1

ISBN 978-1-920458-69-0

Yo vusuludzwa,
i tevhedza CAPS

Dzina:	Kilasi:
--------	---------

basic education
Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

TSHIVENDA LUAMBO
LWA HAYANI

Bugu 1
Themo 1 & 2

ISBN 978-1-920458-69-0

TSHIVENDA HOME LANGUAGE
GRADE 5 – BOOK 1
TERMS 1 & 2
ISBN 978-1-920458-69-0
**THIS BOOK MAY
NOT BE SOLD.**

Kuñwalele

Dilugiseni

Rerani na tshigwada tshaṅu uri ni kuvhanganye mihumbulo. Shumisani mepe wa mihumbulo kha u dzudzanya mihumbulo yaṅu siani la puloto, vhaanewa/ vhabvumbedzwa na fhethuvhupo.

Mvetamveto

Ṽwalani mvetamveto yaṅu ya u tou thoma. Elekanyani nga lushaka lwa vhatshesivhaṭaleli, tshivhumbeo na phara inwe na inwe.

Vusuludzani

Vhalani mvetamveto nga liṭo la u sasaladza ni wane mbigelamurahu i no bva kha vhaṅwe nga inwi kilasini na mudededzi waṅu.

Dzudzanyani

Dzudzanyani nga u ṭola mupeleṭo na ndongazwiga. Itani ndulamiso ya mvetamveto.

Andadzani

Ṽwalani mvetamveto yaṅu ye ya dzudzanywa na u lulamiswa, sa one maṅwalwa a u khunyeledza.

Kuvhalele

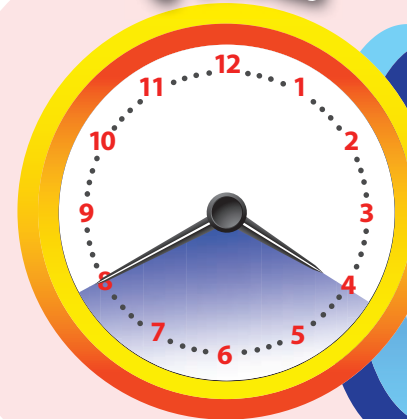
Thangela uvhala

- Elekanyani nga zwine na vho zwi ḡivha zwi no kwama ṭhoho ya mafhungo.
- Elekanyani nga muṅwali na deithi ye bugu ya anḡadzwa ngayo.
- Vhalani phara ya u thoma na ya u fhedzisela ya tshipiḡa itsho.
- Lingedzani u humbulela uri liṅwalwa ilo li khou amba nga mini.

U vhala

- Musi ni tshi khou vhala, ni ite ni tshi awela ni vhone uri ni khou pfesesa naa.
- Vhambudzani zwe na vha no humbulela zwone na zwe na vhala.
- Arali ni sa koni u pfesesa zwine maṅwe a maipfi a amba shumisani dikishinari (ṭhalusamaipfi).
- Arali ni sa pfesesi phara iyo, i vhaleni hafhu nga u tou ongolowa. I vhaleleni nṭha.

Thevhela uvhala

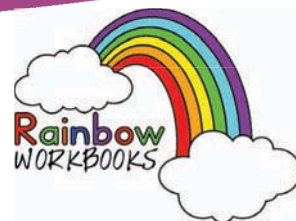

- Lingedzani u elelwa mafhungomatsivhudzi magede o lumbamaho zwe na vhala.
- Itani mepe wa mihumbulo wa mihumbulo mihulwane.
- Ṽwalani zwi re zwaṅu inwi muṅe ni tshi shumisa mihumbulo i no bva kha zwe na vhala.

Gireidi
ya

5

L u a m b o
I w a h a y a n i

NGA TSHIVENḌA

Heyi bugu ndi ya:

TSHIVENḌA

Bugu ya

—

TSUMBANDILA DZA U SHUMISA IYI BUGU YA MISHUMO

Kha vha shumise Bugu ya Mishumo khathihi na zwiinwe zwiko zwi re hone. Kha vha tole CAPS ya Vhuimo ha Vhukati ya Luambo lwa Hayani.

Bugu ya Mishumo ya vhuimo ha vhukati ha ngudo ya Luambo lwa Hayani i a vha tšanganedza. Vhuimo uhu ha vhukati ha ngudo dza Luambo lwa Hayani ho itelwa u alusa vhukoni ha luambo kha vhagudi uri vha kone u alusa zwikili zwavho zwa u davhidzana hu no itwa vhtshiloni, khathihi na u alusa zwikili zwa u guda funzoni ri tshi buḁa na kharikhulamu. Ri na fulufhelo lauri vha ḁo zwi vhone uri iyi Bugu ya Mishumo i thusa vhagudi kha u alusa vhukoni uhu he ha bulwa.

Bugu ya Mishumo iyi yo dzudzwanywa hu tshi tevhedzwa zwitendeledzi zwa vhege mbilimbili zwa CAPS. Vha ḁo tšangana na migaganyo ya zwine zwa ḁo funzwa kha tshitendeledzi tshiinwe na tshiinwe tsha vhege idzi mbili kha masiatari 1, 35, 69 na 103 a iyi Bugu ya Mishumo. Tshitendeledzi tshiinwe na tshiinwe tsha vhege mbili tsho vhekanywa uri tshi katele zwikili zwi tevhelaho zwa luambo:

1 U thetshesela na U amba (Oraḁa) – awara dza 2 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

Kha ri ambe

Vhagudi vha tea u newa zwikhala tshifhinga tshoṱhe zwa u alusa zwikili zwavho zwa U thetshesela na U amba zwa u kuvhanganya ngazwo mafhungomatsivhudzi, vha tandulula thaidzo na u bula mihumbulo yavho na kuvhonele kwavho kwa zwithu. Bugu ya Mishumo i na nyito dzi re na tshivhalo dza u amba na u thetshesela dzine vhone vha nga dzi shumisa u itela u vha na vhuṱanzi uri vhagudi vha wana zwikhala musi na musi zwa u ita ṅdowendowe dza u tou amba.

2 U vhala na U Ṭalela – awara dza 5 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

Kha ri vhale

CAPS i lila uri vhagudi vha vhale na u ṭalela zwibveledzwa zwa maṅwalwa magede na tshaka dza maṅwalwa ngede kha tshitendeledzi tshiinwe na tshiinwe tsha vhege mbili. Hafha hu katelwa u vhala: nganeapfufhi (zwiṱori zwipfufhi), foḽokuḽoo (ngano), nganetshelomune, maṅwalo, imeḽi, zwiṅwalwa kha dayari, matambwa, atikili dza gurannḁa, atikili dza magazini, inthaviwu dza radio, vhurendi, maṅwalwa a u ṭuṭuwedza, khungedzelo, ndaela, ndaedzandila na kuitelwe kwa zwithu. I tshi inga kha zwenezwi, CAPS i lila uri vhagudi vha vhale maṅwalwa a re na mafhungomatsivhudzi a u tou vhone: mimepe, tshati, dzithebuḽu, nyolo, mepe ya mihumbulo, tshati dza mutsho, phosiṱara, ṅdivhadzo, zwifanyiso na dzigirafu. Vha ḁo wana hu na zwibveledzwa zwa maṅwalwa zwi re na tshivhalo kha iyi Bugu ya Mishumo.

CAPS i bula maitela a u vhala ane a vha maga a thangelauvhala, u vhala na thevhelauvhala. Vha ḁo tšangana na ṱhalutshedzo dzi no sumbedza maga nga maga dza 'kuvhalele' nga ngomu ha khavara ya nga phanḁa ya bugu iyi.

3 U ṅwala na U ṅekedza – awara dza 4 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

Kha ri ṅwale

CAPS i lila vhagudi vha tshi ita ṅdowendowe dza u ṅwala musi na musi dza mafhungo o fhambananaho. Bugu ya Mishumo iyi i na fureme dza u ṅwala ngadzo khathihi na nzunzanyo dzi no ḁo ḁuḁumedza vhagudi vha tshi bveledza zwibveledzwa zwa u tou ṅwala, zwa u tou vhone na zwa midia minzhi. Vha ḁo tšangana na ṱhalutshedzo dzi no sumbedza maga nga maga dza 'kuṭwalele' nga ngomu ha khavara ya nga phanḁa ya iyi Bugu ya Mishumo.

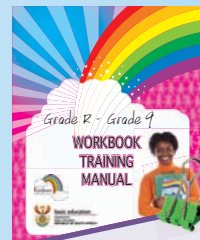
4 Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo – awara ya 1 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)

Kha ri ṅwale

LUAMBO

CAPS i vha ṅea mutevhe wa Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo (zwiteṅwa) zwine zwa tea u funzwa kha gireidi inwe na inwe. Iyi Bugu ya Mishumo i dzhenisa na ṅdowedzo ngede dza tshitendeledzi tshiinwe na tshiinwe tsha vhege mbili. Nyito idzi dzi anzela u katela 'noutu/nzhele' dza u ṱalutshedza milayo ya luambo.

- Vha tshi toḁa tsivhudzo inwe kha vha tole Workbook Training Manual.

Thero ya 1: U anetshela ngano

Zwi ori

Themo ya 1: Vhege dza 1 - 2

1 Pele - bola ya milenzhe i a mu tanyanya thoho 2

U vhala mañwalwa a no amba nga Pele
U fhindula mbudziso dze dza disendeka nga mañwalwa aya.
U vhambedza maipfi na zwine a amba.

2 Zwinzhi nga Pele 4

U rera nga mbudziso zwigwadani.
U fhindula mbudziso dzi no kwama mvumbo, fhethu na muhumbulo muhulwane wa tshitori.
U pulanela manweledzo hu tshi shumiswa mepe wa buvhi.
U ñwala manweledzo.

3 Portia u sedzulusa tshitori tsha bola ya milenzhe 6

U vhala tsenguluso ya bugu.
U fhindula mbudziso dzi no kwama tsenguluso.
U topola muñwali, dzina la bugu na zwi re ngomu ha tsenguluso.
U bula zwiitisi zwauri ndi nga mini vhana vha tshi nga dhiphina nga tshitori itshi.
U fhedzisa mafhungo a tshi shumisa nyito i re kha tshifhinga tsho fhiraho.
U fhedzisa mafhungo a tshi shumisa nyito i re kha tshifhinga tsha zwino.

4 U ñwala tsenguluso 8

U dubekanya mafhungo.
U shumisa lubuvhi kha u pulanela tsenguluso.
U ñwala tsenguluso nga fhasi ha thohwana dze dza newa.
U ola tshifanyiso tshi no khou sumbedza uri bugu i amba nga mini.

5 U shandula kuhumbulele 10

Therisano nga tshifanyiso.
U vhala tshitori tshi no amba nga mutukana we a guda u dhiphina nga mitambo.
U fhindula mbudziso dzi no kwama tshitori.
U ñwala phara.
U ñea tshitori thoho.
U topola madzina vhukuma na madzinazwao.

6 Huriwe u ñwala hafhu 12

U shumisa puloto ye ya newa kha u pulanela tshitori.
U ñea tshitori thoho.
U ñwala marangaphanda a tshitori.
U talutshedza fhethuvhupo hu re tshitorini.
U topola vhaanewa vha re tshitorini.
U topola puloto ya tshitori.
U swikisa tshitori mathakheni.

U shumisa thangi kha u vhumba maipfi maswa.

U shumisa mitshila kha u vhumba maipfi maswa.

U ñwalula mafhungo hu tshi shumiswa dzikhoma nga ñdila yone.

7 Metshe wa u khunyeledza wa Pele 14

U vhiga tshipitshi tshi re na thoho i no ri: 'Ndi nga mini mitambo i tshithu tshihulwane.'
U asesa tshipitshi tshe tsha itwa nga tshigwada.
U vhala phara i no amba nga metshe wa u khunyeledza wa Pele.
U fhindula mbudziso dzi no kwama phara.
U topola pfanywa mafhungoni.

8 Zwi a tanyana 16

U ñwala litambwa li no amba nga Pele.
U tanela kilasi litambwa.
U ñwala tsenguluso ya litambwa hu tshi topolwa uri litambwa li amba nga mini, vhabvumbwedzwa ndi vhone, lushaka lwa luambo lwe lwa shumiswa, ndi nga mini litambwa li tshi tea u talelwa kana li songo tea.
U shumisa zwiga zwa u awela, majederedanzi, khoma, zwigambudziso na zwiðevhe pharani ye ya newa.
U ita mutevhe a tshi shumisa tshifhinga tsha zwino tsha a.
U ñwala mafhungo a tshi shumisa tshifhinga tsho fhiraho.

Ma ñwalwa a mafhungomatsivhudzi

Themo ya 1: Vhege dza 3 - 4

9 Muvhuda wa tshipentshela 18

U topola phambano dza zwifanyiso zwivhili.
U vhala mañwalwa a no amba nga Thulo dza Milamboni
U fhindula mbudziso dzi no kwama mañwala aya.

10 Mañwe hafhu nga thulo dza milamboni 20

U topola fhungothoho na fhungo litikedzi.
U fhedzisa mepe wa buvhi u no kwama Thulo dza Milamboni.
Thulo dza Milamboni

11 Nomboro dzi anetshela mafhungo a sa takadzi 22

U vhala girafu i no amba nga Thulo dza Milamboni.
U pfesesa na u ñwala nga girafu i no amba nga Thulo dza Milamboni
U topola zwine maipfi a amba.
U talukanya pfanywa.

U ñwala maipfi kha dikishinari.

U tuma maipfi hu tshi shumiswa matanganyi nahone, fhedzi, ngauri, arali, zwino na musi

12 Zwi we hafhu nga thulo dza milamboni 24

U ñwala mafhungo a tshi tevhekana nga ngona hu u itela u ita phara i no pfala.
U topola fhungothoho la phara.
U shumisa zwiatanganyi kha u tuma mafhungo:
tsha u toma, tshi no tovhela, tsha u fhedzisela, nga murahu, zwenezwoha.
U ñwala phara i no pfala nahone yo dzudzanywa nga ngona.

13 Zwiñwe hafhu nga mivhuda 26

U vhala mañwalwa a no amba nga mivhudahaya na mivhudaqaka
U fhindula mbudziso dzi no kwama mañwala aya.
U ñwala thohwana ya mañwalwa.
U thabuleitha phambano dzi re vhukati ha mivhudahaya na mivhudaqaka.
U topola mbumo.
U shumisa inifinitivi.

14 Kha ri lavhelese mivhudahaya na mivhudaqaka 28

U ñwala phara a tshi bula uri muvhudaqaka u lela vhana vhawo nga ñdila ifhio.
U lulamisa mafhungo a tshi shumisa maipfanisi a re kha vhuthihi na vhunzhi.
U topola maitimafukeli na inifinitivi mafhungoni.
U ñwala manweledzo a mañwala a no khou amba nga Tshaka dzo fhambananaho dza Mivhuda.

15 Ri tala figara dza muambo 30

U vhala mañwalwa a no amba nga tshikokovi tsha khumbulelwa.
U topola maambe kha mañwalwa.
U livhanya maidioma na zwine a amba.
U topola maiidioma mafhungoni.
U talukanya maedzavhathu.
U livhanya maipfi a luambo lwa musanda na zwine a amba.

16 U sedza kuñwalele hafhu 32

U ñekana mihumbulo ya maanea a tshipuka.
U pulanela maanea a tshipuka hu tshi shumiswa mepe wa buvhi.
U ñwala maanea a no bula uri tshipuka tshi na tshivhumbeode, saidzi yatsho, tshi tshila tshifhinga tshingafhani na uri tshi khomboni ya u thothela naa.

Kha ri ambe

Ambani nga tshifanyiso itshi.

Bola ya milenzhe ndi muñwe wa mitambo yo d̃oweleswaho l̃ifhasini. Ni a u funa? Ndi nnyi mutambi wa bola ya milenzhe ane na mu funesa? Ndi ngani ni tshi mu funesa? Ni guda mini khae? Ndi ngani?

Kha ri vhale

“Musi ndi tshi pfa luimbo lwa lushaka lwa Brazil, ndi pfa u nga ndi khou lora. Ndi a lingedza uri muhumbulo wanga u tou

fombe kha uri ndi d̃o tamba hani fhedzi ndi dzulela u humbula uri: Zwi konadzea hani uri ndi vhe fano, kha thimu ya Brazil, Sweden, hune nda d̃o bva ndi tshi tambela shango l̃ashu hu si kale? Kha u

Uyu ndi Pele e na miñwaha ya 17, u khou tamba mutambo wawe wa u thoma wa fainaḽa wa Tshiphuga tsha Bola tsha L̃ifhasi. Ndi nnyi uyu mutukana? O swikisa hani **mutat̃isanoni** wa Tshiphuga tsha Bola tsha L̃ifhasi? U d̃ipfa hani nga bola ya milenzhe, mutambo we wa mu ita muḽivhalea?

Pele u bva kuḽoroboni kuḽuku kwa ngei Brazil. Muḽa wa hawe wo vha u na vhushai vhuhulu. Pele ndi mutukana we a vha a tshi tamba bola ya milenzhe nḽhani ha u vha a tshikoloni. O vha na mashudu nga uri khotsi awe na vhone vho vha vhe mutambi wa bola. Vho mu funza uri u daha na u nwa a zwo ngo luga.

Pele uri, “Vhathu vha Brazil vha a t̃angana t̃hoho nga bola ya milenzhe. Vha thoma u raha bola zwenezwi vha tshi tou kona u ima. U tshimbila hu d̃a nga murahu.”

O thoma kiḽabu yawe ya bola ya milenzhe, *The Shoeless Ones*, e na miñwaha ya 10. O vha a tshi kona nga maanḽa. E na miñwaha ya 14 o tambela kiḽabu ya atletiki ya heneḽho ha hawe.

Nga hetshi tshifhinga o vha a sa khou shuma zwavhuḽi tshikoloni. O vha o **sedzesa** zwa u tamba bola. O feila ñwaha muthihi. A litsha tshikolo e na miñwaha ya 14 a thoma u shuma l̃imagani ḽa zwienda. Musi o no aluwa a pfa mbilu yawe i tshi vhavha nge a shavha tshikolo. A vhuyelela tshikoloni a ya na yunivesithi o no mala o no d̃i vha na ñwana.

Musi e na miñwaha ya 15, o ya u tamba bola ya milenzhe kha thimu i d̃ivheaho ya Santos.

Nga murahu ha miñwaha mivhili a tambela Brazil kha muḽat̃isano wa Tshiphuga tsha L̃ifhasi wa 1958 ngei Sweden. A kora zwikoro zwa fumi kha **mutambo wa vhugweña**, Brazil ya wina. Nga murahu ha izwo o tamba kha mitambo minzhi a kora zwikoro zwi no fhira 1300.

Ndi ngani Pele o vha a **tshi kona**? Hu na zwiitisi zwinzhi. Tsha u thoma, o vha a tshi funa bola ya milenzhe. Tsha vhuvhili, o vha o thanya kha kutambe kwawe kwa mutambo uyu, tsha u fhedzisela, o vha a sa tambeli ene muñe fhedzi, a tshi tambela thimu.

Pele o vha a si mutambimakone wa bola fhedzi. O vha a tshi shumesa na kha zwa pfanelo dza vhatambi vha bola. O vha ene we a kombetshedza uri musu vha tshi lwala kana vho huvhala vha d̃i badeliwa.

Kha ri n̄wale

Pele o ǵipfa hani musi a tshi tamba mutambo wa u thoma o imela shango ǵa hawe?

Pele o vha a tshi tenda kha u ita uri muvhili wawe u dzule wo takala. Ni zwi ǵivha hani?

Pele o vhuelela tshikoloni o no mala. Ni vhona u nga zwo mu lelutshela kana u mu kongela? Ndi ngani ni tshi ralo?

Ndi ngani ni tshi vhona u nga Pele o vha e mutambimakone wa bola?

Ndi nnyi ane a khou amba kha phara ya u thoma?

Ni vhona u nga Pele o vha a tshi ǵihudza nga u tambela Brazil?

Vhana kanzhi vha a kokovha vha sa athu tshimbila. Pele uri vhana vha ita mini Brazil?

Ho vhudziswa mbudziso tharu kha phara ya vhuvhili ya tshiṭori. Dzi n̄waleni.

Ni n̄wale na phindulo dza mbudziso idzo tharu.

Mbudziso 1	
Phindulo	
Mbudziso 2	
Phindulo	
Mbudziso 3	
Phindulo	

Kha ri n̄wale

Livhanyani maipfi na zwine a amba.
Talani mutalo u tshi bva kha ipfi ǵinwe
na ǵinwe kha tsha monde u tshi ya kha
zwine ǵa amba zwi re kha tsha u ǵa.

wina
mutaṭisanoni
u vha na dzangalelo
vhugweṅa
u bvela phanda

u kona
u takalela
fainaṭa
u kunda
u taṭisana mitamboni

Kha ri ñwale

Thomani nga u rera nga mbudziso idzi ni kha zwigwada zwa vhoiwe. Ni kone u ñwala phindulo dzadzo.

Muanewa muhulwane tshiṭorini itshi ndi nnyi?

Ndi nga mini ni tshi vhona e ene muanewa muhulwane?

Nga maipfi aṅu, ñwalani uri tshiṭori itshi tshi khou bvelela ngafhi.

Shumisani maipfi aṅu musi ni tshi ñwala zwine na vhona u nga ndi wone muhumbulo muhulwane wa tshiṭori itshi.

Kha ri ñwale

Ni khou ya u ñwala manweledzo a tshiṭori tshi no amba nga Pele. Shumisani mepe wa mihumbulo kha u pulanela manweledzo aṅu.

Ñwalani muhumbulo muhulwane kana fhungoṭhoho kha tshibuḽoko tshiñwe na tshiñwe

Shumisani mihumbulo iyi na mañwe mafhungomatsivhudzi a no bva kha siṭari ḽo fhiraho kha u sika mihumbulo yaṅu mihulwane.

mutambo we a vha a
tshi u funesa

muṭa wa hawe

kiḽabu ye a i thoma

he Pele a vha a
tshi dzula hone

zwiitisi zwa u bvela
phanda hawe

u dzhena tshikolo hawe

mitambo ya Oḽimpiki

thimu ye a tambela yone u thoma

• Shumisani mepe wa mihumbulo
 uri u ni thuse u pulanela u űwala
 • űwalani mvetamveto • Humbelani
 khonani yaűu a dzudzanye
 mvetamveto yaűu • Vusuludzani
 maűwalwa aűu ni ite ndulamiso dzo
 teaho • Zwino űwalani maűwalwa
 aya buguni yaűu nga vhudele.

Kha ri űwale

Rerani nga manweledzo aűu ni na vha tshigwada tshaűu. Zwino űwalani manweledzo aűu.

Kha ri vhale

Vhalani tsenguluso iyi ya bugu ya tshiṭori yo ṛwalwaho nga muzwala wa Pele, Sam.

Sam wa Bola ya Milenzhe

Nga Portia Nchabeleng

Mathomoni a tshiṭori Sam u ya u ṭangana na muzwala wawe Pele a no khou tou bva u swika a tshi bva Brazil. Tshikoloni Pele ha ṭalukanyi kutambelwe kwa khirikhethe, ragabii kana thenisi. U dovha hafhu a si pfane nga maanda na u dzhena tshikolo. U funesa mutambo muthihi fhedzi. Bola ya milenzhe! Pele u gudisa khonani dzawe dza gireidi ya vhuṅa u tamba bola ya milenzhe. Vhalani bugu iyi ni vhone arali vha tshi nga kunda vha gireidi ya vhuṭanu.

Ndi takalela bugu iyi ngauri ndi pfana na bola ya milenzhe. Zwifanyiso zwo olwa zwavhuḍi nahone zwi na mivhalavhala. Vhatambi vha nga vha khou tamba bola ya milenzhe zwavhukuma. Ndi takadzwa nga kuṛwalele kwa muṛwali ngauri u ita uri bola i tshile.

Ndi vhona u nga vhafuni vha bola vha tea u vhala bugu iyi sa izwi ndi tshi vhona u nga yo ṛwalwa zwavhuḍi nahone tshiṭori tsha hone tshi a nyanyula.

Kha ri ṛwale

Fhindulani mbudziso dzi tevhelaho dzi no kwama tsenguluso ya bugu.

Dzina ḽa bugu ndi ḽifhio?

Ndi nnyi o ṛwalaho tsenguluso ya bugu?

Bugu i amba nga mini?

Ndi ngani Portia a tshi takalela itshi tshiṭori?

U vhona u nga vhaṛwe vhana vha ḍo i takalela? Ndi ngani ni tshi ralo?

Kha ri n'wale

Shandulani mafhungo a re afho fhasi a bve kha
kale a qe kha zwino.

Tsumbo

Pele o dzula kuḍoroboni kuṭuku kwa Brazil.

Pele u dzula kuḍoroboni kuṭuku kwa Brazil.

Ndi nga mini Pele o bvela phanḁa?

O thoma kilabu yawe ya bola ya milenzhe.

O litsha tshikolo nga nṭhani ha bola ya milenzhe.

O thusa vhatambi vhanzhi vha bola ya milenzhe.

Pele o vha e mutambimakone wa bola.

Kha ri n̄wale

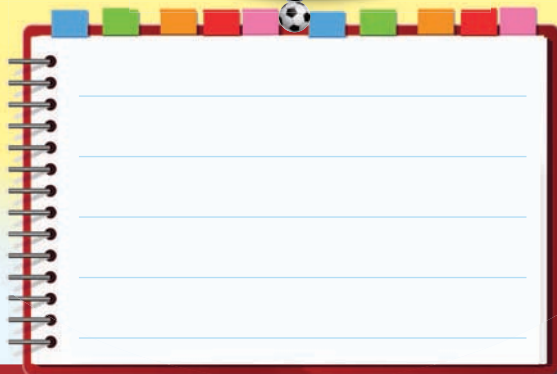
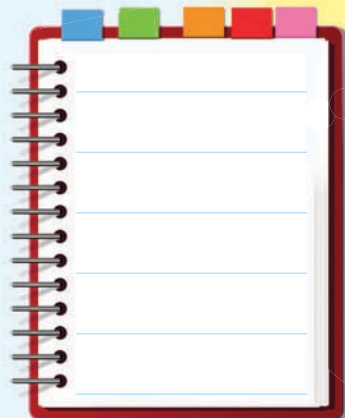
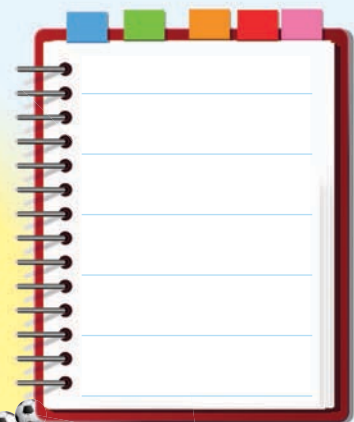
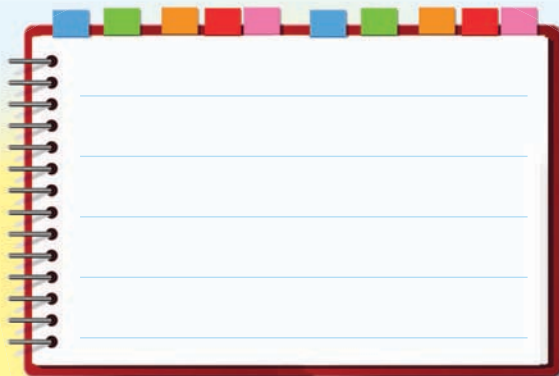
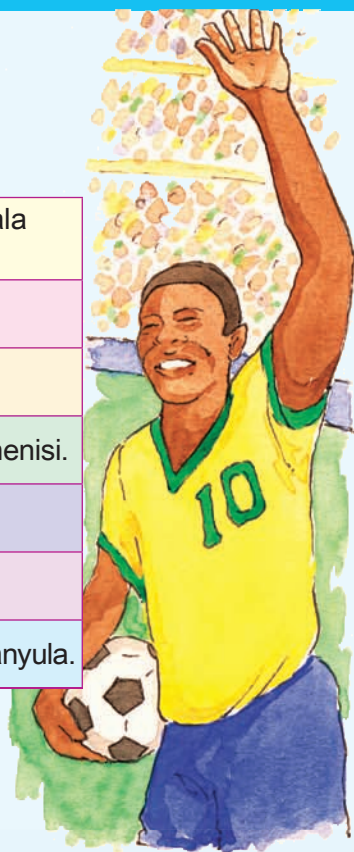
Mafhungo aya ha tevhekani nga ngona.
A vheeni nga ngona yone ni a nombore.

Ndi vhona u nga vhana vha no takalela bola ya milenzhe vha tea u vhala bugu iyi.
Vhalani bugu iyi ni wane uri vha nga kunda vha gireidi ya vhuṭanu naa.
U takalela mutambo muthihi fhedzi: bola ya milenzhe!
Tshikoloni Pele ha ṭalukanyi kutambelwe kwa khirikhethe, ragabii kana thenisi.
Heyi bugu ndi a i takalela ngauri ndi funesa bola ya milenzhe.
Ndi takadzwa nga kuṇwalele kwa muṇwali ngauri u ita uri bola i tshile.
Ndi vhona u nga yo n̄walwa zwavhuḍi nahone tshiṭori tsha hone tshi a nyanyula.

Kha ri n̄wale

Ni khou ya u n̄wala tsenguluso ya tshiṭori tsha Pele. Tsha u thoma, pulanelani tsenguluso yaṇu. Shumisani mepe wa mihumbulo kha u pulanela tsenguluso yaṇu.

Kha ri n̄wale

Zwino n̄walani tsenguluso yaṇu.

N̄walani mafhungo maṇa nga fhasi ha ṭhoho
iṇwe na iṇwe.

Tshiṭori tshi amba nga

Pele ndi tsumbo yavhuḍi kha vhaswa nga uri

Ndo takadzwa/a tho ngo takadzwa nga tshiṭori itshi nga uri

Ni vhale/ni songo vhala tshiṭori itshi nga uri

Zwino olani tshifanyiso tshi no sumbedza uri tshiṭori itshi tshi amba nga mini.
N̄eani tshifanyiso tshaṇu ṭhoho.

U ḍiphina

Kha ri ambe

Ambani nga tshifanyiso itshi ni kha tshigwada tsha vhoiwe.

Ni vhona u nga mutukana u takalela zwifhio?

Ni vhona u nga u a pfana na u tamba mitambo?

Ni zwi divha hani?

Arali no vha ni khonani yawe, no vha ni tshi nga mu kombetshedza uri a ite mini? Talutshedzani khonani dzanu dzi re tshigwadani tshanu.

Kha ri vhale

A tho ngo vhuya nda vuwa ndo takalela bola ya milenzhe. Hu si ni ngauri ndi vhona

i sa takadzi, tshiitisi ndi uri hoyu mutambo a thi

u pfesesi. U vhonala u mutambo wa vhuhana arali ri tshi tou zwi sedza! Thimu mbili dzi tshi rahela bola ngomu ha nete khulukhulu.

Kha minete ya futhanu (90) ine vha i fhedza vhe kha zwenezwi, nge ndi nga vha ndo no vhala bugu i no takadza nda i fhedza!

Khotsi anga vho pfa ndo vha kula nungo. Vha lingedza na u nngwanela bola i yo riwalwaho dzina la

Pele musu wa u fhululedza divha laanga la mabebo. Yo vha i tshi vhonala i sa kungi mafo. Yo vha yo putelwa nga bammbiri la u putela mpho ho nambatedzwa na khadi i no ri:

Duvha la mabebo lavhudi Xolisa, nga lufuno luhulu lwa Mma na Baba". Nda dzhia la bola, i tshee yo putelwa ngauralo, nda i vhea ntha ha desike yanga ya u vhalela – uri ndi sokou tou i sedzavho.

Linwe divha, khonani yanga muswa a da u dala. "Naa inwi a ni vhuyi na bvavho na ya u tamba?" a tshi vhudzisa.

"Hai!" nda mu fhindula nga u lavhanya. A dzungudza thoho a mbo lavhelesa la bola i re ntha ha tfula. "Ndi ya nnyi?" ndi ene a tshi vhudzisa a songo takala zwone."Ndi yanga," ndi tshi mu fhindula. A mbo i hovhelela. A putulula la bammbiri a thoma u bammbisa bola a tshi mona na kamara. "Idani ri tuwe. Ri do vha ri tshi khou tamba nnda ngayo!" Nda tenda nga thoho. Ngauri yo vha i bola yanga, nda mbo di mu tevhela! Nda sia la bugu ntha ha mmbete.

Ndo vha ndi sa divhi uri ndi fanela u ita mini ndo sokou, phongoo vhukati ha mudavhi. Nda sokou ima ndo lavhelesa iyi khonani yanga ntswa a tshi khou tamba bola o ditakalela. A rahela bola kha nge. Nda si divhe uri ndi ite mini.

Nda i doba na gidima ndo i fara. "I raheleni ngeno, mani!" ndi ene a tshi vhidzelela e ngei kule. Nda mbo di vhea la bola fhasi milenzheni nda i bvuvhula u ya nga hune nda nga kona. Ndo vha ndi songo i raha zwavhudi, lwe ya mbo di khona ya ya ya rwa muwe musidzana we a vha o ima phanda hanga. Nda pfa ndo shona! Zwo thusa uri a yo ngo mu huvhadza!

Hu si kale, vharwe vhana vha da u tamba na rine. Ra mbo di ita thimu mbili. Nga hetsho tshifhinga nge milayo ya bola ya milenzhe ndo vha ndi sa i divhi, fhedzi nda guda nge nda edzisela vharwe na u sokou vha ndi tshi khou gidima nayo ndi sa divhi uri ndi khou ita mini. A tho ngo kora, fhedzi zwi si vhe na mushumo hezwo.

Nda pfa ndo mangala ngauri ndo fhedza ndo diphiha nga zwe zwa bvelela – naho ndo vha ndo nukala nga biko na u khakhatela matope. Nga murahu, nda enda ndi tshi dirivhula bola na ndila yotho ndi tshi humela hayani. Musi mme anga vha tshi tou mbona, vha fhelelwa nga mare. Fhedzi vha riwethuwa vha ri, "Zwienda kha zwi sale nnda, mukalaha. A thi todi thophe nduni yanga!" Ndo dzhena nduni nga u tou thobila u vhuya u swika bafurumu.

U bva lenelo divha, u tamba bola ya milenzhe lo vha dzanga laanga, tshinwe tshifhinga ndi tshi i raha na kamarani yanga!

- Musi ni sa athu vhala**
- Lavhelesani zwifanyiso na thoho ni lingedze u humbulela uri riwalwaho aya a amba nga mini.
 - Tshimbizani mafo (u sikima) kha siatari ni wane uri ni do vha ni tshi khou vhala nga mini.

Kha ri n̄wale Fhindulani mbudziso idzi.

Ni vhona u nga ndi nga mini Xolisa o kula khotsi awe nungo?

O vha a tshi difhelwa nga u tamba mitambo? Ambani uri ngani.

O vha a tshi pfana na u ita mini?

N̄walani phara nga maipfi aṅu ni tshi amba uri ho bvelela mini musi we khonani yawe a mu dalela.

Mme awe vho ḁipfa hani musi a tshi vhuya hayani na milenzhe yo khakhaṭhela matope?

N̄eani tshiṭori ṭhoho.

Kha ri n̄wale

Vhalani phara iyi ye ya ṭumbulwa tshiṭorini. Talelani nga fhasi madzinazwao oṭhe a re hone nga muvhala mutswuku ni tangedzele madzina vhukuma nga muvhala wa lutombo.

A tho ngo vhuya nda vuwa ndo takalela bola ya milenzhe. Hu si ni ngauri ndi vhona i sa takadzi, tshiitisi ndi uri hoyu mutambo a thi u pfesesi. U vhonala u mutambo wa vuhana arali ri tshi tou zwi sedza! Thimu mbili dzi tshi rahela bola ngomu ha nete khulukhulu. Kha minete ya fuṭhanu (90) ine vha i fhedza vhe kha zwenezwi, n̄ne ndi nga vha ndo no vhalala bugu i no takadza nda i fhedza!

Khotsi anga vho pfa ndo vha kula nungo. Vha lingedza na u nngwanela bola yo n̄walwaho dzina ḽa Pele musi wa u fhumledza ḁuvha ḽanga ḽa mabebo. Yo vha i tshi vhonala i sa kungi maṭo. Yo vha yo putelwa nga bammbiri ḽa u putela mpho ho nambatedzwa na khadi i no ri: ḁuvha ḽa mabebo ḽavhuḁi Xolisa, nga lufuno luhulu lwa Mma na Baba". Nda dzhia ḽa bola, i tshee yo putelwa ngauralo, nda i vhea n̄tha ha desike yanga ya u vhalala – uri ndi sokou tou i sedzavho.

Kha ri nwale

Shumani ni kha zwigwada.

Shumisani puloto kha u pulanela tshiṭori tshaṅu.

Hu na musidzana kana mutukuna ane a bva vhashaini; muthu uyu ndi muateletikimakone; u swika hune a wina mbambe ya mashango a lifhasi nahone u vho fhedza o pfuma na u qivhea.

Neani tshiṭori ṭhoho.

Nwalani marangaphanḡa a no takadza mathomoni.

Fhethuvhupo ndi hufhio? Tshiṭori tshi bvelela ngafhi nahone lini?

Vhaanewa ndi vhoneyi?

Tshiṭori tshi fhela nga ndilade?

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulanela u nwala
- Nwalani mvetamveto • Humbelani khonani yaṅu a dzudzanye mvetamveto yaṅu
- Vusuludzani maṅwalwa aṅu ni ite ndulamiso dzo teaho
- Zwino nwalani maṅwalwa aya buguni yaṅu nga vhudele.

Puloto ndi mudzedze wa zwine zwa bvelela tshiṭorini.

Kha ri n̄wale

Thangi dzo d̄owelwaho
khedzi na t̄halutshedzo
dzadzo.

THANGI

Ri t̄uma thangi kha mudzi wa
ipfi kana kha tsinde ɭa ipfi ri
tshi vhumba ipfi ɭiswa.

ku-	tshiɬuku
ka-	tshivhalo
ɭi-	tshihuluhulu

ɖi-	nyito i tea kha muṇe wayo
ra-	mudzia/muṇe wa (wa tshinnani)
nya-	mudzia/muṇe wa/mme a (wa tshisadzini)

Zwino n̄walani thangi yone tsini na mudzi kana tsinde ɭiṇwe na ɭiṇwe ɭa ipfi.

	tukana	mutukana muṭuku
	n̄ṇdu	n̄ṇdu khulukhulu
	fhisa	u ita nyito ya u fhisa kha ene muṇe
	mulayo	muthu a no shuma na milayo
	luvhani	mme a Luvhani
	raru	u ita zwithu luraru

Kha ri n̄wale

Mitshila yo d̄owelwaho kheyi.

-fulu

-lume

-ela

-ana

-kadzi

MITSHILA

Ri t̄uma mitshila
magumoni a mudzi wa
ipfi kana kha tsinde ɭa ipfi
ri tshi vhumba ipfi ɭiswa.

Shumisani muṇwe na muṇwe wa mitshila kha u vhumba maipfi ane a vha na t̄halutshedzo dzi tevhelaho:

nyofho dzo d̄alesa ndi khaladzi a mme anga ndo itela muṇwe muthu nyito ya u
n̄wala

ndi mbudzi t̄hukhu ndi n̄ḡou ya nduna

Kha ri n̄wale

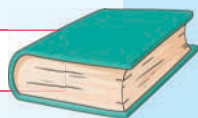
N̄walululani mafhungo.
Dzhenisani khoma fhethu ho teaho.

Khoma dzi shuma
kha u fhandekanya
zwithu zwi re kha
mutevhe, nga n̄ḡa
ha musipfi ɭi no
tevhela ɭi “na”.

N̄ṇe na khotsi anga ri pfana na u ya u rea khovhe u bambela na u haikha mafheleloni a vhege.

Ndi pfana na u vhona baisikopo u vhalala bugu na u d̄igudisa.

Mulanga ha d̄ivhesi zwinzhi nga khirikhethe bola ya milenzhe na ragibii.

Kha ri ambe

Vhalani phara dzi no amba nga Pele hafhu, ni kone u rera nga vhuhulu ha mitambo musi ni kha tshigwada tsha vhoiwe. Itelani tshigwada tsha vhoiwe tshipitshi tshi no amba nga uri **Ndi nga mini mitambo i tshithu tshihulwane.**

Lingani tshipitshi tsha muñwe na muñwe wañu ni tshi shumisa thebuḽu i re afho fhasi: 5 ndi u kona vhukuma; 4 ndi u kona; ngeno 3 hu u lila khwiñiso.

	5	4	3
Mulaedza wo fhelela nahone u khagala.			
U shumisa zwidodombedzwa zwi no pfala zwa u tikedza.			
U amba ipfi ḽi tshi pfala na hone o sedza vhathetshesesi.			
U amba nga ipfi ḽa nga misi ḽine ḽa vha nṱha lune ḽa kona u pfala.			
U amba a tshi elela nahone ha anzeli u amba uri “um,” “uh,” kana “ende”			
Mulaedza wawe u a tevhelea nahone u kunga dzangaelo ḽa muthetshesesi.			
Tshipitshi tshawe tshi na mathomo, mutumbu na magumo a sa lepalepi.			
U shumisa maipfi o fhambananaho a no takadza.			
Mafhungo awe ha ngo khakhea nahone ha kondi u pfesesa.			

Kha ri vhale

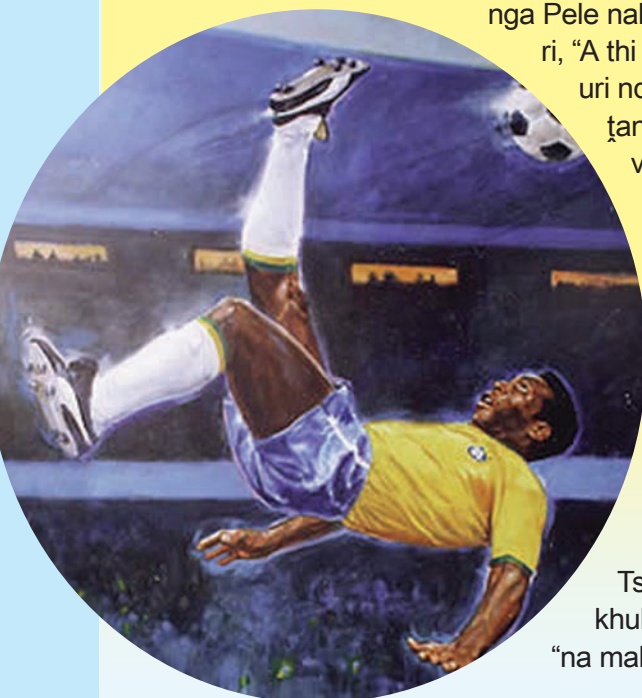
Vha tshi amba vha ri tshi sa fheli tshi a ṱula vhunga zwo vhonala uri ndi ngoho nga 1977 musi gondo ḽa mutambimakone a ḽivheaho wa bola ya milenzhe ḽi tshi khunyelela. Ndi musi we ngweña ya mutambo uyu ya Brazil, Pele, a tamba metshe wawe wa u khunyeledza ngei Giants Stadium, New York.

Muphuresidennde wa Amerika, Vho Jimmy Carter, vho ita tshipitshi vha tshi amba nga Pele nahone na Vho Muhammad Ali vho vha na zwe vha amba he vha ri, “A thi na vhuṱanzi uri avha ndi mutambamakone, fhedzi a zwi vhudzisiwi uri ndi a vha fhira nga lunako.” Nga murahu Vho Ali ho swika he vha zwi ṱangandza uri “ḽamusu hu na vhatambi vhavhili vhane vha vha vhone vhomakone vha vhukumakuma”, ndi musi vha tshi khou ombedzela vhuhulu ha vhone vhañe na Pele sa vhone vhatambimakone vha no ḽivheswa kha pulanete yoṱhe.

Pele o kora tshikoro tshawe tsha u fhedza nge a raha furiikhikhi e vhukule ha mithara dza fumbilisumbe ngeno vhaṱaleli vha tshi khou vhidzelela uri, “Thovhele Vho Pele!”

Tshifhinga tsha u awela tshi tshi swika, tshikhipha tsha Pele tsha nomboro ya vhufumi ya pfi tsho awedzwa ha dovha ha itwa zwipitshi zwiñwe hafhu khathihi na u leleḽiswa ha dzifuḽaga musi metshe u tshi fhela hu u itela u khunyeledza vhuṱambo ha ḽuvha ḽo.

Tsho dinaho ho vha uri musi metshe u tshi vho fhela, ho vhuya mvula khulu, fhedzi iñwe ya guranḽa dza Brazil ya ṱalutshedza uri ndi nga uri “na makole o vha a tshi khou lila.”

Kha ri n̄wale

PFANYWA

Pfanywa ndi maipfi a no amba zwi no fana, kana zwi no yelana, na zwa mañwe maipfi.

Ndi nga mini n̄waha wa 1977 wo vha wa tshipentshela kha Pele?

Vho Mohammad Ali vho vha vhe ramavili. Ni vhona u nga ndi nga mini vho ñivhidza uri “vho naka”?

Vho Ali vho amba uri vhone na Pele ndi vhone vhatambi vhavhili vhane vha vha vhone vhomakone vha vhukumakuma kha pulanete yothe. Vho vha vha tshi khou amba pulanete ifhio?

Ndi nga mini “makole o vha a tshi khou lila”?

Kha ri n̄wale

Nangani maipfi a no amba zwi no yelana na zwa maipfi a re na muvhala mutswuku. A n̄waleni tsini na fhungo lone.

tshiipopola

na

munyanya

vhewa

khunyeleli

Vha tshi amba vha ri tshi sa fheli tshi a tula.

Tshikhipha tsha Pele tsha nomboro ya vhufumi ya pfi tsho awedzwa.

Ha dovha ha itwa zwipitshi zwinwe hafhu khathihi na u lelediswa ha dzifulaga musi metshe u tshi fhela hu u itela u khunyeledza vhuṭambo ha ñuvha ilo.

Ho vhuya mvula khulu.

Tsho dinaho ho vha uri musi metshe u tshi vho fhela

U ḍiphiṇa

Kha ri ṅwale

Kha ri ite ḽitambwa

Kuvhanganani ni kha zwigwada zwa vhoiwe. Itani ḽitambwa ḽi no amba nga Pele. Ni vhe na vhabvumbedzwa vha no swika vhaṇa kha ḽitambwa ḽa vhoiwe.

Musi no no ita ṇḽowendḽowe ya ḽitambwa ḽa vhoiwe, ḽi ṭaneleni kiḽasi.

Zwino ṅwalani tsenguluso ya ḽitambwa ḽi. Shumisani mudzedze uyu kha u ṅwala tsenguluso yaṇu.

● Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulanela u ṅwala
 ● ṅwalani mvetamveto ● Humbelani khonani yaṇu a dzudzanye mvetamveto yaṇu ● Vusuludzani maṅwalwa aṇu ni ite ndulamiso dzo teaho ● Zwino ṅwalani maṅwalwa aya buguni yaṇu nga vhudele.

ḽitambwa ḽi amba nga mini:

Vhatambi: Vha a tendisea? Vho vha vha tshi amba vha tshi pfala na hone maipfi e ṅṅha?

Kutshimbidzelwe kwa miraḽo ya muvhili kwo vha ku na zwine kwa ni vhudza nga vhabvumbedzwa? Ndi nnyi we a vha a tshi kona nahone ngani?

Luambo: Tshiṭori tsho vha tshi khagala? No kona u pfa zwe vhabvumbedzwa vha vha vha tshi khou amba? Luambo lwe lwa shumiswa lwo vha lu tshi takadza? No pfa ni na lutamo lwa u thetshelesa vhatambi?

Ndi nga mini no tea/ni songo tea u ya u ṭalela ḽitambwa ḽi:

Kha ri ñwale

Dzhenisani zwiga zwa u awela, maḽederedanzi, khoma, zwigambudziso na zwiḽevhe.

Shumisani zwiḽevhe zwi tshi rangela na u tevhela maipfi a muambi kana muñwali o tou ralo.

Tsumbo: Mudededzi vho ri, “No ita tshuñwahaya yañu?” “Ndi a zwi ḽivha uri ni ḽo fhindula zwifhio,” ndi vhone vha tshi ralo.

musi ndi tshi tamba bola ya milenzhe ndi pfa hu si na ane a nga nkunda ndi pfa ndo takala nahone zwitumbambiluni zwoṽhe zwi a fhela ndi dovha hafhu nda takalela u ñwala ngauri ndi na mihumbulo minzhi ndi pfa ndi na vhuḽipfi ho fhambananaho nahone ndi a anzela u hu ñwala ndi anzela u ñwala zwine ndi si kone u vhudza vhañwe vhathu nda ita zwiṽtori ngazwo ndi na fulufhelo ḽauri ḽiñwe ḽuvha muñwe muthu u ḽo ṽangana na ḽitambwa ḽanga kana zwiñwe zwa zwiṽtori zwanga a pfa zwi tshi mu takadza ndi anzela u vhudza mme a nga nda ri zwine nda khou ita zwi a ntakadza

Kha ri ñwale

Itani mutevhe wa zwine na ita ḽuvha ḽiñwe na ḽiñwe. Shumisani tshifhinga tsha zwino tsha a. Tsumbo: **Ndi a vuwa. Ndi a ya tshikoloni.**

Ri shumisa **tshifhinga tsha zwino tsha a** kha u sumbedza nyito yo ḽowelwaho. “Ndi a namela bisi/Ndi anzela u namela bisi.” Ri dovha hafhu ra shumisa tshifhinga itshi kha u bula zwithu zwine zwa vha ngoho.

Nwalani zwe na ita musi ni tshi khou lugisela ḽitambwa. Nwalani mafhungo e kha tshifhinga tsho fhiraho. Tsumbo: **Ndo ita ndowendowe ya mufhindulano. Ndo amba ndi tshi pfala nahone ipfi ḽi nṽha.**

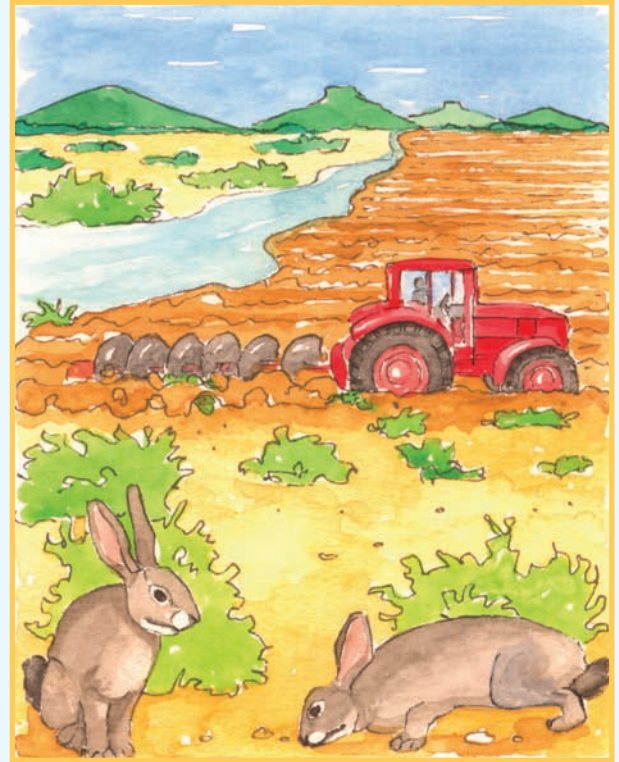
Kha ri ambe

Lavhelesani tshifanyiso.

Lavhelesani tshifanyiso tshi re kha tsha monde. Ni vhona mini? Lavhelesani tshifanyiso tshi re kha tsha u ɭa. Ni vhona mini? Zwifanyiso izwi zwo fhambana? Phambano i ngafhi?

Kha ri vhale

Ṫhulo dza milamboni dzi wanala Afrika Tshipembe, kanzhi ngei Karoo. Mashudu mavhi ndi **phukha dzi re khomboni vhukuma**. Dzi khomboni ya u **ngalangala tshoṭhe**.

Ṫhulo dza mulamboni dzi tshila milamboni ya Karoo. Mavu a hone a ita uri dzi kone u fukula zwilalo zwi tshi leluwa. Ṫhulo dza mulamboni dzi alusa vhana vhadzo **zwilaloni**, ndi vhana vhane vha vha vhe vhaṭukuṭuku musi vha tshi bebwa – vha tshi tou fhira nyana bogisi ɭa metshisi. Vha pfi vhuṭhulwana.

Vhaṛwe vhorabulasi vha lima masimu tsini na milambo. Zwenezwo maṭaka na zwiṭaka zwine zwa ṭoḍiwa nga ṭhulo dza mulamboni ho swika he a tshinyadzwa. A si fhethu hunzhi hune idzi ṭhulo dza nga dzula hone dzi tshi alusa vhana vhadzo.

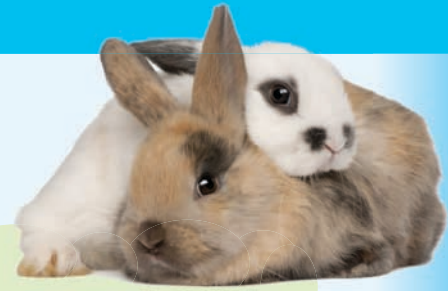
Dzangano ɭa Phukha dza ḍaka ɭa Afrika Tshipembe ɭi khou lingedza u phulusa ṭhulo dza mulamboni. Vhaṛwe vhorabulasi Karoo vho tenda u tsireledza ṭhulo bulasini dzavho. Hu na mbekanyamushumo (phurogireme) ya u fuwa ṭhulo ngei De Wildt Nature Reserve. Ndi henefha hune vha fuwa ṭhulo dzo tsireledzea. Vha fulufhela uri vha ḍo kona u vhuedzedza ṭhulo idzi ngei Karoo, hune ha vha hone haya hadzo.

Kha ri pfesese

Vhalani hafhu phara i no amba nga t̥hulo dza milamboni.

Mañwalwa aya a ri fha mafhungomatsivhudzi. Ndi mafhungomatsivhudzi afhio?

T̥hulo dza milamboni dzi fana na minwe mivhuḁa?

Ndi ngani dzi tshi vhidzwa u pfi ndi t̥hulo dza milamboni?

T̥hulo dza milamboni dzi khomboni? Ambani uri ndi ngani ni tshi ralo.

Ni vhona u nga ri nga ita mini uri ri phuluse t̥hulo dza milamboni? Ñwalani mafhungo mavhili.

T̥hulo dza mulamboni dzi wanala ngafhi?

Vhana vha t̥hulo vha vha vhe vha ngafhani musi vha tshi bebwa?

Ndi ngani hu na t̥hulo dza milamboni dzi si gathi dzo salaho. Ñwalani mafhungo mavhili.

Vhorabulasi vha khou ita mini kha u phulusa t̥hulo dza milamboni? Ñwalani zwivhili.

Ndivho ya phurogireme ya u fuwa t̥hulo ndi ifhio?

Kha ri n̄wale

Tangezelani fhungoṭhoho (muhumbulo muhulwane) wa phara iṇwe na iṇwe nga muvhala wa lutombo; ni talele mafhungomatikedzi nga muvhala mutswuku.

Fhungoṭho ḽi nweledza muhumbulo muhulwane u kha fhungo ḽithihi fhedzi.

T̥hulo dza mulamboni dzi wanala Afrika Tshipembe, kanzhi ngei Karoo. Mashudu mavhi ndi **phukha dzi re khomboni vhukuma**. Dzi khomboni ya u **ngalangala tshoṭhe**.

T̥hulo dza mulamboni dzi tshila milamboni ya Karoo. Mavu a hone a ita uri dzi kone u fukula zwilalo zwi tshi leluwa. T̥hulo dza mulamboni dzi alusa vhana vhadzo **zwilaloni**, ndi vhana vhane vha vha vhe vhaṭukuṭuku musu vha tshi bebwa – vha tshi tou fhira nyana bogisi ḽa metshisi. Vha pfi vhuṭhulwana.

Vhaṇwe vhorabulasi vha lima masimu tsini na milambo. Zwenezwo maṭaka na zwiṭaka zwine zwa ṭoḽiwa nga t̥hulo dza mulamboni ho swika he a tshinyadzwa. A si fhethu hunzhi hune idzi t̥hulo dza nga dzula hone dzi tshi alusa vhana vhadzo.

Dzangano ḽa Phukha dza ḽaka ḽa Afrika Tshipembe ḽi khou lingedza u phulusa t̥hulo dza mulamboni. Vhaṇwe vhorabulasi Karoo vho tenda u tsireledza t̥hulo bulasini dzavho. Hu na mbekanyamushumo (phurogireme) ya u fuwa t̥hulo ngei De Wildt Nature Reserve. Ndi heneḽa hune vha fuwa t̥hulo dzo tsireledzea. Vha fulufhela uri vha ḽo kona u vhuedzedza t̥hulo idzi ngei Karoo, hune ha vha hone haya hadzo.

Kha ri n̄wale

Mafhungo a sumbe a re afho fhasi a amba nga t̥hulo dza milamboni. Maṭanu ao a amba nga t̥hoho nthihi ngeno mavhili a sa yelani nao, a amba nga zwiṇwevho. Ndi mafhungo afhio a sa yelani na aya? A taleleni.

T̥hulo dza milamboni dzi dzula khunzikhunzini dza milambo ya Karoo.

Mavu a Karoo o tea kha u ita zwilalo.

Dzi ḽa zwimela zwine zwa mela tsini na milambo.

Nwana wa hone u lingana na bogisi ḽa metshisi.

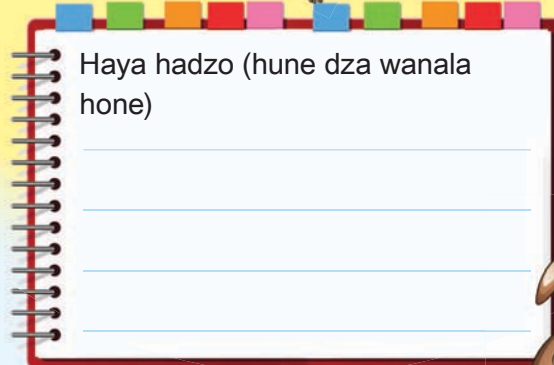
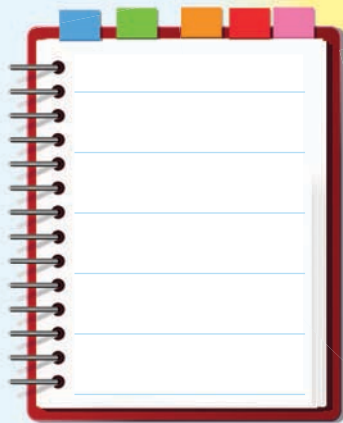
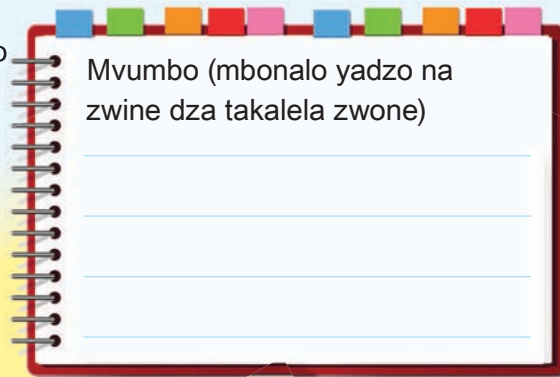
Dzi khomboni ya u ngalangala.

Vhorabulasi vha no lima tsini na milambo vha tshinyadza zwilalo zwadzo.

Vhana vha hone ndi vhaṭukuṭuku.

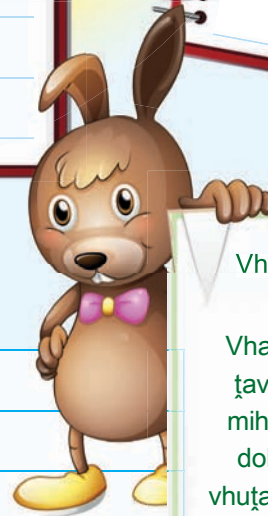

Zwino fhedzisani mepe wa mihumbulo u no amba nga thulo dza milamboni.

Kha ri nwale

Shumisani mafhungothoho e na a tangedzela kha phara ya u thoma kha u nwala manweledzo a zwine phara iyo ya amba nga thulo dza milamboni.

Vhusevhegi ha u nwala manweledzo:

Vhalani mañwalwa nga u tjavhanya u itela u wana mihumbulo mihulwane (u doba maipfi). Ni vhe na vhuṭanzi uri no kona u wana mihumbulo mihulwane yoṭhe (u tshimbidza maṭo).

Talelani maipfi ane a vha na ndeme. Ñwalani maipfi mahulwane. Shumisani maipfi mahulwane mafhungoni zwao. Tanganyani mafhungozwao nga u shumisa maṭanganyi.

Vhambadzani zwe na nweledza na zwa u thomani.

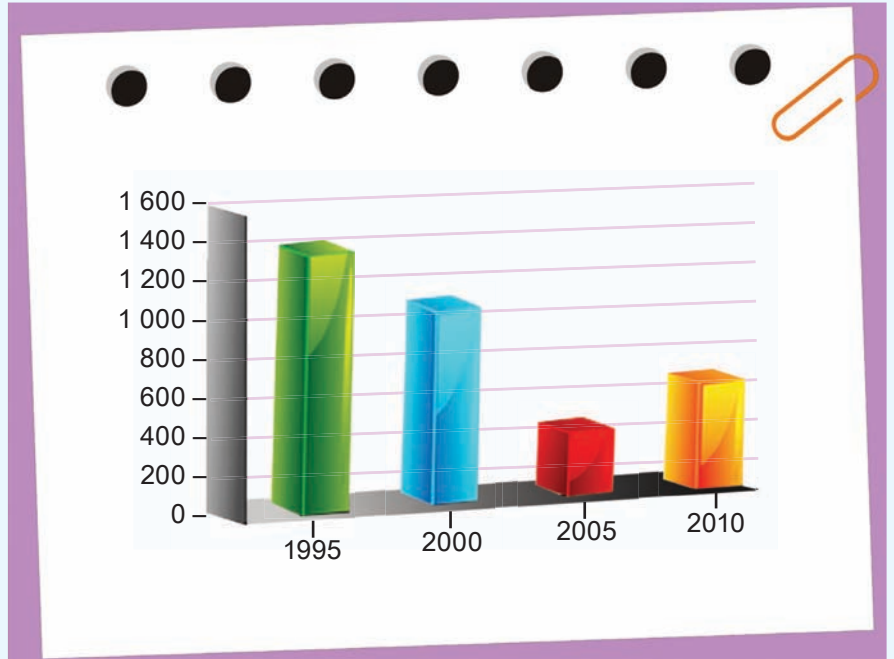
Kha ri vhale

Lavhelesani girafu. Vhalani nomboro dzi re kha tsha monde na deithi dzi re nga fhasi.

Ka ri pfesese

Wanani uri girafu iyi i ri vhudza mini ni kone u fhindula mbudziso.

Girafu i sumbedza mini?

Ho vha hu na tshulo nngana dza milamboni nga 1995?

Ndi nga riwaha ufhio he ha vha hu na tshulo tshukhusa?

Tshivhalo tsha tshulo dza milamboni tsho gonya vhukati ha 2005 na 2010? Ndi ngani?

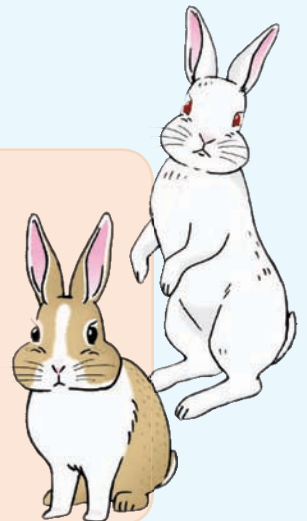
Tshulo ndi lushaka lwa zwipuka zwi re khomboni? Zwi amba mini?

Nangani phindulo nthihi kha tharu.

1. Dzi khomboni ya u ngalangala lwa tshothe.

2. Dzi khou pfuluswa dza iswa kha tshinwe tshipida tsha shango la Afrika Tshipembe.

3. Dzi khou iswa bulasini dzi re nnda ha Karoo.

Kha ri ñwale

Kha rou (muduba) inwe na inwe, livhanyani ipfi la u thoma, lo swifhadzaho, na pfanywa ya lo i re kha rou yeneyo nthihi. Mañwe a maipfi a re kha rou inwe na inwe a amba zwi no fana. Nangani ipfi la khwiñesa.

Ñwalani ipfi ili na ðhalutshedzo ya lo kha dikishinari yañu.

khomboni	fhela	sinyuwa	shushedzwa	nyofho
zwimamisi	zwinoni	notshi	zwamañamu	zwidula
ngalangala	zwiñuku	thothela	engedzea	vhuya
zwilalo	thanele	milindi	migodi	miri
tshinyadzwa	shushedzwa	vhaiswa	lañelwa	phusukanywa

Kha ri ñwale

Ñanganyani phere dza mafhungo uri a vhumbe fhungo lithihi. Shumisani mañwe a haya maipfi kha u ðanganya:

musi

arali

ngauri

fhedzi

nañone

zwino

Tsumbo:

Ñhulo dza milamboni dzi khomboni ya u ngalangala.

Dzangano la phukha dza ðaka li khou lingedza u dzi phulusa.

Ñhulo dza milamboni dzi khomboni ya u ngalangala zwino dzangano la phukha dza ðaka li khou lingedza u dzi phulusa.

Ñhulo dza milamboni dzi khou lingedza u fukula zwilalo khunzikhunzini dza milambo. Vhorabulasi vha khou lima masimu a re tsini na milambo.

Hu na phurogireme ya u fuwa ðhulo. Mushumo wa hone u khou pfumba.

Vha na fulufhelo lauri vha ðo vhuyedzedza ðhulo milamboni. Ñhulo dzo dzula dzo luga.

Ñhulo dza milamboni a dzi nga thotheli. Phurogireme iyi ya nga pfumba.

Kha ri ñwale

Vhekanyani mafhungo aya a tshi tevhekana nga ngona u itela uri phara yaṅu i pfale.

Musi vho no vhala bugu iyi, vhavhali a vha nga ḡivhi fhedzi uri t̥hulo dzi tshila nga ṇḡilade, vha ḡo ḡivha nauri ndi ngani dzi tshi tshila ngauralo.

Dzi na mirole, mivhala na mikumba yo fhambananaho.

Bugu iyi ya u tsivhudza vhatu i funza vhavhali uri vha vhavhalele mivhuḡa, hu sa sedzwi lushaka lwayo.

Hu na tshaka dza mivhuḡa dzi no fhira dza fuiṇa liḡhasini.

Hu na tsivhudzo dza kukanzwele kwa mivhuḡa kwa ḡuvha liṇwe na liṇwe, khathihi na mafhungomatsivhudzi a kuṭanzwele na a nyonyoloso.

Ñwalani fhungoṭhoho ḡa phara yaṅu.

Kha ri ñwale

Shumisani zwiṭumi (ṭhumo) kha u ṭuma mafhungo a re afho fhasi ni kone u ñwala phara i no pfala.

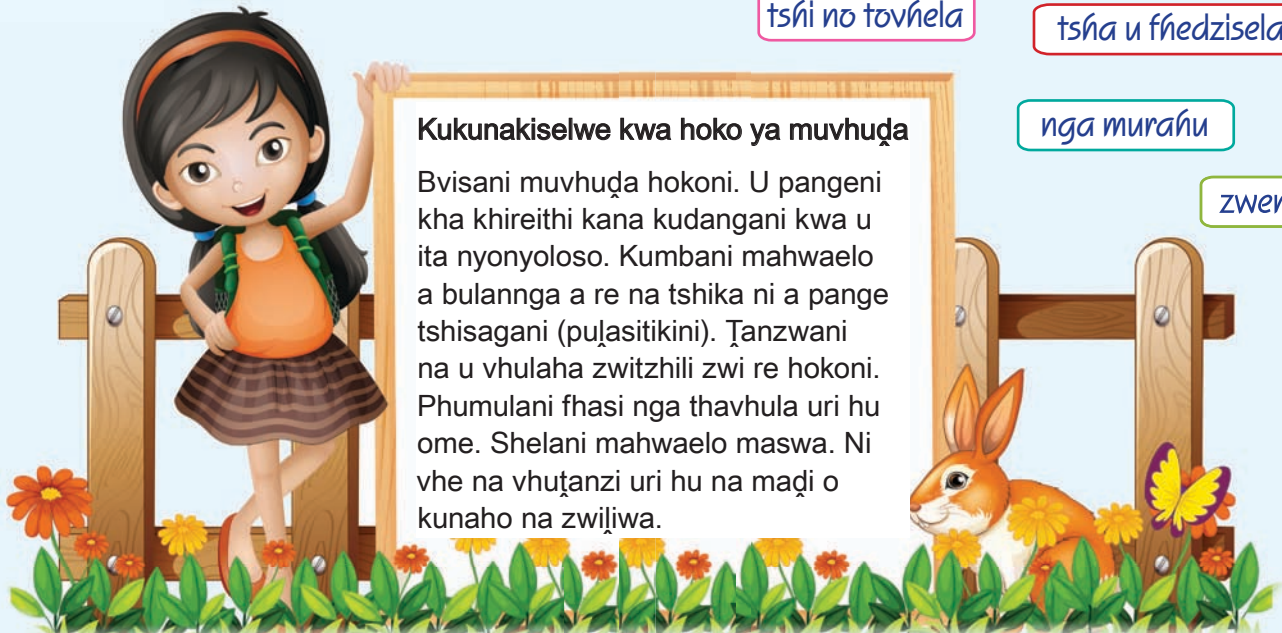
tšha u ṭhoma

tšhi no tovṭhela

tšha u fhedzisela

nga muraṭhu

zwenezwoṭha

Kha ri ñwale

Ñwalani phara i no amba nga u fhungudzea ha ṭhulo dza milamboni vhukadini ha miṇwaha ya 1995 na 2010. Phara yaṅu i songo paḡa mitaladzi ya malo. Girafu i re kha bammbiri ḡa u shumela ḡa 11 i na mafhungomatsivhudzi ane a ḡo ni thusa u ñwala phara yaṅu.

Kha ri vhale

- Musi ni sa athu vhala
- Lavhelesani zwifanyiso na thoho ni lingedze u humbulela uri marwalwa aya a amba nga mini.
 - Tshimbizani mafo (u sikima) kha siatari ni wane uri ni do vha ni tshi khou vhala nga mini.

Hu na mivhudaḁaka ha vha na mivhudaḁaya. Mivhudaḁaya i a kona u vha zwifuwohaya zwi sa dini nahone zwi re na lufuno. Mivhudaḁaka i dzula madzhangoni othe nga nḁa ha Anthakitika. Mivhudaḁaya yothe ndi vhana vha mivhuda ya Yuropa, ine ya dovha ya vhidzwa u pfi ndi mivhuda yo ḁowelwaho.

Hu na mivhuda miḁuku na mihulwane. Miñwe mivhuda i na thoho tsekene dzo itaho vhuḁoswi ngeno miñwe i na thoho dzo aḁamaho nahone dzi mabande. Mivhuda yo fhambananaho i na vhukuse vhu no yela kha buraweni, fhedzi mivhudaḁaya yone i na vhukuse vhuḁufufhi na muvhala mutshena, mutswu kana museḁha. Vhukuse uhu ndi hone hu no ita uri i dudelwe.

Mivhuda i na milenzhe ya murahu i re na maanda ine ya i shumisa kha u thamuwa. I a kona u gidima nga luvhilo lu no swika khiḁomitha dza fumbiliraru nga awara, nahone vhunzhi ha mivhuda hu a kona u fhufha tshikhala tshi no fhira mithara thanu.

Muvhuda u thuswa nga nḁevhe dzayo dzi no kona u pfa zwithu zwi re matungo othe. Mafo a muvhuda a nga matungo a thoho. Nga nthani ha zwenezwi, u a kona u vhona zwithu zwi re nga matungo, na nga phanda na nga nga murahu. Mivhuda i a kona u vhona zwavhuḁi swiswini.

Muvhuda u dovha wa kona u pfa nga munukho.

Mivhuda i la zwimela zwi re na matari malapfu. Maḁo ayo ha imi u aluwa lune u thukhula zwithu na u shenga zwi thusa kha uri maḁo a si lapfese. Vhuria mivhuda i tshila nga makwati, zwitanda na mitshelo yo no vhaho ya kale ya zwiḁaka na miri.

Mivhuda i tshila vhusiku. I la na u tamba vhusiku u bva nga lufhimavhaeni u swika maḁautsha. Masiari i tḁa yo awela kana yo eḁela.

Muvhuda wa tshifuwohaya une wa fariwa zwavhuḁi u a kona u aluwa u swika kha miñwaha ya malo kana ya fumimbili. Mivhudaḁaka yone i a tshila u swika miñwaha miḁanu.

Hu na mivhuda ya tshinna na ya tshisadzi ngeno vhana vhayo vha tshi pfi mivhudaḁana. Vha bebwa vha sa vhoni nahone vha si na vhukuse.

Uri vhana avha vha dudelwe tshilaloni, mme avho u vha thithiedza nga hatsi na vhukuse hawe he a tou thuvhula. Zwiḁalo zwi tou fukulwa mavuni. Musi vhana avha vhe na vhege nthihi, vha mbo ḁi bonyolowa na vhukuse ha vha ho no mela. Musi vhe na vhege mbili, vha a tuwa tshilaloni. Mme avho u vha lela vhegeni dzi si gathi dza u thoma vhutshiloni havho. U bva afho vha thoma u ḁitshelala zwiliwa nga vhone vhaḁe. Musi vhe na miñwedzi ya rathi vha thoma u alusavho vhana vhavho.

Kha ri ñwale

Mañwalwa aya ndi a lushaka lufhio?

Ñeani mañwalwa aya t̃hoho.

Kha thebuḽu i re afho fhasi ñwalani phambano t̃hanu dzi re hone vhukati ha mivhuḽahaya na mivhuḽadaka.

Mivhuḽahaya	Mivhuḽadaka

Ñwalani mbuno t̃hanu dzi no bva kha mañwalwa aya.

Fhedzisani mafhungo ni tshi shumisa inifinithivi (maitidzina) a no vhumbwa nga maiti a re zwitangeni.

Ni khou t̃odou nthusu (swiela) hoko ya muvhuḽa?A no ngo tea (t̃uwa) ngauri a ḽi a thu kovhela.Ni songo hangwa (tshetshela) muvhuḽa wañu maṭari na hatsi.Ndi khou ya (vhona) mivhuḽa ya khonani yanga nga Swondaha.Ni vhona u nga vho lindela (vhona) mivhuḽa.

Maiti oṭhe a na tshivhumbeo tsha inifinithivi (maitidzina). A vbonala nga u na mudzi wa ḽiti. Tshiñwe tshifhinga a a shuma sa vhonefhungo mafhungoni: U ḽa hu a takadza zwo fhambana na O ḽela u ḽa. Lushaka ulu lwa maiti lu wanala kha zwifhinga zwo fhambananaho.

Kha ri ñwale

Kha ri n'wale Lavhelesani mariwalwa ala a no amba nga mivhudahaya na mivhudadaka.

Nwalani phara i no amba ngauri mme wa muvhudadaka u alusa vhana vhawe nga ndila ifhio.

Kha ri ñwale

Kha ri n'wale N'walululani mafhungo a re afho fhasi ni tshi shumisa maiti o teaho.

Thulo dza milamboni dzi/tshi fukula zwilalo mavuni.

Hu na vhutulwana vhunzhi tshi/hu no bebwa kha n'waha.

Vhorabulasi vha/u tshinyadza haya ha thulo.

Materetere avho a/zwi tshinyadza vhupo.

Kha ri ñwale

Talelani maiti a inifinithivi na maitimapfukeli mafhungoni aya.

Ndi a tama u fuwa muvhuḍa sa tshifuwohaya.

Ndi funa nga maanda mivhuḍa, fhedzi ndi tea u vhulunga tshelede nda renga.

A thi koni u vhunga tshelede ngauri ndi a rengesa zwithu.

Ndi a bvafha u ya mavhengeleni ngauri ndi a rengesa zwithu.

Arali nda wana tshelede ndi ḍo i shumisa kha u renga bugu.

Mme anga vho ri ndi vha fhe tshelede ya u renga zwifhiwa fhedzi nda amba uri a thi koni u vhulunga tshelede.

Kha ri ñwale

Vhalulani phara ya *Tshaka dzo fhambananaho dza mivhuḍa*. Zwino ñwalani manweledzo a phara iyo.

Ni vhe na vhuṭanzi uri i ita zwi tevhelaho:

• Fhungudzani phara iyo ya kale i vhe tshararu.	• Bulani mihumbulo mihulwane fhedzi.
• Tūmani zwitatamennde zwo lumbamaho zwithu zwigede ni vhumbe zwitatamennde zwa u tou angaredza.	• Shandulani maambiwa kana maambelwa a vhe zwitatamennde.

Kha ri vhale Vhalani phara iyi ni kone u fhindula mbudziso.

Li tshi swika lo pfala nga mitsindo i no dzinginyisa fhasi. Milenzhe yo pandalala, li tshi tshimbila nga maga mahulu. La tharamudza zwanza zwa tsinga dza tsimbi. Marumbi alo e midali yo kukumuwa sa misipha ya mudziammbi. Khana yalo i thavha ya miri yo songanaho. I tshi kukumuwa ya phovhela i tshi edza u fema halo. La ima lo ralo lo lapfa sa mphogoli, li tshi sia miri i tshi vho fana na zwiṭaka.

A yelana na a Ray Bradbury

Kha ri ṅwale

Ni vhona u nga ndi bukaḁe ili?

Ndi lifurase lifhio li no ri vhudza uri buka ili lo vha li lihulu?

Muṅwali u vhambedza vhulapfu halo na ha mini?

Ndi figara ifhio ya muambo ine a i shumisa kha u ita mbambedzo iyi?

Muṅwali uri khana ya ili buka yo vha i thavha. Ndi figara ifhio ya muambo iyi?

Kha ri ṅwale

Livhanyani maidioma a re kha khoḁomo i re kha tshanda tsha monde na zwine a amba zwi re kha khoḁomo i re kha tshanda tsha u la.

liidioma

u bika nga khulu

u fhufha vhavhili vha sera

nngwe yo dzhena muḁini

u khada zwisusu

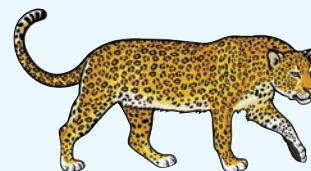
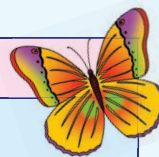
thalutshedzo

u takalesa

u penga

hu na lufu

hu na ṅdala

Kha ri ñwale

Talelani liidioma li re kha liñwe na liñwe la mafhungo a re afho fhasi. Ni bule uri liñwe na liñwe li amba mini.

Mme anga vho ntsevhedza nama thukhu kha ya maduvha. Ndi tshi vhilaela vha mmbudza uri nngwe yo dzhena mudini.

Ro vha ro ya u tolela makhulu Tshimboni fhedzi ri tshi swika ra wana hu tshi pala khwali.

Kurathu kwanga ku tou vha goñoño.

Ri shumisa maedzamuthu kha u fha tshithu tshi si muthu mvumbo dza vhathu dzi no nga u pfa, u phuphuledza kana u amba. Vhañwale vha shumisa maedzamuthu kha u ita uri zwithu zwi bvele khagala.

Kha ri ñwale

Talelani zwithu zwi si vhathu ni tangedzele mvumbo ya vhathu mafhungoni a tevhelaho.

Vhuria ha mbo swika, ha ambadza vhathu vha Cape Town phepho khulu.

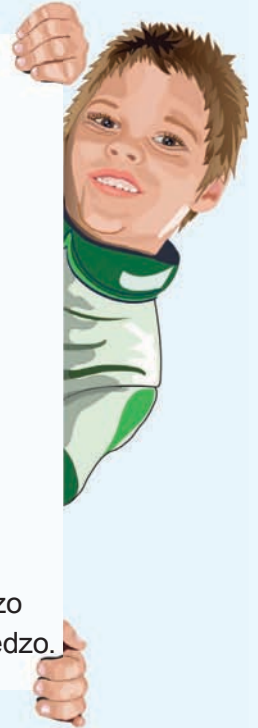
Watshi ya alamu ya tzhema i tshi ri humbudza tshifhinga tsha u vuwa.

Vhulwadze ha makhulu wanga ho vha tzimbeledza vhukuma.

Duvha li ita li tshi poidzapoidza li makoleni.

Thetsheshelesani liivhathavha li tshi imba nyimbo dza u difha.

Mbevha dza fhano dzi luma dzi tshi fhodzisa!

Kha ri ñwale

Livhanyani maipfi a luambo lwa musanda na thalutshedzo dzao. Talani mutalo u tshi bva kha ipfi u tshi ya thalutshedzo.

Ipfi la luambo lwa musanda

Matavha.

Tsumbavhulo.

Tshamudane

Thalutshedzo

Tshiṭanga tsha musanda.

Halwa hu no iswa musanda sa musumo.

Muṇo wa musanda wa madzhoru.

Kha ri ñwale

Ni khou ya u ñwala maanea nga tshipuka, fhedzi ni tea u thoma nga u pulanela maanea aṅu. Maanea aṅu a tea u vha o lapfa nga phara ṅṅa.

Ñekanani mihumbulo ya maanea aya. Ñwalani zwithu zwine zwa ḡa muhumbuloni zwi zwinzhi.

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulanela u ñwala.
- Ñwalani mvetamveto. ● Humbelani khonani yaṅu a dzudzanye mvetamveto yaṅu. ● Vusuludzani mañwalwa aṅu ni ite ndulamiso dzo teaho. ● Zwino ñwalani mañwalwa aya buguni yaṅu nga vhudele.

Mbonalo (zwipuka izwi zwi
vhonala nga ṅḡilaḡe)

Haya hazwo (fhethu hune zwa
wanala hone)

Zwino ñwalani maanea aṅu.

- Phara ya u thoma i tea u amba ngauri tshipuka itshi tshi dzula ngafhi nauri tshi dzula tshi tshoṭhe na kana kha tshigwada.
- Kha phara ya vhuvhili ṭalutshedzani tshipuka itshi: ndi tshi ngafhani nauri tshi vhoneṭa nga ndilade.
- Kha mepe waṅu wa mihumbulo ṭalutshedzani uri itshi tshipuka tshi dāvhidzana hani na zwinṛwe: miungo ine tsha ita.
- Tsha u fhedzisela, bulani uri tshipuka tshaṅu tshi tshila tshifhinga tshingafhani nauri tshi khomboni ya u ṭhoṭhela naa.

[illegible]

Ndi a kona	😊	☹️
u vhala mañwalwa		
u fhindula mbudziso dzi no bva mañwalwani		
u vhambedza maipfi na zwine a amba		
u pulanela na u ñwala manweledzo		
u fhedzisa mafhungo ndi tshi shumisa tshifhinga tsho fhiraho		
u shandula mafhungo a tshi bva kha tshifhinga tsho fhiraho a tshi ya kha tshifhinga tsha zwino		
u vhekanya mafhungo		
u shumisa lubuvhi		
u ñwala tsenguluso		
u ita nyolo dzi no yelana na bugu		
u amba nga tshifanyiso		
u ñwala phara		
u topola madzina vhukuma na madzinazwao		
u shumisa thangi na mitshila kha u vhumba maipfi maswa		
u longa zwiga kha phara		
u ita tshipitshi		
u ñwala na u țana țitambwa		
u ita mutevhe		
u topola phambano vhukati ha zwifanyiso zwivhili		
u vhala mañwalwa		
u fhindula mbudziso dzi no bva mañwalwani		
u topola fhungoțhoho na fhungoțitikedzi		
u țhaphudza mepe wa buvhi		
u ñwala manweledzo		
u vhala girafu		
u topola zwine maipfi a amba		
u țalukanya pfanywa		
u shumisa mațanganyi		
u ñwala phara		
u thabuțeitha phambano		
u topola mbuno		
u shumisa inifinithivi (dzinațiti)		

Thero ya 2: Atikili dza gurannda

Vhafumakadzi vha re milomoni a vhatu

Themo ya 1: Vhege dza 5 - 6

17 Nothembi - nyamuzika a sa fani na vhaiwe 36

U vhala atikili ya gurannda i no amba nga Nothembi
U fhindula mbudziso dzi no kwama atikili ya gurannda.
U topola zwine maipfi a amba.
U shumisa tshifhinga tsho fhiraho kha u riwala mafhungo.
U shumisa thangeladzina kha u fhedzisa mafhungo.

18 Maiwe hafhu nga Nothembi 38

U shumisa matanganyi kha u fhedzisa mafhungo na u vhumba mafhungo au iwe mune.
U riwala mafhungo a u thalutshedza.
U amba nga tshifanyiso.
U dubekanya maipfi a re kha tshifhinga tsha zwino na tsho.

19 Maiwe hafhuhafhu nga Nothembi 40

U vhala mafhungomatsivhudzi maiwe hafhu a Nothembi.
U fhindula mbudziso dzi no kwama maiwalwa.
U bula muhumbulo wau.
U topola mafhambanyi a re kha maiwalwa.
U riwala mafhungo e kha tshifhinga tshidaho.

20 Mafhungomaitei (nyusi) a Nothembi 42

U topola thoho ya mafhungo, murwali, mbuno khulwane na vhaambi kha atikili.
U thalutshedza tshinepe na khephusheni zwa atikili.
U riwala atikili.
U ola tshifanyiso wa riwala khephusheni.

21 U a lavhuwa muyani 44

U shuma tshigwadani.
U rera nga tshifanyiso.
U vhala atikili ya muthu wa dzhiminasitiki.
U fhindula mbudziso dzi no kwama maiwalwa.
U rera nga thoho ya mafhungo a re kha maiwalwa.
U topola lushaka lwa maiwalwa

22 Maiwe hafhu a Edith 46

U riwala phara nga Edith Moeketsi
U livhanya thoho ya mafhungo na mutambo.

U riwala fhungothoho (muhumbulo muhulwane) zwa dziatikili.
U topola maiti a re thohoni dza mafhungo.
U riwalulula thoho dza mafhungo a tshi shumisa maiti a re kha tshifhinga tsho fhiraho.

23 Ivhani muvhigi 48

U amba nga tshak dzo fhambananaho dza dziatikili dzi re kha gurannda dzapo.
U vhala atikili i no amba nga Edith.
U fhindula mbudziso dzi no kwama maiwalwa.
U topola fhungothoho (muhumbulo muhulwane).
U thalutshedza zwine atikili ya amba.
U shumisa maipfi a mbudziso mafhungoni.

24 U riwala 50

U pulanela atikili ya gurannda ya tshikolo hu tshi shumiswa mepe wa buvhi.
U rera na u riwala atikili iyi hu na vhuṭanzi uri atikili i na thoho, phara ya marangaphanda na phara ya u penndela hu tshi katelwa mathomo,
U shandula zwitatamennde zwa vha mbudziso.

Nganovhubvo na nganomafhungo

Themo ya 1: Vhege dza 7 - 8

25 Lusunzi na liivha 52

U rera nga zwiṭaluli zwa lungano.
U vhala lungano.
U fhindula mbudziso dzi no kwama lungano.
U wana phambano vhukati ha zwiṭori zwa vhukuma na zwiṭorikhumbulelwa.
U bula mihumbulo yau.
U livhanya maipfi na zwine a amba.

26 U elekanya nga lusunzi na liivha 54

U riwala mafhungo mararu a thalutshedza.
U fhedzisa mafhungo.
U topola na u fhedzisa zwiṭaluli zwa lungano: thoho, fhethuvhupo, vhaanewa, khudano, thasululo na funzo.
U livhanya zwiṭaluli na mvumbo dzazwo.
U topola pfunzo dza lungano dzine dza nga wanala.

27 Tsunzi mushumoni 56

U shuma zwigwadani.
U rera nga mbudziso dzi no kwama vhusunzi.
U vhala maiwalwa a no amba nga vhusunzi.
U fhindula mbudziso dzi no kwama maiwalwa.
U livhanya maipfi na zwine a amba.
U shumisa masala mafhungoni.
U riwala mafhungo ndi tshi shumisa matlaluli na madadzisi.

28 Nzudzanyo ya zwiṭori 58

U riwala thalutshedzo ya muthu hu tshi shumiswa bvumbo dza zwiṭaluli.
U rera nga vhuḍi ha u eletshedza vhaiwe.
U shumisa matanganyi zwino, fhedzi na ngauri.
U dubekanya mafhungomatsivhudzi hu tshi vhumbiwa phara i no amba.

29 Ndau na mbevha 60

U rera nga mbudziso zwigwadani.
U vhala maiwalwa a lungano lwa Ndau na mbevha.
U fhindula mbudziso dzi no kwama maiwalwa.
U rera nga zwine mirero ya amba.

30 U elelwa zwa mbevha na ndau 62

U tuma mafhungo.
U doba maipfima riwalawani.
U pulanela lungano hu tshi shumiswa tshati.

31 Megan u sengulusa lungano 64

U vhala na u sengulusa lungano lwa Ndau na Mbevha.
U fhindula mbudziso dzi no kwama tsenguluso iyi.
U ola tshifanyiso tshi no yelana na tsenguluso iyi.
U shumisa mirero.
U nanga nyito zwi tshi langwa nga nefhungo wa fhungo.

32 Lungano lu sa fhirwi 66

U riwala mafhungomatsivhudzi e kha maimbiwa.
U riwala lungano lwa mbevha ye ya thusa ndau hu tshi shumiswa thoho dza mafhungo.

Kha ri ambe

Idani tshikoloni na atikili ya gurannda. Zwitshavhani zwa hanu hu na gurannda dza mahala. Ivhani na vhuṭanzi uri atikili ine na ḡo ḡa nayo i amba nga zwithu zwine zwa ni takadza.

Vhalani atikili iyi ni rere nga mbudziso dzi tevhelaho ni kha tshigwada tshanu.

• Tḥoho ya atikili yaṅu ndi ifhio? • Tḥoho iyi i na maipfi mangana? • Ndi nnyi o ṅwalaho atikili iyi? • Atikili iyi i amba nga nnyi? • Ho itea mini? • Zwo itea lini? • Zwo itea ngafhi? • Ndi zwifhio zwiṅwe zwine na vhudzwa?	• Atikili iyi i na mafhungo maambiwa? Arali zwo ralo, ho pfi mini? Ndi nnyi we a zwi amba? • Mafhungo maambiwa aya a yelana hani na zwiitei? • Atikili iyi i na tshinepe? Tshi sumbedza mini? Tḥalutshedzani zwine na khou vhona zwo tou kokotolo. • Khephusheni i ri mini?

Kha ri vhale

Vhalani tshipiḡa tsha u thoma tsha atikili ni kone u fhindula mbudziso.

MME A NO TAMBA KAṬARA

Ho swika he nda pfa nga ha mufumakadzi a no lidza tshilidzo kilabuni ya Kippies nga Duvha la Mbofholowo, ngei Johannesburg. U vha o ambara zwiambaro zwa sialala ya Tshindebele, a tshi tamba kaṭara ya muḡagasi. “Zwi nga si itee”, ndi ṅṅe a no ralo. Nda pfa ndi tshi ṭoḡa u ḡivhesesa. Nda ṭoḡa u mu vhona nga anga maṭo. Nda mbo takuwa nda ya kilabuni iyi, he nda wana hone Nothembi. Ndo tou pfa u nga ndi muloro musi Nothembi a tshi gonya tshiteidzhi. O vha a tshi vhonele e muhuluhulu. Mabengele a mivhalavhala o pomba zwanda na milenzhe. O vha o fuka nguvho ya malungu ya mivhala ngeno ṭhohoni o ambara muṅadzi muhulu wa sialala.

Nothembi a imisa zwanda a lumelisa gogo la vhaṭaleli. A mbo doba kaṭara yawe ya muḡagasi. Kaṭaraḡe iwe vhathu! Yo vha yo khavhiswa nga makolo a Tshindebele ya dovha ya penndiwa nga mivhala yoṭhe ya musengavhadzimu.

Nothembi a mbo thoma u lidza kaṭara yawe. A ita uri kaṭara iyi i ambe, i imbe, i ṅuṅune, i lile khathihi na u zhamba.

Nyanenge wa Afrika wa muzika wa Tshindebele.

Kha ri n'wale

Ndi nnyi ane a khou amba kha phara ya u thoma?
Ni vhona u nga ndi Nothembi kana ndi muñwali? Bulani uri ngani.

Ni vhona u nga “Ndo tou pfa u nga ndi muloro” zwi amba mini?

Nothembi o shumisa mivhala ifhio kha u t̃ama kaṭara yawe?

Muñwali o shumisa maedzamuthu musi a tshi
ṭalutshedza nḡdila ine Nothembi a lidza ngayo kaṭara.
U ri kaṭara iyi i a amba, ya imba, ya n̄uñuna, ya lila
khathihi na u zhamba. Hezwi ndi zwiito zwa vhathu.
U dovha hafhu a shumisa tshifhinga tsha zwino.

Liedzamuthu ndi lushaka lwa
maambe hune khaḽo zwiito zwa
vhathu zwa baḡekanywa na tshithu
tshine tshi si vhe muthu.

Lavhelesani phara hafhu. Talelani madzina a vhathu nga muvhala mutswuku, maṭaluli nga
wa lutombo ni tangedzele madzina a fhethu nga mudala.

Shumisani maiti mararu a no bva kha atikili ni n'wale mafhungo a inwi muṅe e kha
tshifhinga tsho fhiraho.

Kha ri n'wale

Shumisani thangeladzina idzi
kha u fhedzisa mafhungo a re
afho fhasi.

ya

nga

ña

Nothembi u imba kiḽabuni Kippies ine ya vha Johannesburg.

Musi a sa athu ḡa u dzula malume awe Mamelodi,

O vha a tshi ya mushumoni bisi.

U enda a tshi mvumvusa vhathu nyimbo dzawe dzi no takadza.

Kha ri ñwale

Kha ri thome u ita zwa u ñwala ri tshi shumisa mařanganyi kha u řanganya zwipiřa zwivhili zwa mafhungo aya.

Shumisani mařanganyi aya kha u fhedzisa mafhungo.

fhedzi

fhedziřa

ngauri

uri

zwenezwo

Ndo vha ndi tshi khou tama uri ri řangane matshelo Nothembi, ri ye baisikoponi rořhe.

Nře zwiliwa ndi a zwi funa Nothembi ene ha pfani nazwo.

Musi Nothembi a tshi kha ři dzhena tshikolo o vha a tshi řidina vhukuma o vha a tshi řořou phasa.

Nothembi ha ngo kona u vha na mu dzhenisa wa tshikolo a ya a shuma muřini.

A tho ngo kona u ya u řalalela Nothembi a tshi imba mulovha ndi řo ya nda mu vhona řiřwe řuvha.

Kha ri ñwale

Shumisani mařanganyi a tevhelaho kha u vhumba mafhungo ařu inwi muře.

Mařanganyi (maipfi a no řuma)
a řuma mafhungo khatihhi na mihumbulo. Arali na nga a shumisa zwavhuři, kuřwalele kwanu ku řo leluwa u pfesesa.

ngauri

samusi

nařo

Kha ri n̄wale

N̄walani mafhungo mararu a no t̄alutshedza Nothembi. Ni nga kha
ḡ a n̄walulula a tshi bva tshiḡorini kana na tou n̄wala mafhungo aṅu
inwi muṅe.

Lavhelesani tshifanyiso. N̄walani nga zwiambaro zwa Nothembi na malungu awe. Bulani
uri zwi vhonele nga n̄ḡilade, mivhala yazwo nauri ni a tama u ambara ngauralo naa.

Kha ri n̄wale

Lavhelesani maipfi a tevhelaho a no bva kha phara ya u fhedza ya
atikili i no amba nga Nothembi, i re kha siaḡari ḡi tevhelaho.

ndo vha ndi tshi shuma

ndi na mashudu

N̄walani aya maipfi ni ambe nga zwithu
zwe zwa bvelela zwiḡa kale na zwi no
khou bvelela zwino kha khoḡomo dzone.

ndo t̄undela vhana

ndi shuma u lidza

KALE

ZWINO

Kha ri vhale

Vhalani tshipiḁa tsha u fhedza tsha atikili i no amba nga Nothembi.

MME A NO TAMBA KAṬARA

Nothembi na u imba u a imba. Nyimbo dzawe dzi amba nga mafhungo a vhupo ha mahayani, milambo na vhutshilo ha bulasini vhune a vhu humbula ha musu a tshee ṛwana. “Musu ri tshi aluwa muzika wo vha u tshi pfala hoṭhehoṭhe. Malume anga vho mpfunza u lidza kaṭara ndi tshee muṭuku,” ndi Nothembi a no ralo. “Ndo vha ndi tshi imba dzimbulungoni na minyanyani. Nga 1983 nda thoma bennde yanga ngei Mamelodi. A si vhafumakadzi vhanzhi vhe vha vha vha tshi lidza kaṭara ya muḁagasi zwiḁa kale. Musu vhathu vha tshi mmbona vha pfa vho mangala vhukuma.

Fhedzi nṅe ndo vha ndi sa ḁivhoni ndi tshi mangadza. Ndi tou funa fhedzi muzika na u lidza kaṭara. Ndi pfa hu na phambano musu ndi tshi khou lidza muzika. Ndi pfa ndi na maanḁa.”

U ri u na mashudu zwino. “Ndi shuma u lidza muzika. Nga vho1980 ndo vha ndi tshi shuma muḁini uri ndi kone u ṭunḁela vhana vhanga vhavhili.”

Kha ri ṛwale

Nothembi o thoma lini bennde yawe?

Nothembi uri vhathu vho vha vha tshi mangala vha tshi vhona a tshi khou lidza kaṭara ya muḁagasi nga uri u mufumakadzi. Hu na zwiṛwe zwithu zwine vhathu vha vhona zwi tshi mangadza musu zwi tshi khou itwa nga vhafumakadzi? Ṽwalani zwivhili zwine na kona u zwi elekanya.

Nothembi u amba uri u pfa e na maanḁa musu a tshi khou tamba kaṭara. Ni vhona u nga ndi nga mini a tshi ḁipfa nga urali.

Arali a tshi ḁipfa e na maanḁa musu a tshi khou tamba kaṭara, ni vhona u nga u ḁipfa hani musu a si khou tamba? Bulani uri ngani.

Vhutshilo hawe hu kha ḁi fana na ha miṛwahani ya 1980? Bulani uri ngani.

Kha ri n̄wale

N̄walani mafhambanyi a maipfi aya a no bva kha phara.

Lifhambanyi ndi ipfi line la vha na thalutshedzo i no fhambana na ya linwe. (tsumbo, naka na vhifha).

mahayani	
mutuku	
vhuṭukuni	
fhambana	
kale	

Kha ri n̄wale

N̄walani mafhungo aya e kha tshifhinga tshi daho. Ni elelwe uri ni tea u shumisa do khathihi na liiti lanu.

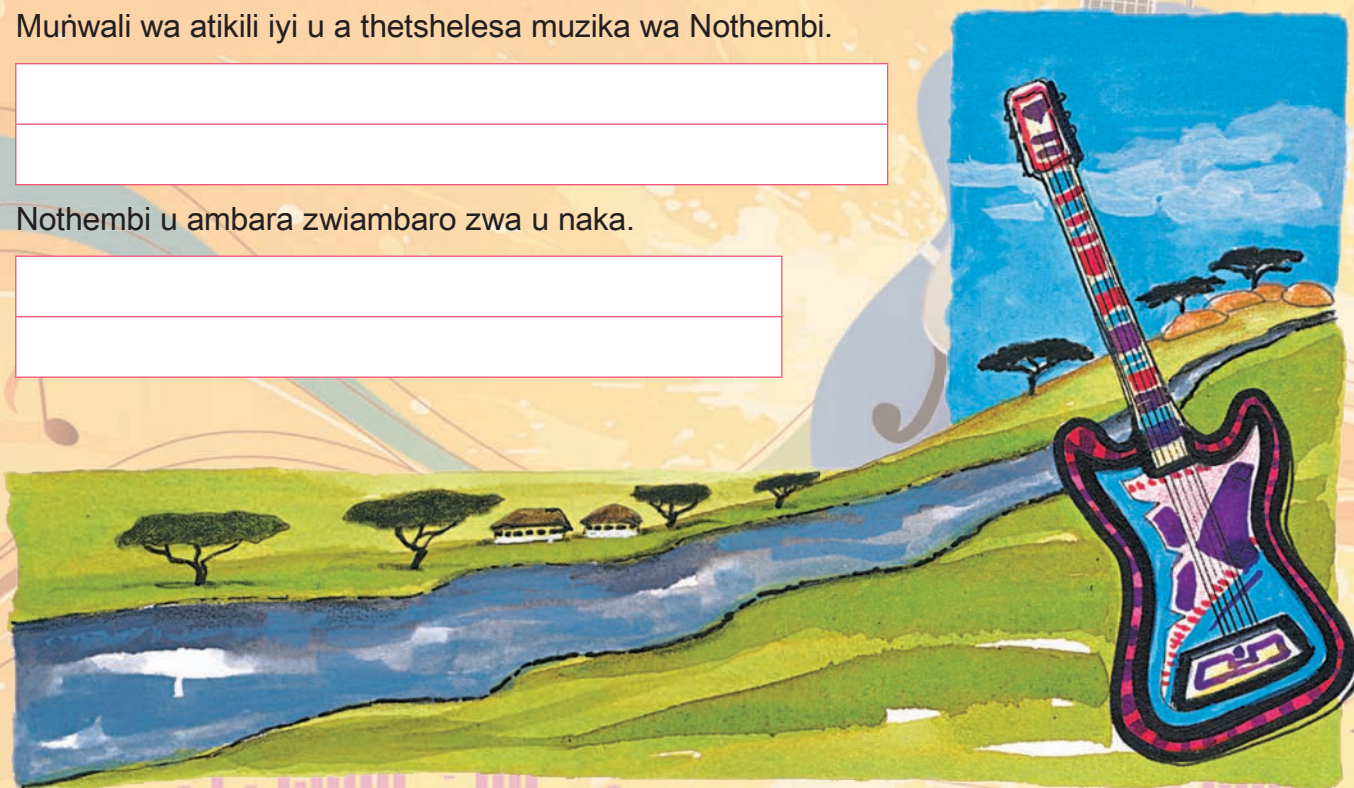
Nothembi u imba Kippies.

Nothembi u imba nyimbo dza musi a tshee mutuku.

Vhamuzika vha tshila nga Nothembi.

Munwali wa atikili iyi u a thetshelesa muzika wa Nothembi.

Nothembi u ambara zwiambaro zwa u naka.

Kha ri n̄wale

Vhalani zwi tevhelaho ndi fhindule mbudziso. Phindulo ni ɔo dzi wana nge na lavhelesa hafhu atikili yothe i no amba nga Nothembi.

T̄hoho ya mafhungo ya gurann̄a i anzela u vha na maipfi maṅa kana maṅanu. I lingedza u kunga dzangalelo ɭa vhavhali nge ya vha vhudza uri tshiṭori tshi amba nga mini, nga u tou pfufhifhadza na hone zwi tshi nyanyula.

T̄hoho ya mafhungo a atikili iyi ndi ifhio?

Hu na maipfi mangana kha t̄hoho iyi ya mafhungo?

Nɔivhadzamuṅwali i ni vhudza uri ndi nnyi o n̄walaho atikili.

Ndi nnyi o n̄walaho atikili iyi?

Marangaphand̄a a fhaṭa nzulele ya zwithu khathihi na u nweledza mbuno khulwane dza atikili nga u fhindula mbudziso dza nnyi, mini, lini, ngafhi.

Ndi vhonei vha re kha atikili iyi?

Ho bvelela mini?

Zwo bvelela lini?

Zwo bvelela ngafhi?

Mutumbu wa atikili u fhindula mbudziso dzi no ri hani na ngani.

Ndi zwifhio zwiṅwe zwine na zwi ɔivha nga Nothembi?

Tshiṅwe tshifhinga atikili dzi dzhenisa na zwe muṅwe muthu (sa t̄hanzi kana muɔivhi) a amba. Maipfi aya a vha e kha zwiɔevhe.

Atikili iyi i na maambiwa? Arali zwo ralo,

Ho ambiwa mini?

Ndi nnyi we a zwi amba?

Atikili i na tshinepe kana khephusheni.

T̄alutshedzani tshifanyiso ni n̄wale zwine khephusheni ya amba.

Didzhieni no funzwa u lidza kaṭara nga Nothembi lune nga murahu ha miṁwaha i re na tshivhalo na vho fhedza ni khonani dza mbiluni. No humbelwa uri ni ṁwale atikili i no amba nga Nothembi ya gurannda ya tshikolo.

- Nĕani atikili yaŋu tĥoho.
- Kha phara ya u thoma ni vhe na vhuṭanzi uri ni a fhindula mbudziso nġa dza nnyi, mini, lini na ngafhi.
- Kha phara ya vhuvhili na ya vhuraru dzhenisani maŋwe mafhungomatsivhudzi a no amba nga Nothembi. Phara idzi dzi tea u fhindula mbudziso dza hani na ngani.
- Ni songo hangwa u shumisa maambiwa uri zwi takadze.
- Tsha u fhedza, olani tshifanyiso tsha Nothembi ni tshi itele khephusheni.

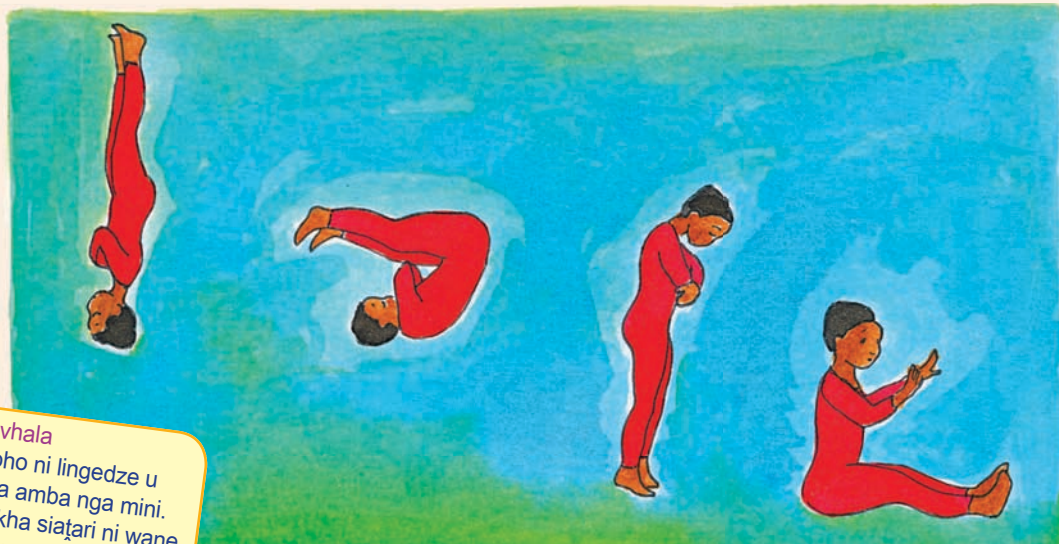
Kha ri ambe

Shumani ni kha zwigwada.

Lavhelesani zwifanyiso. Ni vhona u nga atikili iyi i ɔo amba nga mini?

Ni vhona u nga ndi mafhungo mahulwane u tikedza vhaswa vhane vha kona mitambo?

Arali no vha ni muvhigi, no vha ni tshi ɔo n̄wala nga mitambo ifhio?

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na thoho ni lingedze u humbulela uri mañwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbizani maɔo (u sikima) kha siaɽari ni wane uri ni ɔo vha ni tshi khou vhala nga mini.

Edith Moetsi – wa dzhiminasitiki na u thambuɽa

Nga Dani Moeng

Mimethe yo adziwa mugumoni wa dzhiminasiamu ngei Sentharani ya zwa Sialala ya Polokwane. Magumoni fhasi hu na baa i re n̄han̄ha. Sipiringibodo na tshitende tshi no edza bere, tsha u fhufha khatsho, zwi kha luɽa luɽwe lurumbu. N̄han̄ha muyani, hu na musidzana a no khou bidigama muyani. Dzina lawe ndi Edith Moetsi.

Dzimu iyi yo ɽi vha tshipiɽa tsha vhutshilo ha Edith u bva nga 2001. O shanduka u bva kha musidzanyana wa miɽwaha ya 11 a re na miloro ngeno a si na mugudisi a vho vha mudziadzhiminasitiki a no bidigama muyani, nahone ndi muthu a no tamba miɽaɽisanoni ya mashangoɽavha.

“Ndo thoma u thireina nga murahu ha vhege dzi si gathi ho vula dzimu ya Polokwane,” ndi Edith a no ralo. “Ndo vha ndi tshi khou toɽa u ita zwa dzimu ngauri ndo vha ndo neta nga u sokou monamona hu si na zwine nda khou ita.”

Mugudisi wa Edith o thoma nga u mu gudisa nga khathiwili na u thamuwa e kha thirampfoɽini. Hu si kale a

thoma u samasolotha na u ita filikifuɽeke (tshifindinkodo). Edith ha ngo vhuya a fhidza (lova) u ita n̄owen̄owe nga n̄nda ha musi we a vha a tshi khou vhalela mulingo.

Namusi Edith u a tamba kha miɽaɽisano ya lifhasi lothe - ngei Hungary, New Zealand na Holland.

Edith o ita na u swika kha tshiimo tsha u vha Muhaɽuli wa National Tumbling khathihi na u vha Muhaɽuli wa Dzhiminasitiki ya Vhafumakadzi ya vun̄du la Limpopo. O phasa maɽiriki nga 2008 nahone u na muhumbulo wa u gudela zwa u dizaina zwifhaɽo (atshithekitsha) yunivesithi. “Fhedzi ndi na vhumatshelo havhuɽi kha u thambuɽa lune nda tea u thoma nda lindela nyana ndi sa athu ya yunivesithi,” u ralo a tshi amba.

Edith u dovha a vha mutsila na nyamuzika ane a nga bvelaphan̄a. O wina pfufho kha zwa u ola a dovha hafhu a tamba kha bennde ya tshikolo tsha sekondari ya n̄ha. “U kona u ita zwine nda zwi takalela zwi ita uri ndi pfe ndo fushea,” ndi ene a no ralo. “A tho ngo vhuya nda humbula uri ndi ɽo swika hune nda vha hone namusi. Ndo thoma dzhiminasitiki hu u itela u ɽhiphiɽa. Fhedzi u bvelaphan̄a hanga ho itiswa nga u shumesa hanga.”

Kha ri n̄wale

Vhutshilo ha Edith ho shanduka nga n̄dilaḡe u bva tshee a thoma dzhimu?

Ndi ngani o thoma dzhimu?

Nga n̄ḡa ha u vha mudziadzhiminasitiki a konaho, ndi mpho dzifhio dziḡwe dzine a vha nadzo?

Ndi zwifhio zwine a vhona zwi zwone zwiitisi zwihulwane zwa u bvelaphanḡa hawe?

Ndi nga mini ḡhoho ya mafhungo yo n̄walwa nga maḡḡere mahulwane, matswu?

Ndivho ya muḡwalo mutswu u re nga fhasi nyana ha ḡhoho ndi ifhio?

Ni vhona u nga ndi nga mini dzina ḡa Edith ḡo n̄walwa mugumoni wa phara ya u thoma, hu si mathomoni ayo?

Ndi nnyi o n̄walaho atikili iyi?

Ni vhona u nga atikili yo raliho ni nga i wana ngafhi?

1. Kha gurannḡa
2. Buguni ya tshiḡori
3. Buguni ya zwirendo

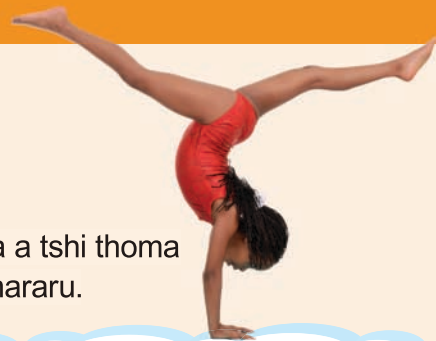
Ndi nga mini ni tshi ralo? Humelani murahu kha atikili ya Edith Moetsi. Talelani madzina nga muvhala mutswuku, maḡaluli nga wa lutombo na madzina a fhethu nga mudala.

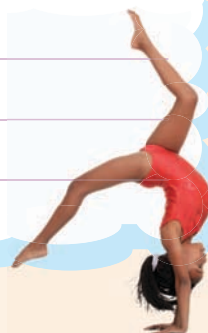
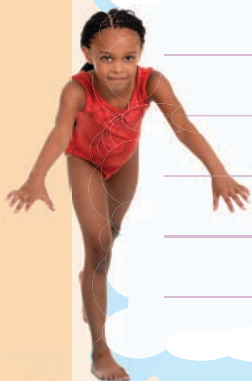

Kha ri ñwale Lavhelesani tshiṭori tsha Edith hafhu.

Ñwalani phara i no ṭalutshedza uri Edith o ḡalusa nga ṇḡila ifhio u bva a tshi thoma ngei dzhiminasiamu u swika a tshi vha muhaṭuli. Ñwalani mafhungo mararu.

Handwriting practice area with multiple horizontal lines for writing.

Kha ri ñwale

Lavhelesani ṭhoho idzi ni ite zwi tevhelaho:

ṚñiriṚñetṤe

bola ya milenzṤe

ragibii

u bambela

- Livhanyani mutambo na ṭhoho ya mafhungo a gurannḡa. Shumisani mitambo i re kha tsha u ḡa.
- Ḋidzhieni ni tshi khou tea u ñwala atikili ya gurannḡa ni tshi shumisa inṤwe na inṤwe ya ṭhoho idzi. Fhungoṭhoho (muhumbulo muhulwane) ḡi ni vhudza uri atikili i khou amba nga mini. Ḳi bula mbuno khulwane.

Tsumbo

Ṭhoho ya mafhungo: MTHEMBU U VUNḡA REKHODO YA LUVHILO

Mutambo: Ateḡetiki

Fhungoṭhoho: Ngweṇa ya mugidimo wa luvhilo Speedy Mthembu u vunḡa rekhodo ya Afrika Tshipembe ya 100 m musu wa muṭaṭisano wa Vhugweṇa ha Afrika Tshipembe ngei Port Elizabeth madekwe.

WIKHETHE DZI MBUMBUREA
NGA UVHA'A U THOMA

Mutambo: Fhungoꞑhoho:

RACHEL U RWA VHA TSHI WA
U SWIKA KHA SEMIFAINA'A
WIMBLEDON

Mutambo: Fhungoꞑhoho:

MUSIDZANA U VUN A REKHODO
YA U VEKELA PHAN A BAMBELONI

Mutambo: Fhungoꞑhoho:

Kha ri nꞑwale

Talelani maiti a re kha ꞑhoho dza mafhungo dzi re afho nꞑha.
Zwino nꞑwalani mafhungo o imaho nga oꞑhe ni tshi shumisa
nyito i re kha tshifhinga tsho fhiraho.

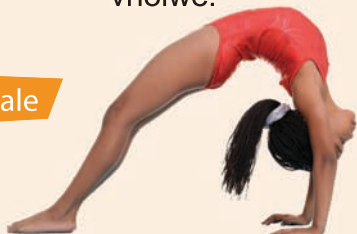

Kha ri ambe

Kha ri vhale

Tshikoloni tsha vhoiwe hu na gurannda? Arali i hone, ndi atikili dza lushaka lufhio dzine dza nwalwa khayo? Arali i siho, ni vhona u nga ndi mafhungo mahulwane uri i vhe hone? Rerani ni kha zwigwada zwa vhoiwe.

EDITH U BIDIGAMA MATONI A VHANZHI

JJ Menge

Mudzhiminasitiki Edith Moetsi, we a vha a sa divhei musi a sa athu wina mendele mutamboni ya Commonwealth Games nwedzi wo fhelaho, u khou lavhelelwa u vha ene mukungavhathu musi wa mutatisano wa *ANNUAL Bumbo Gymnastics Cup* ya Afrika Tshipembe. Hoyu ndi wone mutatisano muhulwane wa dzhiminasitiki Afrika Tshipembe nwha muñwe na muñwe.

Mutatisano uyu u do vha hone u rangani ha nwedzi u daho nahone Moeketsi u do vha a tshi khou tatisana na vhadzhiminasitiki vha mathakheni vha mashangoavha.

Moeketsi, wa miñwaha ya 20, a no bva Polokwane ngei Limpopo, o tou kundwa katukutuku kha fainala ya u thambula ngei kha Commonwealth Games. Naho zwo ralo, kutambele kwawe mitatisanoni iyi kwo ita uri a divhee mitamboni fano Afrika Tshipembe.

Moeketsi o delwa nga muhumbulo wa u tamba mitambo ya dzhiminasitiki musi e na miñwaha ya 11 musi we a vha o talela mitambo ya Sydney Olympics ya 2000 kha TV. Mugudisi wawe Marie Slabbert vho kona u vhona mpho yawe musi wa ngudo dza ndowendowe e tshikoloni. Vha mbo mu dzhia vha thoma u mu gudisa lune na namusi vha kha di vha mugudisi wawe.

Moeketsi o vha ngwena ya lushaka ya dzhiminasitiki ya u sumbedza vhutsila nga 2011 nahone a sedzesa fhedzi zwa u thambula, ndi heneffa hune a vha kha vhuimo ha vhurathi lifhasini lothe.

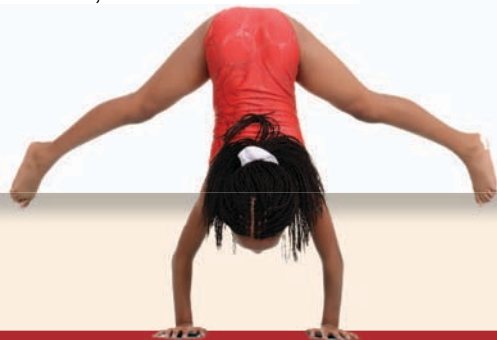
U dzula na mme awe, makhulu, mmame, vhazwala vhavhili na vha komana vhavhili henegei Polokwane.

vhaedziselwa vhang. Ndi vhone vhe vha nthusa uri ndi vhe zwine nda vha zwone namusi,” u ralo a tshi amba.

U pfana na u ya baisikoponi e na khonani dzawe, fhedzi uri o sedzesa bufo le a dinangela la dzhiminasitiki, hune a thireina awara nnzhinnzhi kha divha.

Naho a tshi do vha a tshi khou tatisana na vhañwe mitatisanoni ya lifhasi, ndivho yawe khulwane zwa zwino ndi u tamba mitatisanoni ya mitambo ya Olympic.

“Ndi khou shuma nga ngila dzothe uri ndi ye hafho fhethu,” o ralo a tshi amba.”

Kha ri n̄wale

Edith o shuma zwavhuḍi kha dzhiminasitiki? Bulani uri ngani.

O tou kundwa kaṭukuṭuku kha fainaḷa. U dzhia vhuimo ha vhungana nahone o wana mendele ifhio?

Fhungoṭhoho (muhumbulo muhulwane) ḷa phara ya u thoma ndi ḷifhio. ḷi n̄waleni.

Ṭalutshedzani nga maipfi aṇu zwine ṭhoho ya atikili ya amba zwone.

Ndi nnyi we a n̄wala atikili iyi?

Muedziselwa ndi mini. Vhaedziselwa vhawe ndi vhoneyi?

Muedziselwa waṇu ndi nnyi? Bulani uri ngani.

Kha ri n̄wale

Shumisani maipfi aya kha u fhedzisa mbudziso.

Edith o bebwa ?

U tamba mutambo ?

U ṭhereina ḍuvha ḷinwe na ḷinwe?

U dzula na vhathu ha hawe?

Vhaedziselwa vhawe ndi ?

ufhio

ngafhi

lini

vhoneyi

vhangana

Kha ri n̄wale

Shumani ni kha zwigwada.
Itani mepe wa mihumbulo
wa u pulanela atikili ya
gurann̄a ine na ɔo i n̄wala
ya gurann̄a ya tshikolo i tshi
mba nga Edith Moetsi.

Kha ri n̄wale

Ambani nga atikili
iyi ni kha zwigwada
zwa vhoiwe.

EDITH

Ifhani atikili yaṅu ʔhoho.

Kha phara ya u thoma ivhani na
vhuʔanzi uri ni fhindula
mbudziso vhuṅa hadzo dzi no amba
nga nnyi, lini, ngafhi, hani.

Kha phara ya vhuvhili na ya vhuraru dzhenisani
mafhungomatsivhudzi a no kwama Edith.
Fhindulani mbudziso dzi no amba nga hani
na nnyi. Ni songo hangwa u shumisa maipfi
maambiwa u itela u ʔuʔula dzangelelo.

Kha phara ya u fhedza, penndelani atikili yaṅu.

Ni nga kha ɔi ola tshifanyiso tsha Edith
arali ni tshi funa khathihi na u ita
khephusheni.

Kha ri n̄wale

Kha ri ite n̄dowedzondowe ya luambo. Shumisani maipfi a re zwitangeni kha u shandula zwitatamennde zwi vha mbudziso.

Edith u bva Limpopo. (ngafhi)

U dimvumvusa nga u t̄alela baisikopo.(mini)

U ita n̄dowendowe d̄uvha l̄in̄we na l̄in̄we. (lini)

Kha ri n̄wale

Fhedzisani mafhungo nga u shumisa kha, nga kana ha.

Polokwane i wanala vundu la Limpopo.

Nothembi u dzula fhasi ha bada i no bva Moloto.

O vhea bugu n̄tha t̄afula.

Maipfi a kha, nga kana ha a shumiswa kha u sumbedza fhethu hune zwithu zwa khou itea hone. Maipfi aya a shuma sa thangeladzina dzi no shuma na madzina.

Kha ri n̄wale

Fhedzisani mafhungo nga u shumisa mipfi a re afho fhasi.

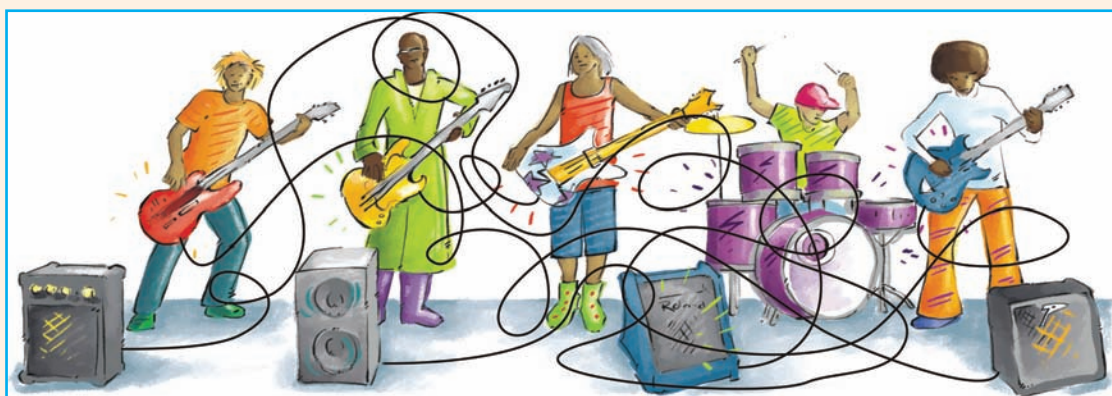
vhañwe

a hu na

vhoṭhe

haho

muñwe

Vhana vha khou lidza tshilidzo.

vha vhana vha khou lidza kaṭara.

Kha vhana a no khou tamba phiyano.

ane a khou lidza porompiṭa.

Zwino tevhedzelani khebuḽu ni tshi livhanya kaṭara na tshipikara.

Kha ri ambe

Shumani ni kha zwigwada.

Ni vhona u nga phukha dzi a thusana? Hani?
Phukha thukhu i nga thusa phukha khulwane? Hani?
Muthu mutuku a nga thusa muthu muhulwane? Hani?
Ni vhona u nga phukha dzi a amba dzothe? Bulani
mbuno dza u tikedza phindulo yaṅu.

Kha ri vhale

Lusunzi na Iivha

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na thoho ni lingedze u humbulela uri maṅwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṅo (u sikima) kha siaṭari ni wane uri ni ḑo vha ni tshi khou vhala nga mini.

Liṅwe ḑuvha hu tshi khou fhisa lusunzi lwo vha lwo dzula tsini na mulambo. “U bambela zwi nga ḑifha hani”, lu ralo lu tshi khou humbula. Lwa dzhenisa mulenzhe muthihi maḑini, lwa tevhedza nga muṅwe, lwa dovha muṅwe. Hu si kale lwa mbo ḑi wela nga ngomu. Lutsinga lwa maḑi lwo vha lu na maanda lwe lusunzi lwa vho balelwa u bva maḑini.

“Thusani”, lu a vhidzelela. “Ndi khou nwela khothe!” A hu na we a lu pfa lu tshi khou vhidzelela. Musi lusunzi lu tshi vho pfa uri ngoho lu khou nwela khothe, ha fhira Iivha Ii tshi fhufha. La vhona uri lusunzi lu khomboni la wisa ṭari la wela ngomu maḑini. Lo vha Ii tshi tou nga tshikwekwete tshine lusunzi lwa nga namela.

“Ndi a livhuha Iivha. Liṅwe ḑuvha ndi ḑo u thusa.”

Liivha la sea.

Ndo livhuha!

“U mutukusa kha u nga nthusa, iwe kusunzi kutukutuku.” la mbo fhufha la tuwa.

Ha fhela miṅwedzi i re na tshivhalo. Liṅwe ḑuvha, lusunzi lwa vhona Iivha lo dzula murini.

Musi Ii sa athu na u ri “Ndaa” ha ḑa muṅwe mutukana e na vhura na musevhe. O vha a tshi khou toḑou u pfula Iivha. Nga u ṭavhanya, lusunzi lwa nambatela kha mulenzhe wa uyu mutukana lwa mu luma. “Eish!” ndi uḷa mutukana a tshi tzhema, a laṭa vhuḷa vhura na musevhe fhasi.

“Ndo livhuha,” ndi Iivha Ii tshi vhidzelela la mbo ḑi shavha. “U mutuku fhedzi wo mphulusa.”

Eish!
Eish!

Kha ri n̄wale

Ndi ngani lusunzi lwo pfa lu tshi tama u bambela?

Ho bvelela mini khalwo?

Liivha lo lu phulusa hani?

Lusunzi lwo phulusa hani liivha?

Ni vhona u nga tshiṭori itshi tshi amba nga zwithu zwe zwa bvelela zwa vhukuma? Bulani uri ngani.

Ni vhona u nga mafhungo aya o bvelela nga khalaṅwaha ifhio?

Nangani nthihi ni i tangedzele.

tshimedzi

tshifhefho

tshilomo

vhuria

Ndi ngani ni tshi ralo?

Tshiṭori itshi ndi lungano? Lungano ndi mini? Nangani phindulo nthihi:

1. Tshiṭori tshine khatsho phukha dza vha vhatambi vha no funza vhathu pfunzo.
2. Tshiṭori tshi re na vhadzimu na vhakundi.
3. Vhurifhi (luṅwalo)vhupufufhi

Ni vhona u nga lungano ulu lu ri funza mini?

Kha ri n̄wale

Livhanyani maipfi a re kha tsha monde na zwine a amba zwi re kha tsha u ḽa.

lutsinga lwa maḽi
lu na maṇḽa

kuṭukuṭuku

mphulusa

minzhi

fhufhela

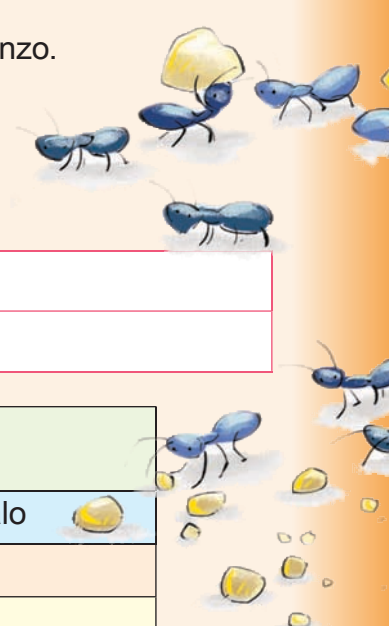
kurole

i re na tshivhalo

ntshidza

nambatela

maḽi a elela nga nungo

Kha ri n'wale Nangani maipfi mararu a no talutshedza lusunzi ni a tangedzele.

muhali

musilingi

a lu pfi

lu a dikukumusa

muvhavhaleli

goswi

Shumisani ayo maipfi mararu kha u n'wala mafhungo mararu.

lu a difunga

Kha ri n'wale

Vhalululani lungano lwa lusunzi na liivha ni n'wale zwi tevhelaho.

Thoho ya lungano ulu

Fhethuvhupo ha lungano ulu

Vhaanewa vha lungano ulu

Khudano i re lunganoni ulu

Thasululo

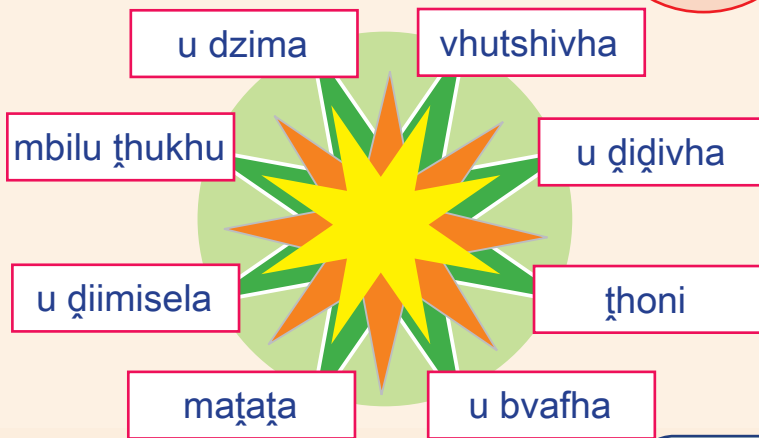
Pfunzo

Kha ri n̄wale

Zwino ni khou ya u n̄wala lungano lwa inwi muṇe. Kha vhili ḽa u thoma nangani tshipuka, kha vhili ḽa vuvhili nangani mvumbo dzatsho (zwine tsha takalela) ngeno kha vhili ḽa vhuraru ni tshi nanga pfunzo ya tshiṭori.

Tshiṇwe tshifhinga ndi khwiṇe u ḽifhumutshela.

Zwanda zwi a ṭanzwana

Mukudzathevhe ha funiwi.

I hwala nga luṇwe mbevha, mulindi wa vhuya wa ḽala.

U si na tshau u vha wa vhutshivha.

U nga si takadze vhathu vhoṭhe.

Muthu u ḽa tsha biko ḽawe.

Wa ḽikukumusa wa kundwa u a bvulwa maanga.

Kha ri ambe

Shumani ni kha zwigwada zwa vhoiwe.

Vhusunzi hu shuma hu hothe kana hu tshigwada?

Ni vhona u nga u shuma nga tshigwada zwi vhuedza mini?

Mudini wa hanu hu na vhusunzi? Vhu vha vhu tshi khou toda mini?

Hu itea mini musi ni tshi lingedza u thivhela vhusunzi ndila ya u ya zwiliwani?

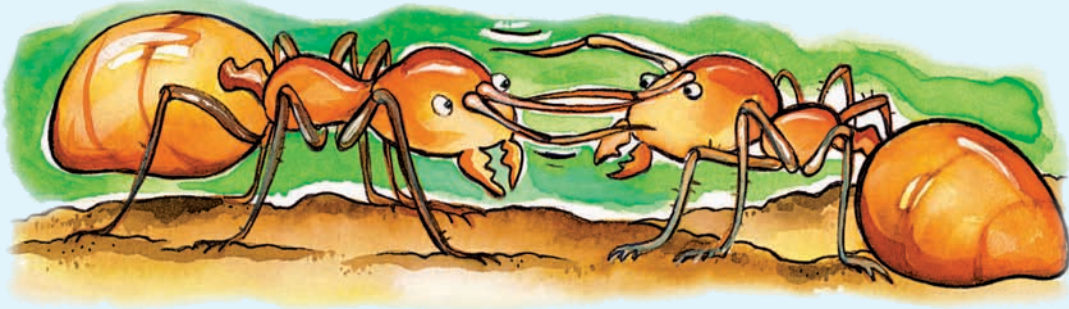

Kha ri vhale

Tsunzi dzi kha muduba

Masunzi a davhidzana hani? Ha koni u amba fhedzi a tea u vhudzana zwine zwa khou bvelela. A zwi ita nga ndilade? A sisima feḁa la tshipentshela.

Ni khou la sangwetshi. Hu wela matshakatshaka a vhurotho fhasi. Hai, a zwi dini. Fhano ha hashu a hu na vhusunzi. Fhedzi idanu ima nyana. Lusunzi luthihi kana vhuvhili vhu no khou tshela matshakatshaka, khovhuḁaa! Hai, izwi a zwi vhuyi zwa vha thaidzo na zwiṭukuṭuku. Vhusunzi vhu sa ḁadzi tshanḁa a vhu dini muthu. Fhedzi sedzesani nga vhuronwane. Yowee, zwikhokhonono zwiṭukuṭuku khezwi zwi tshi khou tharamudza zwiphuphuledzi zwazwo muyani sa maṇanga.

Khathihi fhedzi, luthihi lwa mbo ngalangala. Ndi tholi yo wana zwiliwa zwino i khou gidimela u ramba shango lothe. Fhedzi lu tea u elelwa ndila ya u vhuya zwiliwani. Ngauri vhusunzi a vhu na nayo dza u sia vhuṭala, lwa mbo sia vhuṭala ha feḁa.

Musi tholi i tshi swika tshiṭahani i vhudza maṇwe masunzi, i tshi shumisa feḁa, uri yo wana zwiliwa. Ha mbo vha na dakalofulu. Hu si kale ha vha ho bva, hu khou gidima nga murahu ha tholitsevhi hu tshi tevhela feḁa le tholitsevhi ya sia. Hu si kale ho no mbo vha na muduba mulapfulapfu wa vhusunzi heneḁho fhasi. Matshakatshaka a khou tuwa o livha tshiṭahani.

Kha ri n̄wale

Vhusunzi vhu “amba” nga ndilade?

Vhu wana hani ndila ya u humela tshiṭahani?

Ni vhona u nga vhusunzi ndi zwivhumbwa zwi re na tshika kana zwo kunaho? Tikedzani phindulo yaṅu.

Phara iyi i no amba nga vhusunzi i fhambana hani na lungano lwe na vhala.

Kha ri n̄wale

Livhanyani maipfi a re kha tsha monde na zwine a amba zwi re kha tsha uḽa.

davhidzana

tshiphuphuledzi

tshiṭaha tsha vhusunzi

ṭholi

lusunzi lwo rumelwaho u ṭolela zwithu.

mutshotshonono wa vhusunzi vhu no dzula hoṭhe.

amba

tshithu tshi no nga luṅanga kha ṭhoho ya lusunzi

Kha ri n̄wale

Shumisani maipfi aya kha u fhedzisa mafhungo.

Masala a nga shumiswa vhuimoni ha dzina kana a shuma na dzina.

Zwone

Hone

hoṭhe

Vhusunzi a vhu ambi hoṭhe. hu tou davhidzana nga zwiphuphuledzi.Musi ni tshi wisa matshakatshaka, vhusunzi vhu a a doba.

inwi

ene

a zwi na mushumo, arali na wisa matshakatshaka a zwiliwa, vhusunzi vhu ḡo ḽa matshakatshaka ayo. Ndi zwone! Mukoma wa vhusunzi u dzula tshiṭahani tsha vhusunzi. Vhusunzi vhu a mu shumela.

Kha ri n̄wale

Maṭaluli aya na maḡadzisi zwi bva kha lungano lwa lusunzi na liivha. Talelani maḡadzisi nga muvhala mutswuku ni tangedzele maṭaluli nga muvhala wa lutombo. Zwino a shumiseni mafhungoni aṅu inwi muṅe.

mutukusa

mutukuṭuku

fhasi

mulamboni

maḡini

Kha ri ṛwale

Ngano dzi shumisa zwipuka na vhaanewa vha zwipuka kha u ṭana vhathu na mvumbo dzavho.

Lavhelesani vhili ḷa zwipuka ḷi re kha bammbiri ḷa u shumela ḷa 26. Nangani tshipuka tshithihi tshine na vhona u nga tshi na mvumbo i no fa na na yaṅu ni ṛwale ṭhalutshedzo ya mvumbo yaṅu i no nga ya itshi tshipuka. Tsumbo, arali ni tshi vhona u nga ni fana na lusunzi, ni nga amba ngauri ni mushumi wa biko nauri ni kona u shuma na vhaṅwe vhathu nga ṇḍilade.

Kha ri ṛwale

Ndivho ya lungano ndi u kaidza kana u funza pfunzo. Ambani nga ndivho iyi ni kha tshigwada tshaṅu. Ni ambe uri u eletshedzana zwi amba mini. Ambani nga mbudziso dzi tevhelaho ni ṛwale phindulo.

Ndi lini hune na ṭoda nyeletshedzo kha muṅwe muthu?

Ndi lini hune na si ṭode nyeletshedzo kha muṅwe muthu?

Ni nga ita mini musu ni tshi khou ṭodou eletshedza muṅwe muthu ngeno a sa ṭodi nyeletshedzo yaṅu?

Anetshelani khonani dzaṅu tshiṭori tshine na tshi ḍivha tshi re na pfunzo kana nyeletshedzo.

Ni kone u ṛwala muṭodo mupufufhi wa tshiṭori itshi.

Kha ri n̄wale

Tanganyani mafhungo. Shumisani maṭanganyi a re afho fhasi.

Tsumbo

ngauri

fhedzi

zwino

Liivha ḽa posa ṭari maḽini. ḽo vha ḽi tshi tama u thusa lusunzi.

Liivha ḽa posa ṭari maḽini **ngauri** ḽo vha ḽi tshi tama u thusa lusunzi.

Lusunzi lwo vha lu tshi khou pfa mufhiso. Lwa tama u ya u bambela.

Mutukana o vha a tshi khou ṭoḽa musevhe na vhura. Lusunzi lwa mu luma.

Liivha ḽa sea. ḽo vha ḽi sa humbuli uri lusunzi lu nga ḽi thusa.

Mutukana o vha a tshi ḽo vha o pfula liivha. Lusunzi lwa mu luma.

Kha ri n̄wale

Dubekanyani mafhungo a tevhelaho nga ngona uri ni vhumbe phara.

Hu si kale lusunzi lwa pfa u nga lu ḽo nwela khouthe lwa huwelela lu tshi ṭoḽa thuso.

Musi we ḽuvha ḽa vha ḽi tshi khou fhisa vhukuma, lusunzi lu humbula u ya u ḽiambusa mulamboni.

,” hu vhidzelela liivha.

“Ndi ḽo u thusa.”

Shuduḽivhi, lwa ḽuḽumelesa lwa vho wela ngomu maḽini.

“Ndi a livhuha liivha. Liṇwe ḽuvha ndi ḽo u thusa.”

ḽa posa ṭari maḽini.

Lusunzi lwa shumisa ṭari sa tshikwekwete.

Kha ri ambe

Rerani nga mbudziso idzi ni kha tshigwada tshaṅu.

- Ni vhona u nga tshipuka tshiṭuku tshi nga thusa tshihulwane? Hani?
- Ni a ḡivha tshiṭori tshe khatsho muthu muṭuku a kunda muthu muhulwane?
- Ni vhona u nga saizi i ḡi dzula i tshone tshithu tshihulwane? Tikedzani phindulo yaṅu.
- No no vhuya na thusa muṅwe muthu kana tshipuka?
- Ṭalutshedzani kīlasi uri ndi nnyi we na mu thusa na uri uyu muthu kana tshipuka no mu thusa nga ṅḡilade.

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na ṭhoho ni lingedze u humbulela uri maṅwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbizani maṭo (u sikima) kha siaṭari ni wane uri ni ḡo vha ni tshi khou vhala nga mini.

Kha ri vhale

Ḳiṅwe ḡuvha mbevha mbili ṭhukhu tseṭha (gireyi) dzo vha dzi tshi khou ṭalela ḡidau ḡo shuvhama ḡuvhani. “Dadamalani ṅṭha ha ningo yawe”, ndi iṅwe i no ralo, “ri vhone arali a tshi ḡo vuwa.”

Kubevha kwa dadamala nga ṅṭha ha ningo ya ndau, ha bvelela mini? Nazwino, ndau ya mbo ḡi vukuluku ya bata kuḷa kubevha nga shimba ḡihulu ḡayo.

Ḳidau ḡa pfa ḡo dinalea nga maanda ḡa vho ṭodou dzhota kuḷa kubevha kuseṭha kuṭukuṭuku. “Ndaa, ndi khou humbela u sa ḡiwa,” ndi mbevha i tshi phuphuthedzela ngeno i tshi khou tetemela. “Ḳiṅwe ḡuvha ndi ḡo vha thusa!”

Ndaou ya sea. “Iwe? Wo ṭukufhalesa lune u nga si thuse muthu, kubevha! U nga si vuwe wo nthusu!” Ngauri ndau yo vha i si na ṅḡala ya litsha kubevha kwa ṭuwa.

Hu si kale, ndau ya vha i tshi khou gidima henefho sananga. Ya mbo ṭangana na mambule e vhathu vha rea a u fasha ntsa. Ho vha hu nethe khulu, ndau yo vha yo fashiwa lwa u tou kwanyeledzwa. I sa koni u sutuka, fhedzi u vhomba i tshi kona.

“Thusani! Thusani!” i ralo i tshi vhomba. “Mphuluseni kha mambule aya.”

Ha mbo fhira ntsa. “Ndi nga si u thuse,” ndi ntsa i no ralo. “Vhege yo fhelaho wo ḡa mukomana wanga.”

Ha fhira muvhuda. “Ndi nga si u thuse,” ndi muvhuda u no ralo. “Vhege yo fhelaho wo ḡa mme anga.” Ha mbo fhira kubevha kuseṭha ku tshi gidima. “A wo ngo ndya vhege yo fhelaho,” ndi kubevha ku no ralo. “Ndi ḡo u thusa.”

Zwenezwo kubevha kwa thoma u shenga aḷa mambule. Kwa shenga, kwa shenga, kwa shenga. Nga vhuya, ḷi tshi vho fhefha kwa vha kwo no phula buli ḷihulwane kha mambule ḷine ḷa nga tenda uri ndau i kone u bva.

“Ndo livhuha khonani yanga ṭhukhuṭhukhu. Zwino ndi vho zwi ḡivha uri na phukha ṭhukhu dzi a kona u thusa phukha khulwane” ndi ndau i no ralo.

Kha ri ṛwale

Rerani nga mbudziso idzi ni kha zwigwada zwaṇu ni kone u ṛwala phindulo.

Ni vhona u nga tshiṭori itshi ndi ngoho? Tikedzani phindulo yaṇu.

Ni vhona u nga tshiṭori itshi tshi na pfunzo ine tsha ni funza? Ndi ifhio pfunzo ya hone?

Ṭhoho ya tshiṭori itshi i nga vha ifhio?

Lungano lu a kaidza na u funza. Ni vhona u nga lungano lwa ndau na mbevha lu na pfunzo ine lwa ri funza? Ni vhona u nga ndi pfunzode?

Lavhelesani mirero iyi ni ambe uri ndi ufhio u no yelana na tshiṭori itshi. Itani thiki tsini nawo.

	Tshi na phepho a tshi sumbedzwi mulilo.
	U tshi dza muro wa muvhuda ranga u ya tshilaloni.

	Ndi tshiṭaka tshe wa vhona ṇowa, u ḡi ri i tshee ngomu.
	Zwanda zwi a ṭanzwana.

Ndi ngani mbevha yo dzindela ndau?

Ndi ngani ndau yo humbula u sa ḷa mbevha?

Kha ri ñwale

Tumani tshipiḁa tsha u thoma tsha fhungo na tsha vhuvhili. Ni kone u ñwala mafhungo a re one (o teaho) tshikhali tshi re afho fhasi.

Ndau khulukhulu yo vha yo	uri ku sa vhulawe.
Kubevha kwa luvhelela kwo luvhelela	ngauri yo vha i na maṇo a fhiraho.
Ndau yo dzhena mambuleni ngauri	shuvhama ḁuvhani yo ḁigeḁa.
Mbevha yo vha i na zwine ya kona	kha zwiito zwayo zwa u ḁihudza.
Ndau yo vha i tshi khou ṽoḁa u humbela pfarelo	yo vha i tshi gidima i sa londi.

Kha ri ñwale

Dobani maipfi kha lungano lwa lusunzi na liivha. Ni kone u ita zwi tevhelaho.

- Talelani ipfi li no amba u **la**.
- Tangedzelani ipfi li no amba u **pfuka**.
- Khaḁarani li no amba u **ṽafuna zwipiḁa nga zwipiḁa**.
- Itani tshifhambano tsini na ipfi li no amba **fhethu hu re na zwiṽaka na miri**.
- Itani thiki tsini na ipfi li no amba u **luvhelela tshoṽhe**.

Kha ri n̄wale

Lavhelesani bammbiri ɭa u shumela ɭa 26 hafhu, ni shumise tshipuka, mvumbo yatsho na pfunzo i re khatsho, zwe na zwiṅwala henengei.

Thoho ya lungano

Mvumbo na zwiito

Fhethuvhupo

Zwiitei

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

Pfunzo

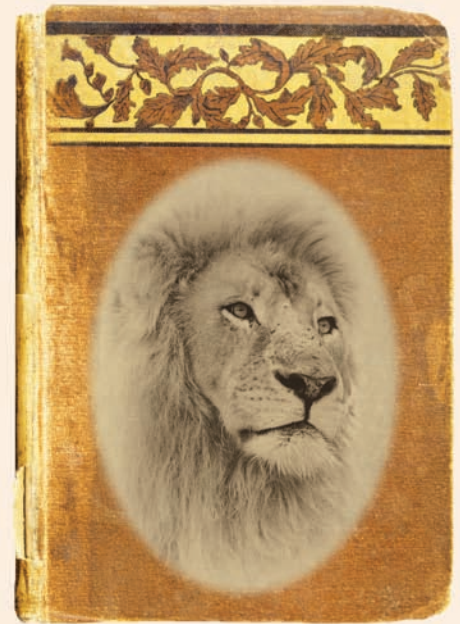

Kha ri vhale

Ndau na mbevha

Nga Jerry Pinkney

Tsho senguluswa nga Megan Cox

Zwifanyiso zwa manakanaka zwi re kha lungano ulu lwa Aesop lwe lwa tou nwalululwa zwo ita uri Jerry Pinkney a wine Caldecott Medal wa 2009 wa bugu ya mathekheni ya zwifanyiso kha Amerika lothe.

Lungano lwa *Ndau na Mbevha* lu anetshela nga huswa lungano lwa kale na kale lwa buka la vhulenda le la khathutshela mbevha, lwe nga murahu musu lo no fashwa nga mambule, mbevha ya vho fhedza yo li thusa nge ya shengekanya mambule lidau la kona u ponyoka. Bugu heyi ntswa i songo dalesaho maipfi i shumisa fhethuvhupo ha midavhi ya Serengeti. Sananga lo dalaho zwiṱoni, zwipuka na zwikhokhono zwi no sumbedzwa nga zwifanyiso zwa u naka. Ndau ri i vhona sa nduna ya mashango i no tshimbila i tshi tou sunya i tshi tandula shango lo dalaho thuda na ndou dzine dza si kundwe u rembuluwa dza i sedza. Fhedzi khombo i dzula i hone i kha tshivhumbeo tsha vhazwimi vho ambaro zwiambaro zwa khakhe. Avha vhathu vho mbo rea gwekwe vha hvuvha vha tshi ingamela buka ili li tshi dzhena mambuleni. Musi mukosi wa u vhomba ha ndau u tshi swika ndevheni dza mbevha, mbevha i takuwa nga luvhilo ya ya u phulusa ndau nge ya tou shengekanya mapfundo a mambule ngeno mufashiwa o lavhelesa o hanganea.

Vhana vha minwaha ya vhukati ha 6 na 11 vha do takadzwa ngauri Vho Pinkney vha shumisa nzulele dzi no wanala mitani yashu. Ri wana uri Vho Ndau na Vho Mbevha na vhone vha na mita yavho ine ya kha di vha miswa. Masiatari a u khunyeledza a sumbedza nduna iyi i tshi khou ralo u sunya i na tsanzi yayo na vhana, ngeno mutanani ho tenyama mbevha na vhana vhayo.

Kha ri ambe

- Ndi nnyi we a nṱwala bugu iyi a dovha a ola zwifanyiso?
- Ndi nga mini bugu iyi yo wina mendele?
- Iyi bugu yo nṱwalelwa vhavhali vha minwaha (mirole) ifhio?
- Fhethuvhupo ha tshitori itshi ndi ha ngafhi?
- Phukha dzi vha dzo livhana na khombo ifhio?
- Lungano ulu lwa Ndau na Mbevha lu fhambana ngafhi na lula lunwe lungano lwe na vhala?
- Ndi lufhio lune lwa ni takadzesa. Bulani uri ngani.

Olani tshifanyiso tshi no yelana na tsenguluso ya bugu.

Kha ri n̄wale

Talani mutalo u tshi livhanya tshipiḁa tsha u thoma tsha murero na tsha u fhedza.

U tshi dza muro wa muvhuḁa

U si seme thavha

Funguvho ḽo ri thi laiwi

Ri ḁe ndi mbiḁi

A hu na pfene ḽi no

Tshe wa da iwe tshilavhi

ḽa fhira muḁi ḽo kovhela.

ro vhona mavhala.

fa ḽi songo gonya luwa.

na murundo wa phofu u ḁo nwa.

u tshee kule.

ranga u ya tshilaloni.

Kha ri n̄wale Zwino n̄walani mirero mivhili ye na tou ḁisikela.

Kha ri n̄wale Nangani nyito yone ni i talele.

Vhaendela shango vha re bisini zwi/vha ḽalela ndau nga maforokiki.

Kubevha ḽongani tshi/ku khou ya phakhini ya ndau ḽamusu.

Roḽhe nga kiḽasi ri/i khou ya u guda nga ndau ḽamusu.

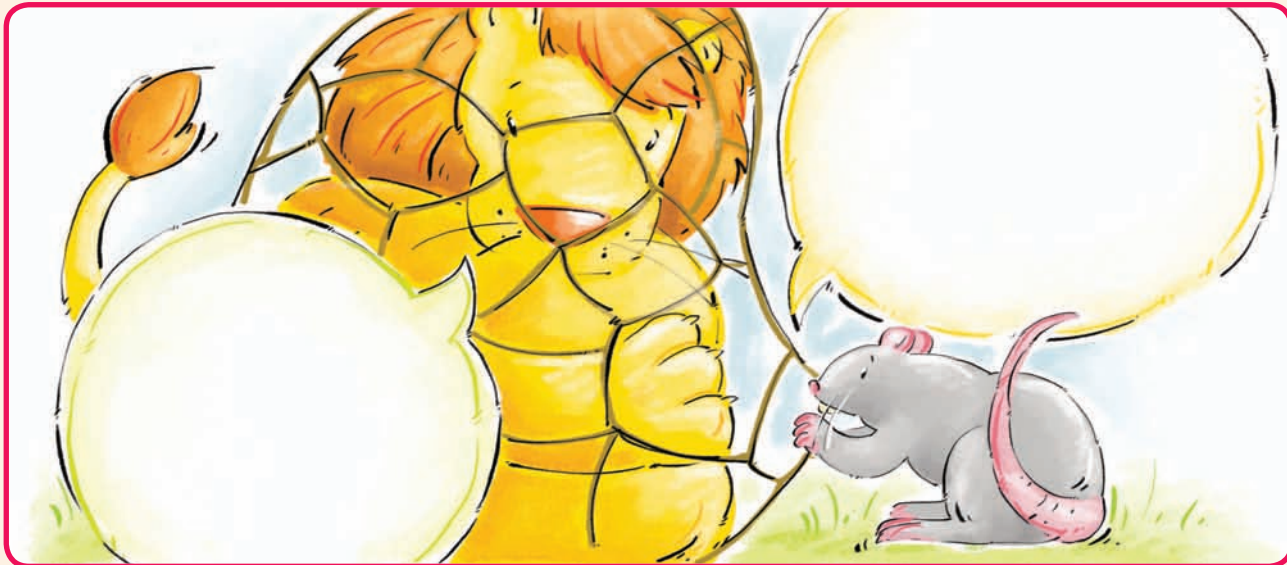

Kha ri ñwale

Lavhelesani bammbiri ɓa u shumela ɓa 29. Lavhelesani tshifanyiso tsha musi mbevha i tshi fashulula ndau mambuleni.

Ñwalani mapulo a maipfi a zwine na vhona u nga vhabvumbedzwa avha vha khou vhudzana.

Kha ri ñwale

Shumisani tshati i re kha bammbiri ɓa u shumela ɓa 30 kha u ita pulane ya lungano lune na ɗo lu ñwala, lwa musi mbevha i tshi thusa ndau. Dzhenisani ɗhoho dza mafhungo kha pulane yaɗu tshikhalani tshi re afho fhasi.

ɗhoho

Mathomo, hune na thoma hone tshiɗori.

Mutumbu, hune na anetshela hone tshiɗori (Ni vhe na vhuɗanzi uri ndau na mbevha zwi amba zwoɗhe.)

Magumo, hune na tandulula hone thaidzo ya tshiɗori.

Kha ri n̄wale / Zwino n̄walani lungano lwa inwi muṇe.

Lined area for writing, consisting of 20 horizontal lines.

Ndi a kona	😊	☹️
u vhala atikili ya gurannḡa		
u fhindula mbudziso dzi no kwama atikili ya gurannḡa.		
u topola zwine maipfi a amba.		
u shumisa thangeladzina.		
u shumisa maḡanganyi.		
u ṛwala mafhungo a u ṭalutshedza.		
u amba nga tshifanyiso.		
u shuma na tshifhinga tsha zwino, tsho fhiraho na tshi ḡaho.		
u bula mihumbulo yanga.		
u topola mafhambanyi		
u topola fhungoṭhoho (muhumbulo muhulwane).		
u ṛwala atikili.		
u ṛwala phara.		
u pulanela atikili.		
u shandula zwiṭatamennde zwa vha mbudziso.		
u fhedzisa mafhungo ndi tshi shumisa kha, nga kana ha.		
u rera nga zwiṭaluli zwa lungano.		
u vhala lungano.		
u fhindula mbudziso dzi no kwama lungano.		
u wana phambano vhukati ha zwiṭori zwa vhukuma na zwiṭorikhumbulelwa.		
u bula mihumbulo yanga.		
u livhanya maipfi na zwine a amba.		
u ṛwala ṭhalutshedzo.		
u topola zwiṭaluli zwa lungano.		
u shumisa masala.		
u ṛwala mafhungo ndi tshi shumisa maṭaluli na maḡadzisi.		
u shumisa maḡanganyi.		
u dubekanya mafhungomatsivhudzi.		
u shumisa mirero.		
u vhala tsenguluso.		
u doba maipfi maḡwalani.		
u pulanela na u ṛwala lungano.		
u shumisa nyito dzo teaho vhonefhungo.		
u shumisa maambiwa.		

Thero ya 3: Mafhungomatsivhudzi e mushumoni

U nea na u tevhela ndaela Themo ya 2: Vhege dza 1 - 2

33 U vhala leibuḽu 70

U shuma nga tshigwada.
U amba nga tshaka dzo fhambananaho dza leibuḽu.
U rera nga vhuhulu ha u vhala ndaela nga vhuronwane.
U vhala leibuḽu ya tshithusamutakalo.
U fhindula mbudziso dzi no kwama leibuḽu.
U vhambedza maipfi na zwine a amba.

34 Zwiṽwe hafhu nga ndaela 72

U livhanya mafhungomatsivhudzi.
U topola maiti a ndaela.
U shumisa ndaela kha mafhungotswititi.
U shumisa ndongazwiga dzo teaho.
U shumisa maḡadzisi a tshifhinga, a maitele, a fhethu na a digirii.

35 U ita tsha u vhuṽsa mare 74

U vhala risipi
U tevhela ndaela dza u ita ḡirinkhi ya smoothie.
U fhindula mbudziso dzi no kwama risipi.
U ṽalutshedza maga a kuitele hu tshi shumiswa maipfi a u ṽanganya a no nga tsha u thoma, u bva afho, ha tevhela na tsha u fhedza.
U ṽanganya mafhungotswititi mavhili a vhumba mafhungotsekana hu tshi shumiswa ngauri, nga murahu, naho, vhunga na musi.

36 Maṽwe hafhu nga zwiliwa 76

U nea ndaela hu tshi shumiswa maiti a ndaela: iyani, wanani itani
U tevhela ndaela dzi re kha imeḽi dza u ita mabisikitsi a tshifhaṽwo tshi no seisa.
U rumela sms hu tshi shumiswa maipfi o pfufhifhazwaho.
U ṽwala ṽhukhufhadzo dza maipfi hedzi: I, ml, T, t, g, kg

37 Swobo 78

U rera nga tshifanyiso.
U vhala tshitori tshi no pfi Swobo ya Matombo.
U fhindula mbudziso dzi no kwama tshitori.
U bula zwiitisi.
U topola maga e a shumiswa kha u ita swobo.
U topola mvelelo.

38 Swobo, swobo ya u ḡifha 80

U nanga lushaka lwa swobo i no ḽiwa hayani.
U ṽwala mutevhe wa thinganywa dze dza shumiswa kha swobo.
U ṽwala ndaela hu tshi shumiswa maipfi a ndaela sa ṽanganyisani, tshetshelani, vhaḡani, shelani.
U ṽwala mvetamveto ya thinganywa na ndaela.
U pfesesa ndivho ya u shumisa elipsisi magumoni a fhungo.
U ṽwala phara ya u penndela ya tshitori tsha Swobo ya Matombo.

U shuma kha zwigwada hu tshi ṽwala ngaganyalitamwa.
U ṽwala ngaganyalitamwa hu tshi shumiswa ṽhoho dza: ṽhoho, bono, vhabumbedzwa na puloto.

39 ḽiedza ḽa mivhala 82

U amba ri kha zwigwada nga musingavhadzimu (musengavhadzimu) na mivhala yawo.
U pima tshipitshi tshe tsha itwa nga tshigwada.
U vhala ḽiedza ḽa u ita mivhala.
U nanga ṽhoho ya ḽiedza ḽi.
U topola maiti a ndaela.
U fhedzisa fuḽoutshati
U livhanya maipfi na zwine a amba.
U ṽwala maipfi dikishinari.
U topola mabulafhethu: kule, fhasi, tshikoloni, nṽha na ngomu.
U dzenisa maṽaluli a re one a tshi ṽalutshedza musingavhadzimu khathihi na u shumisa maṽaluli mafhungoni a re a au.

40 U vhekanya zwithu 84

U tevhedza ndaela.
U tevhedza ndaela dza u ola khosishumu.

Inthaviwu

Themo ya 2: Vhege dza 3 - 4

41 Heyi ndi fesheni 86

U rera nga mafhungomatsivhudzi tshigwadani.
U rera nga tshaka dza mbudziso dzine dza nga shumiswa kha inthaviwu.
U rera nga mafhungomatsivhudza a u tou phapelela ane muthu a nga tea a ṽoda musi a tshi ita ṽhodiṽiso.

U vhala inthaviwu.
U fhindula mbudziso ngedede.
U wana ndivho ya inthaviwu.
U ṽwala mbudziso tharu.
U shumisa zwigambudziso.
U ṽwala mafhungomatsivhudzi e kha maambelwa/mafhungo a u vhighela.

42 Maṽwe hafhu a zwikhipha 88

U topola ṽhoho dza u ṽwala mafhungo ngadzo.
U wana uri hu tea u inthavuwu nnyi hu tshi itelwa u ṽwala atikili.
U ṽwala mbudziso ṽalutshedzwa na mbudzisothopolwa.
U vhala phara ye ya ḡisendeka nga mafhungomatsivhudzi.
U fhindula mbudziso dzi no kwama girafu: muhumbulo muhulwane na zwidodombedzwa zwigede.
U saukanya na u sengulusa mafhungomatsivhudzi a re kha girafu.
U bula zwiitisi zwa data.
U nweledza mafhungomatsivhudzi e a wanala kha ṽhodiṽiso.

43 U pfa nga zwa volibolo 90

U rera nga milayo ya u shumisa maambwaita.

U vhala ṽhoho dza maṽwala a volibolo.
U topola zwiko zwa maṽwala.
U tikedza phindulo.
U nea maṽwala ṽhoho
U vhambedza maipfi na zwine a amba.
U ṽwala maipfi kha dikishinari.
U vhea mafhungomatsivhudzi e kha maambelwa/mafhungo a u vhighela hu tshi shumiswa zwiḡevhe zwo teaho.

U shumisa maṽangany kha u ṽuma mafhungo a re kha phara khathihi na u shumisa masala one.

44 Zwiṽwe hafhu nga mitambo 92

U ṽwala magumo.
U fhedzisa thebuḽu.
U shumisa tshifanyiso kha u fhedzisa thebuḽu.
U ita inthaviwu hu tshi shumiswa maipfi a mbudziso a tevhelaho: nnyi, mini, ngafhi na lini.
U nweledza mafhungomatsivhudzi.
U shumisa tshifhinga tsho fhiraho tsha kha ḡi.
U shumisa tshifhinga tshi ḡaho tsha kha ḡi.

45 Nṽtshi i no tshina 94

U rera nga vhuhulu ha u shuma nga tshigwada.
U vhala maṽwalwa.
U fhindula mbudziso dza maṽwalwa.
U wana zwiko zwa maṽwalwa.
U topola zwine maipfi a amba.
U ṽwala maipfi kha dikishinari.
U ṽuma mafhungo.
U shumisa maambiwaita.

46 U elekanya nga nṽtshi na mutoli 96

U dubekanya mafhungomatsivhudzi a tshi pfala.
U leibuḽa nyolo.
U ṽwala phara i no nea ngivho.
U ṽwala fhungoṽhoho na mafhungo a no tikedza ṽhoho
U ṽwala muvhigo fhasi ha ṽhoho ngedede.
U topola maṽaluli a u ṽalutshedza, masala, maiti na maipfi a mbudziso.

47 Khangaru i no mangadza 98

U amba nga tshifanyiso.
U vhala maṽwalwa a no tsivhudza a no amba nga khangaru.
U fhindula mbudziso ngedede dzi no kwama maṽwalwa.
U vhambedza maipfi na zwine a amba.
U shandula zwiatamennde zwa vha mbudziso.

48 U elekanya nga khangaru 100

U shumisa mafhungomatsivhudzi a no bva maṽwalwani kha u ṽwala phara i re na ngivho ngomu.
U fhedzisa maṽwalwa hu tshi shumiswa maambiwa.
U ṽwala muvhigo wa muthu ene muṽe hu tshi shumiswa ṽhoho ngedede.
U shumisa zwigagarukela.

Kha ri ambe Shumani ni kha zwigwada.

- Ambani nga tshaka dzo fhambananaho dza leibuḽu.
- Ndi nga mini zwi zwithu zwihulwane u vhala ndaela dzi re kha leibuḽu?
- Ni vhona u nga hu nga bvelela mini arali ni tshi nga vhala fhedzi tshipida tsha ndaela dzi re kha leibuḽu?
- Arali ni na mishonga ine na khou nwa kana u mila, ni tea u i vhea ngafhi?
- Ndi nga mini zwi zwithu zwihulwane u vhala ndaela dzi re kha leibuḽu nga ndila yone?
- Ndi nga mini zwi zwithu zwihulwane u u ja mishonga hu na muthu muhulwane tsini?

Kha ri vhale

MAFHUNGOMATSIVHUDZI A NḽIVHO

Tshishumiswa tshihulwane (phakhetheni iḽwe na iḽwe)

Ndivho

Actigo

Tshifhungudzi

Mishumo

U engedza nungo na mafulufulu na u tuḽuwedza sisiteme ya u lwa na zwitshili.

Mafhungomatsivhudzi maḽwe

- Act-Yu-go ndi tshiinganḽha tshi no ḽifha.
- I ḽisa pfushi dzo nanguludzwaho nga vhuronwane dza u engedza mafulufulu.
- Sele dza malofha dzi dzula dzo takala.

Musi ni tshi shumisa tshishumiswa itshi

- Na tshi shumisa musu na musu ni ḽo nyanyula mafulufulu.

Kushumisele:

Vhahulwane na vhana vha miḽwaha ya 10 na u fhira

Shelani phakethe ngilasini yo ḽalaho $\frac{3}{4}$ nga maḽi.

Rithani zwi ite bulo ni sa athu nwa.

Ni songo shumisa phakethe dzi no fhira nthihi kha awara dza 24.

Vhana vha miḽwaha ya fhasi ha ya 10.

Shelani hafu ya phakethe ngilasini yo ḽalaho $\frac{3}{4}$ nga maḽi.

Rithani zwi ite bulo ni sa athu nwa.

Ni songo shumisa phakethe dzi no fhira hafu kha awara dza 24.

Maḽwe mafhungomatsivhudzi

Kha zwi vhewe fhethu hu si na murongwe hu re fhasi ha 25°C hu sa swikeli vhana.

Phakethe dzi re ngomu dzi a fhedza ḽwedzi.

Zwishumiswazwitikedzi: Vitamani B1, B6, B12, C.

A hu na tshiḽatshi, likithousu, swigiri kana zwiingwanḽha.

Kha ri n̄wale

Rerani nga mbudziso idzi ni kha zwigwada zwanu ni kone u n̄wala phindulo.

Mafhungomatsivhudzi a n̄divho zwi amba mini?

Tshinwiwa tsha mafufufulu ndi mini?

Ni vhona u nga ndi ngani t̄hoho khulwane i re kha leibuḽu i ndenya kha t̄hoho dzi re kha mutumbu?

Hu na khethekanyo nngana kha leibuḽu?

Musi ro sedza maḽedere, ndi t̄hoho dza khethekanyo dzifhio dzi re na ndeme? Dzi n̄waleni.

Ndi t̄hoho dza khethekanyo dzifhio dzi si na ndeme? Dzi n̄waleni.

Ndi zwingafhani zwine vhana vha re na minwaha ya fhasi ha ya fumi vha tea u nwa?

Ndi nga mini ri tshi nwa Act-Yu-go?

Ndi nga dipfa ngandilade musu no nwa Act-Yu-go?

Kha ri n̄wale

Livhanyani maipfi na zwine a amba. Talani mutalo u tshi bva kha ipfi liḽwe na liḽwe li re kha tsha monde u tshi ya kha zwine la amba zwi re kha tsha u la.

tshihulwane
zwishumiswa
zwi re ngomu
zwiingwanṽha
pfushi
zwitopolwa

zwiengedzwa; zwiḽwevho
zwiḽwe; zwigede
zwiḽiwa; zwifushi
zwo shumiswaho
tshi shumaho; tshi thusaho
zwo shelwaho

Ni vhale ndaela
dza mishonga
dzi re kha leibuḽu
tshifhinga tshoṽhe.

Kha ri n̄wale Lavhelesani ndaela idzi dza kunwelwe kwa tshinwiwa tsha mafufufu.

Livhanyani mafhungomatsivhudzi a re kha kholomo ya tsha u ɭa na muhumbulo muhulwane u re kha tsha monde.

Vhalani ni tevhedze ndaela dzi re kha ɭebuɭu tshifhinga tshoṭhe.

Ni tea u ɗivha uri hu shumiswa mushonga mungafhani nahone lini.

Ni songo vuwa no ɗiita dokotela.

Tevhedzani tsivhudzo dzi no kwama mipimo ya miṇwaha na tshileme tsha muthu.

Tevhedzani tsivhudzo ya “ZWI DZUMBIWE”

Ni anzele u sedza uri tshiputeli/ tshifaredzi kana tshinwiwa a tsho ngo vuliwa.

Ni songo renga kana na shumisa tshinwiwa tsha mafufufu tshine tshiputeli/tshifaredzi tshatsho tsha vhonala tsho kheruwa, tsho geriwa kana tsho tshetshekanywa.

Vheyani zwiniwa zwoṭhe zwa mafufufu kule na vhana vhaṭuku. Zwiniwa izwi zwi anzela u ɗifha nahone vhana vha nga nwa u fhira mpimo vha tshi ri ndi ɗirinkhi.

Arali ɭebuɭu i tshi ri ni songo fha vhana vha re fhasi ha miṇwaha kana tshileme tshigede, ni songo zwi ita.

Ni songo vuwa no fha muṇwe kana na shumisa zwo kalulaho u fhira ndaela nge na humbula uri zwi ɗo shumesa kana zwa ɭavhanya u shuma.

Vhalani ni tevhedze ndaela dza ɭebuɭu. ɭalukanyani pfufhifhadzo dza lebula khulwane kulebula kuṭuku (tsp.) na miɭigireme (mg).

Ni sedzese ndaela dzi no amba nga kushumiselwe kwa tshinwiwa tsha mafufufu.

Kha ri n̄wale No zwi vhona uri ri shumisa maiti a no fana na **vhalani**, **ɭalukanyani** na **tevhedzani** musi ri tshi nea ndaela? Maiti aya ndi a ndaela.

Zwino talelani maiti a ndaela (maiti a no ni vhudza uri ni ite mini) a re kha phara iyi.

Tshinwiwa tsha mafufufu tsha hayani

Sage Pomegranate Green Tea Cooler

Ndaela: Vhilisani tshisagana tsha tie dala lwa minete ya 1-3 khaphuni nthihi ya maɗi a no fhisa. Nulani tshisagana tsha tie. Shelani mutoli wa u ɗifhisa. Rithani *sage* ye na shela nga lebula nthihi. Litshani zwi vhile lwa minete i no swika fumithanu. Shelani izwi zwoṭhe khaphuni i re na aisi. Rithani u swika zwi tshi vho tou thwee ni ɗiphine.

Kha ri n̄wale

Maipfi a re afho fhasi ndi ndaela. Musi ni kha zwigwada zwa vhoiwe, rerani nga mafhungo ane na nga a vhumba ni tshi shumisa maipfi aya, ni a n̄wale kha mitaladzi i si na tshithu afho fhasi. Shumisani mafhungotswititi nahone ni vhe na vhuṭanzi uri ipfi ḽa u thoma ḽi thoma nga ḽeḽeredzanzi nahone fhungo ḽi fhela nga tshiga tsha u awela.

dzhiani

ṇeani

vhalani

valani

khiyani

Kha ri n̄wale

Shumani ni kha zwigwada. Lavhelesani murahu kha bammbiri ḽa u shumela ḽa mafhungomatsivhudzi a nḽivho ḽi re kha siaḽari ḽa 70 ni talele ḽiḽadzisi ḽa tshifhinga ḽithihi, maḽadzisi a digirii mavhili, ḽiḽadzisi ḽa maitele ḽithihi na ḽiḽadzisi ḽa fhethu.

Kha ri n̄wale

N̄walani mafhungo aṇu inwi muṇe ni tshi shumisa maipfi a tevhelaho. Humbelani khonani yaṇu a ṭole mafhungo aṇu musu no no fhedza u n̄wala.

ṇamusu

n̄ṭha ha

nga maanda

nga u ṭavhanya

kanzhi

Ri shumisa ndaela kha ndayo, tsivhudzo, khumbelo, nyeletshedzo, nzinginyo na kha u kombetshedza. Ri vhumba ndaela nga u shumisa mutshila “-ni” wo ṭumiwa kha mudzi wa ḽiti. Ndaela dzi anzela u thoma mafhungo.

Inwani mushonga.

Dzulani fhasi!

Thanyani ni si we!

TSHIFHINGA (JIMUDI)
TSHA NDAELAMAḽADZISI
A ...

Maḽadzisi a tshifhinga a ri vhudza uri lini nauri kangana: zwino, ṇamusu, kanzhi.

Maḽadzisi a maitile a ri vhudza nga kuitelwe kwa zwithu: zwavhuḽi, nga u ṭavhanya, nga u ongolowa.

Maḽadzisi a fhethu a ri vhudza uri ngafhi: n̄ṭha, fhasi, fhanu, fhaḽa, ngomu.

Maḽadzisi a digirii a ri vhudza nga vhudzivha ha nyito: nga maanda, tshoṭhe, zwitukutuku.

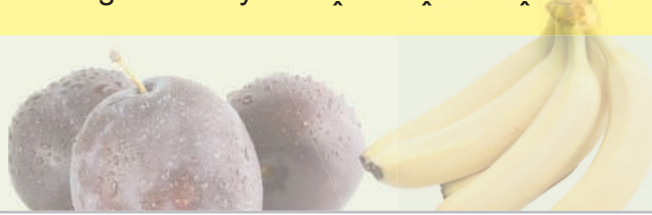

Kha ri vhale

Diiteleni dirinki ya smoothies

Ndi nga Mugivhela nga masiari, li tou nzirrr. Thami o didzulela hayani nahone u kha di tou bva u fhedzisa tshunwahaya yawe. Kukaladzi kwawe kutuku na kurathu vho ya mavhengeleni na vhabebi vhavho. U a zwi divha uri vha do vhuya vho li pfa divha mikulo i sa pfiwi. A nga vha thusa nga mini, ngoho? A mbo ya khishini he a wana risipi i no nga sa vhuṭolo ya u ita dirinkhi ya *smoothies* i no tou thwee! A mbo vhala iḽa risipi nga u favhanya a tshea iḽa u tangedza kurathu kwawe na kukaladzi nga dirinkhi ya u difha musi vha tshi swika nga awara ya vhuṭanu nṽha ha ṽhoho.

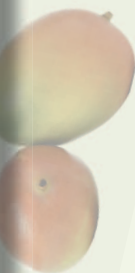
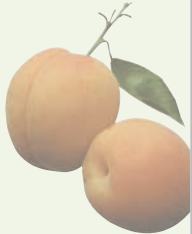

Thinganywa

- 1/2 ya khaphu ya maberegisi, tshienge, zwiṽiroberi, manngo kana mapuḽamu
- 3/4 ya khaphu ya yogati
- khaphu nthi (1) ya mafhi
- 1/2 ya khaphu ya muomva wo sukiwaho
- kulebula kutuku kuthihi (1) kwa swigiri

Kuitele

1. Swotolani mitshelo.
2. Tshetshelani mitshelo i bve zwipiḽa.
3. Shelani thinganywa dzoṽhe bodoni/panini.
4. Tanganyisani thinganywa dzi ite bwindi iḽekene li si na mapundu.
5. Shelani ngilasini.
6. Zwi dzudzeni firidzhini zwi rothole.

Kha ri ṽwale

Thomani nga u amba nga phindulo dza mbudziso idzi ni tshigwadani tsha vhoiwe, ni kone u dzi ṽwala.

Ni tea u lugisa mitshelo nga ṽḽilaḽe?

Ni do shumisa swigiri nnzhi u fhira mafhi?

Ndi miomva mingana ine na do i shumisa?

Kha ri ñwale

Fhedzisani mafhungo ni tshi tšlutshedza maga e Thami a tevhela one kha u ita ñiriki ya *smoothies*.

Tšha u thoma ni tea ...

U bva afho ni ...

Ha tevhela ...

Tšha u fhedza ni tea ...

Thami u ño fha vhathu ñirinkhi ya *smoothies* nga ñilade?

Ni vhona u nga kukaladzi kwawe na kurathu vho ñipfa hani musi vha tshi swika hayani. Ngani?

Kha ri ñwale

Tanganyani mafhungotswititi aya mavhili ni vhumbe mafhungotserekana. Shumisani maipfi a re kha zwitange.

Thami o vha ña mitshelo. Thami u ñodou ita ñirinkhi ya *smoothies*. (ngauri)

Thami u shela swigiri. Thami u tanganyisa mitshelo. (nga murahu)

Thami o sala hayani uri a kone u fhedzisa tshunwahaya yawe. O vha a tshi khou tama u ya mavhengeleni. (naho)

Thami o ita ñirinkhi ya *smoothies*. Ho vha hu tshi khou fhisa. (vhunga)

Thami u bvisa ñirinkhi ya *smoothies* firidzhini. I tshi vho rotholela. (musi)

Fhungotswititi li na ñefhungo na liiti, nahone li buletshedza muhumbulo wo fhelelaho.

Thami u ita ñirinkhi ya *smoothies*. Fhungotserekana li na fhungodavhi lo imaho nga lothe li no tevhelwa nga fhungodavhi li sa imi nga lothe. Ri shumisa maipfi a no nga sa ngauri, nga murahu, naho, musi, uri, uri kha u tuma mafhungodavhi mavhili.

Thami o shela ngilasini zwe a tanganyisa musi o no fhedza.

Kha ri ñwale

Didzhieni ni tshi khou fha Thami ndaela dza uri u tea u ita mini musi a sa athu ita ñrinkhi yawe ya smoothies. No dzula no itelwa ndaela ya u thoma.

Tšha u toma **iyani** ... **ñhishini**.U bva afho **wanani** ...

Ha tevñela ...

Tšha u fhedza **itani** ...

Kha ri ñwale

Kalim a vha a tshi khou ñodou ita mabisikitsi a zwifhañuwo zwi no seisa. A ñwalela mudededzi wawe imeñi a tshi hambela ndaela dza u baka. Vhalani imeñi ye mudededzi wawe vha mu rumela ni kone u ola tshifhañuwo afho tshikhalani tshe na ñewa.

I ya ha: 'Thuli Ngoma' tn@lehobo.co.zaI bva kha: Kalim@newtownkzn.com

3 Thafamuhwe 2014

14:22

Mafhungo: Ndaela dza mabisikitsi a *icing*

Kalim wanga

Thinganywa khedzi khathihi na maga, zwine na ño zwi shumisa kha u ita tshifhañuwo.

Itani ñdowendowe ya u tou ola tshifhañuwo ni sa athu ita mabesikitsi.

Thinganywa

- Khaphu dza 2 dza swigiri ya *icing*
- Lebula ñhukhu dza 2 dza mañi
- Tshikhalazwiliwa tsha ñaña.
- Phakhethi nthiñi (1) ya mabisikitsi a Marie
- Kubogisi kuñuku kwa Smarties
- Zwiñiñi dza 2 zwa ñikhurisi
- Phakhethi ya dzidzheñibini
- Zwiñuñedzi dza tshokoñeithi

Kuitele

1. Sefani swigiri ya *icing* ya lebula dza 10 ngomu baweleni; ni shele mañi o lingana ho a u ita bwindi ñi no ñodzea.
2. Pwañulelani marotha a si manzhi a zwikhalazwiliwa dza ñaña, zwitswuku kana dza lutombo uri ni khalare tshifhañuwo.
3. ñodzani swigiri ya *icing* ya kulebula kuñuku kuthiñi ñña ha besikitsi ni fhoredze nga lufhanga.
4. Shumisani *smatie* tsha buraunu na tsha lutombo kha u ita maño.
5. Tsheani tshiñiñi dza ñikhurisi ni ite mulomo nga u tshi kothetshela ñña.
6. Dongolani *icing* dala ni vhumbe ningo ngayo.
7. Shumisani zwiñuñedzi dza tshokoñeithi kha u ita mavhudzi, ndebvu na tsie dza ñña ha maño.
8. Ni songo hangwa u thoma nga u tou ola na u khalara ni sa athu u tshi vhumba!

Ndi ni tamela mashudu!

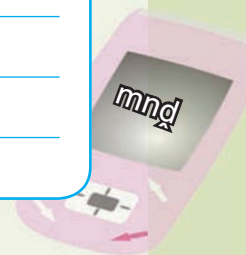
Mrs Ngoma

U rumela

Kha ri ñwale

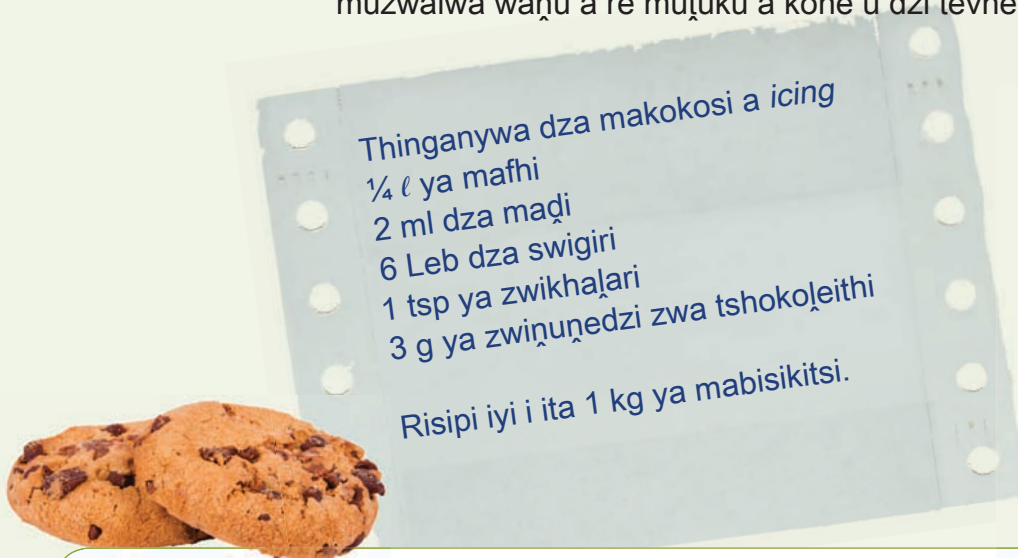
Didzhieni hu inwi Kalim, zwino no humbula u rumela mudededzi wañu sms ya u vha livhuha kha zwe vha ni thusa. Shumisani maipfi aya kha sms yañu.

Kha ri ñwale

Khonani yañu u ni rumela thinganywa dza risipi. U shumisa pfufhifhadzo ya maipfi. Ñwalululani pfufhifhadzo idzi u itela uri muzwalwa wañu a re muñuku a kone u dzi tevhela.

Kha ri ambe

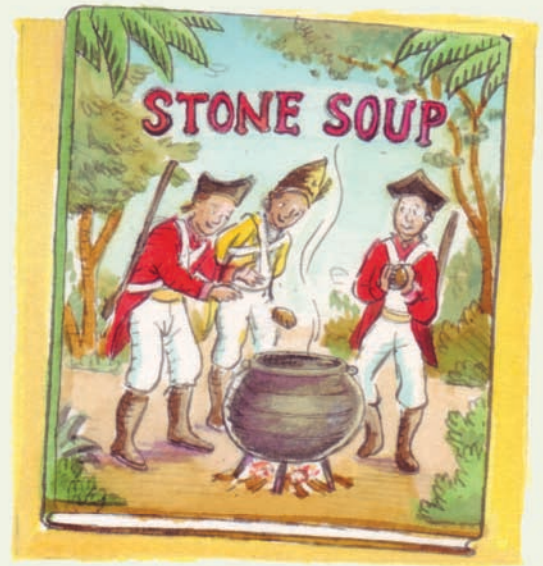
Lavhelesani tshifanyiso ni kone u fhindula mbudziso.

- Ni vhona u nga ni nga ita swobo ya matombo?
- Ni vhona u nga muthetshelo wayo u nga vha ufho?
- Ndi zwifho zwine na zwi vhona tshifanyisoni zwine zwa ni nea lusevhegi lwa u ita swobo?

Kha ri vhale

Vhalani phara iyi i no bva kha bugu i no pfi *Stone Soup* ni fhindule mbudziso.

Maswole mararu o vha a tshi khou vhuya hayani a tshi bva ndwani. Vho vha vha sa athu la tshithu maduvha mararu othe nahone vha tshi khou sika nga ndala. Vha mbo swika kuḽanani kuḽwevho heneḽha ḽḽilani fhedzi vhathu vha afho fhethu vha hana u vha nea zwiliwa. Vha dzumba nama, kherotsi, khavhishi, goroi na madabula.

Musi maswole aya a tshi lingedza u humbela zwiliwa vhathu vha zwifha vha ri a vha na zwiliwa. Aya maswole a tea uri a luke maano a u ita uri vhathu vha muḽanani uyu vha fhevho zwiliwa.

Ndi fhaḽaha swole la u thoma li tshi vhidzelela la ri, “Vhathu vha hashu!” Vhathu vha mbo sendela. “Ri maswole mararu a no khou sika nga ndala shangoni lisili. Ro ni humbela zwiliwa zwino vhoiwe a ni na zwiliwa. Arali zwo ralo, ri do tea u bika swobo ya matombo.

Swobo ya matombo? Ndi zwiswa hezwo.

“Tsha u thoma ndi tshauri ri wane bodo khulu ri i tadzie nga maḽi khathihi na u vhasa mulilo u no do dudedza maḽi aya,” ndi liḽa swole li no ralo.

“Zwiḽwe hafhu zwine ra toḽa ndi matombo mararu a khulungwa a no suvhelela.” A zwo ngo konḽa u wana matombo aya. Vhathu vha muḽanani uyu vha mangala zwihulu musi vha tshi vhona maswole vha tshi posa matombo aya bodoni.

Swobo i ḽifha nga muḽo na phiriphiri,” ndi maswole a no ralo, zwenezwi vha tshi khou rithelela. Vhana vha gidima vha tshi ya u dzhia muḽo na phiriphiri.

“Matombo o raliho a anzela u ita swobo ya nḽha. Fhedziha arali ra nga shela kherotsi, zwi nga ḽifha hani ngoho.” Kutukana ku no pfi Francois (Furanshwa) kwa gidima kwa yo dzhia kherotsi dze dza vha dzo dzumbiwa nga ngovho.

“Swobo ya maḽhakheni ya matombo i ḽifha nga khavhishi,” hu amba maswole zwenezwi vha tshi khou tshetshela kherotsi ngomu bodoni. “Fhedzi a zwi thusi tshithu u humbela khavhishi vhunga i siho.” Marie kwa mbo gidima kwa ya kwa oḽolola khavhishi tharu fhasi ha mmbete.

“Arali ro vha ri na kuṇama nyana na zwiḡabula nyana swobo iyi yo vha i tshi ḡo ḡifha ya vhuya ya kula na liṇo.” Vhathu vha muḡanani vha mbo elelwa he vha dzumba hone maḡabula na ṇama dze vha vhenga vha nembeledza. Vha mbo rwa gwilisha vha tshi ya u fhahulula.

Swobo i no ri u ḡifha ya vhuya ya kula na liṇo – yo bikwaho nga matombo. Zwi pfala zwi vhuṭolo hu no mangadza!

“Yoo,” ndi maswole a no ralo a tshi khou ralo u rithelela ṇama na maḡabula, “ngavhe ri vhe ri na goroi nyana na khaphu ya mafhi mani! Fhedzi a zwi thusi tshithu u humbela zwithu zwi siho.”

Vhathu vha mbo vhuya vha tshi gagamisa goroi i no bva zwitaleni na mafhi a no bva dzikhameloni. Maswole a mbo rithelela goroi na mafhi vhathu vho ṭalela bodo i tshi xaxara.

Ho no vha fhaḷa, swobo ya mbo vhibva. “Thetshelani noṭhe ni pfe muḡifho,” ndi maswole a tshi amba.

Li tshi tsha nga tshamatshelo maswole aḷa a mbo ṭuwa vha ...

Iḷepisisi: Zwithoma zwiraru (...) zwi shumiswa kha u sumbedza uri hu na maipfi kana Mafhungomatsivhudzi e a siwa nḡa.

Kha ri ṇwale

Rerani nga mbudziso idzi ni kha tshigwada ni kone u ṇwala phindulo.

Ndi mini zwe zwa ita uri swobo iyi i ḡifhe ngaaurali? Ndi matombo?

Ni vhona u nga maswole vho zwi kona hani u fhura vhathu vha muḡanani uyu?

Ni vhona u nga maswole avha vha ḡo fhirela ngafhi?

Zwiitisi zwaauri maswole vha ri hu ḡiswe matombo na thinganywa dziṇwevho ho vha mini?

Vho shumisa **thinganywa** dzifhio?

Vho tevhela **maga** afhio?

Mvelelo yo vha ifhio?

Kha ri n̄wale

Nangani lushaka lwa swobo ine na i bika hayani.
 N̄walani mutevhe wa **thinganywa**.
 Ni vhe na vhuṭanzi uri a ni sii tshithu.

N̄walani ndaela kha kupiḡa kwa bammbiri ni tshi shumisa ndaela sa **ṭanganyisani** thinganywa zwavhuḡi, **tshetshelani** nyala, **shelani** thinganywa dza tshiluḡi kha dzo dziaho. Ni vhe na vhuṭanzi uri ndaela dzaṇu a dzi ṭahedzi. Ni songo sia **liga** na **liṭhihi**.

Vhalelani tshigwada risipi yaṇu. Ni vhe na vhuṭanzi uri muṇwe na muṇwe u a pfesesa maga ane na khou a tevhela a u ita swobo iyi.

N̄walani mvetamveto ya u thoma ya thinganywa na ndaela. Humbelani muṇwe kha tshigwada tshaṇu a sedzuluse mvetamveto iyi.

Kha ri n̄wale

Lavhelesani fhungo la u fhedza la tshiṭori tsha swobo. A lo ngo fhelela. Ni a kona u vhona zwithoma zwi re magumoni a mutaladzi? Zwithoma izwi zwi sumbedza uri tshiṭori a tshi ngo fhela. N̄walani phara ya u penndela tshiṭori itshi.

Ṭhinganywa dza swobo ine nda i funesa

Kha ri n'wale

Shumisani tshiṭori tsha swobo ya matombo kha u ita litambwa.

- Shumani ni zwigwadani zwa vhoiwe. Hu tea u vha na vhabvumbedzwa vha tevhelaho kha litambwa laṅu: maswole mararu, vhathu vha muḁanani vha rathi.
- Swole lithihi kha li vhe lone li no nea ndaela dza zwithu zwine zwa fanela u ḁiswa kha maswole.
- Linwe swole kha li vhe la u nea ndaela dza kubikelwe kwa swobo.
- Swole la vharuru kha li vhe la u bika swobo nahone li tshi tevhela ndaela nga ndila yone.
- Ni vhe na vhuṭanzi uri muṅwe na muṅwe wa vhabvumbedzwa avha u na zwine a amba nahone vhoṭhe v ha a shela mulenzhe kha u bika iyi swobo.

● Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulanela u n'wale
 ● Nwalani mvetamveto ● Humbelani khonani yaṅu a dzudzanye mvetamveto yaṅu ● Vusuludzani maṅwalwa aṅu ni ite ndulamiso dzo teaho ● Zwino nwalani maṅwalwa aya buguni yaṅu nga vhudele.

Kha ri n'wale Nwalani ngaganya litambwa ya litambwa laṅu. Shumisani ṭhoho hedzi.

Ṭhoho

Bono

Bulani uri bono li khou bvelela ngafhi nahone lini.

Vhabvumbedzwa

Bulani uri ndi vhabvumbedzwa vhaḁhio vha re kha bono la u thoma. Ṭalutshedzani bvumbo dzavho. Hu nga hu minwaha yavho, mishumo kana vhushaka havho na vhabvumbedzwa vhaṅwe.

Puloto

Kha ri ambe

- Musingavhadzimu (musengavhadzimu) ndi mini?
- Ndi lini hune na vhona musingavhadzimu
- Mivhala ya musingavhadzimu ndi ifhio?
- Misingavhadzimu i itwa nga mani?

Kha ri vhale

Vhalani phara ni rere ngayo ni kha tshigwada tshaṅu.

Ni nga zwi kholwa uri mivhala yoṭhe i re makoleni i bva kha zwisephenene zwa buse ḽi re mufheni? Buse ḽi humisela murahu na u kokodza tshedza tsha ḽuvha. Arali na nga ita ḽiedza ḽi sa konḽi ni ḽo kona u zwi vhona uri iyi ndi ngoho naa kana hai.

Zwithu zwa hone zwi a konḽa u vhone lune na tea u ita ḽiedza ḽi nṯha ha ṯafula lufherani lu re na swiswi ḽitswu.

Shelani maḽi ngilasini ndapfu i ḽale ni shele hafu ya kulebulakuṯuku kwa mafhi maḽini. Vhonetshelani nga thotshi tsinitisini na ngilasi. Vhonetshelani ni kha masia o fhambananaho ni vhone musi muvhala wa maḽi a re na mafhi u tshi shanduka zwiṯuku.

Shelani hafhu hafu ya kulebulakuṯuku kwa mafhi ni vhone uri hu bvelela mini.

Tsha u fhedza, shelani iṁwe hafu ya kulebula kuṯuku kwa mafhi. Tshimbudzani thotshi nṯha na fhasi. Vhonetshelani ni kha masia o fhambananaho ni vhone uri hu bvelela mini.

Kha ri ṁwale

Nangani ṯhoho ya phara iyi ni bule uri ndi nga mini ni tshi humbula uri ndi yoneyone.

Mivhalavhala makoleni

Liedza la mivhala

Linḽa

- Talelani maipfi oṭhe a ndaela (maiti a ndaela) nga muvhala mutswuku.
- Nwalani maipfi kha fuḽoutshati i re afho fhasi, a tevhekane nga ngona.

A sequence of nine empty rounded rectangular boxes arranged in three rows of three, connected by green curved arrows indicating a path from left to right in each row, and then down from the end of one row to the start of the next row.

Kha ri n̄wale

Livhanyani maipfi a no bva kha phara a re kha tsha monde na zwine a amba zwi re kha tsha u ɭa.

Nwalani maipfi aya no a swifhadza dikishinarini yaṇu.

Maipfi
zwisephenene
humisa
kokodza
zwiṭuku
ita
tshaka

Ṭhalutshedzo
mifuda
shuma
nyana
dzhenisa ngomu
bvisela nṇḁa
zwiṗidapiḁa

Kha ri n̄wale

Tangedzelani mabulafhethu a re kha ɭa phara nga muvhala mutswuku. Zwino n̄walani mafhungo aṇu inwi muṇe ni tshi shumisa mabulafhethu aya.

kule

fhasi

tshikoloni

nṭha

ngomu

Kha ri n̄wale

Khaḁarani musingavhadzimu. Ni kone u dzhenisa maṭaluli a mivhala o teaho afho kha musingavhadzimu.

meruni	lutombo	mutswuku	musina (koporo)	tshitopana
ṭaḁa	mudala	mutswu	burauni	lutombo lwo dombelaho
masitadi	indigo	vayoḁethe	mauve	phephuḁu

Zwino n̄walani mafhungo a inwi muṇe ni tshi shumisa maṭaluli a mivhala e ni si a shumise kha musingavhadzimu.

Kha ri n'wale

Shumani ni na khonani yaṅu. Muthihi wa vhoiwe u fanela u fha ndaela muṅwe a dzi tevhele. Sedzani ni wane uri khonani yaṅu u tevhedza ndaela nga ndila yone naa. Shumisani kupiḁa kwa bammbiri ḽi re kha siṭari i tevhelaho.

- 1 N'walani dzina ḽaṅu kha mutaladzi wa u thoma kha kubammbiri kha mukano wa tsha monde.
- 2 Kha mutaladzi wa u thoma kha kubammbiri n'walani nomboro 1 u swika kha 9. Thomani kha tshanda tsha monde ni n'wale nomboro ni tshi tou ganḁisa. Siani mavhaka vhukati ha nomboro inwe na inwe.
- 3 Tangedzelani nomboro 6.
- 4 Olani ḽaledzi khonani ya nṭha ya tshanda tsha monde tsha siaṭari.
- 5 Petani bammbiri nga vhukati ḽo lapfela matungo.
- 6 Putululani bammbiri, ni dovhe ni ḽi pete nga vhukati ḽi tsha tsa.
- 7 Shumisani ṭhodzi ya penisela kha u phula buli vhukati ha bammbiri ḽi (afho hune mipeto ya ṭangana hone)
- 8 Olani mbilu u mona na buli ḽe na ita kha bammbiri ḽaṅu.
- 9 N'walani inishiaḽa ya u thoma ya dzina ḽaṅu khonani ya nṭha ya tshanda tsha u ḽa tsha siaṭari.
- 10 Kha mutaladzi wa u fhedza wa siaṭari, n'walani uri **zwo itwa** tsini na mukano.

Kha ri n'wale

Ni khou tamba kha ḽitambwa ḽi no pfi *The Rainbow Creature*. Mme aṅu vha tea u ni rungela khosishumu. Tevhedzani ndaela dzi re kha siaṭari ḽi tevhelaho ni tshi ola khosishumu iyi, i khaḽareni ni i ḽebuḽe uri ni i fhe mme aṅu.

- hemmbe ya vhutswuku ho dombelaho
- thaithi ya vhudala ha *emerald*
- muñadzi wa tshitopana wa rekithiengele u re na mithenga mivhili nga nṱha.
- zwienda zwa ṱhodzi zwa mukumba mutete zwi re na thambo dza lutombo.
- nḡevhe dzo imaho dza indigo
- bannda ḽa violethe

Kha ri ambe

Kha ri vhale

No no vhuya na inthaviwa munwe muthu? Arali no no vhuya na zwi ita, talutshedzani tshigwada tshanu uri uyu muthu ndi nnyi na hone ngani. Arali ni sa athu, talutshedzani tshigwada uri ndi nnyi ane na nga tama u mu inthavuwa nahone ngani. Ndi mbudziso dzifhio dzine na nga vhudzisa muthu we a vhuya a vha mudizaini wa fesheni? Nga nda ha u shumisa inthiviwu, ndi ndila dzifhio dziwe dzine na nga dzi shumisa kha u wana zwinzhi nga mudizaini wa fesheni?

Vhalani inthaviwu ye ya itwa nga Xoli Mtshali wa magazini wa *Seventeen* a tshi amba na Henry Holland, a re mudizaini a no dzula London ane a khou shuma na mavhengele a Mr Print.

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na thoho ni lingedze u humbulela uri manwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbizani maṭo (u sikima) kha siatari ni wane uri ni ḡo vha ni tshi khou vhala nga mini.

XM: Vho thoma u shuma na Mr Print nga ndilade?

HH: Hu na muthu we a nkwama musu ndi London. Ndo vha ndi sa athu vhuya nda pfa nga Mr Print fhedzi musu ndi tshi thoma u ita thodisiso, nda wana uri vhunzhi ha vathu vha Afrika Tshipembe vha a takalela zwiamboro zwa hone, nda zwi vhona uri zwi nga nthusu u dzhena kha bindu ili.

XM: Ndi zwikhipha zwifhio zwa Mr Print zwine vha zwi funesa?

HH: Ndi funesa zwi re na zwifanyiso zwa zwipuka!

XM: Vha divheswa nga zwikhipha zwavho zwi no mangadza. Nyeletshedzo yavho malugana na uri muthu a ambare tshikhipha nga ndila i songo ḡowelwaho ndi ifhio?

HH: Hu na ndila nnzhi. Muthu kha ambare zwikhipha e na dzhuweḡari kana phenndelo dza u ḡitongisa. Ndi vhona u nga zwi a naka u ambara tshikhipha na tshithu tshi songo ḡowelwaho sa tshikete tsha mithenga.

XM: Vha vhona tshitaela tsha Afrika Tshipembe tshi tshitaelade?

HH: Ndi takadzwa nga ndila ine vathu vha Afrika Tshipembe vha tḡangedza ngayo mivhala na makolo. Zwi a takadza vhukuma. Hu na mashango manzhi ane vhadzulapo vhao vha tata u ambara mivhalavhala.

XM: Vha a takadzwa nga u vhala?

HH: Ndi endela mashango manzhi nahone ndi takadzwa nga u vhala magazini. Magazini dzi nea vhavhali tshifanyiso tsha zwine zwa khou bvelela feshenini tshifhinga tshifhio na tshifhio.

XM: Vho thoma sa muvhigi wa gurandḡa vha vho dzhena kha zwa u dizaina zwikhipha. Zwino vha mudizaini wa fesheni wa bvumo. Vha nga eletshedza mini vhadizani vha re vhaswa?

HH: Ndi vhona u nga vhaswa vha tea u ita thodisiso kha indisiḡirii ya fesheni vha sedze ndila dzo fhambananaho dza u shuma kha indasiḡirii iyi. Muthu a nga vha dizaina kana mubvumbafesheni kana murengi!

Kha ri n̄wale

Rerani nga mbudziso idzi ni kha tshigwada tsha vhoiwe ni n̄wale phindulo.

Xoli Mtshali u shuma ngafhi?

U khou inthavuwa nnyi?

Ni vhona u nga ndi vhoneyi vhane vha nga takalela u vhala inthaviwu iyi?

Ndivho ya inthaviwu iyi yo vha i ifhio?

Ndi zwiambaroḽe zwine vha khou amba ngazwo?

Kha ri n̄wale

Itani mbudziso tharu dzine na nga tama u vhudzisa Vho Henry Holland. Ni songo hangwa u thoma mbudziso dzaṅu nga leḽeredanzi na u fhedza nga tshigambudziso.

Kha ri n̄wale

N̄walani mafhungo aya e kha maambelwa/ mafhungo a u vhighela.

Vho Henry Holland vha ri vha takadzwa nga u shuma na vhadizaini vha Afrika Tshipembe.

Vho Henry Holland vha ri, “

Xoli Mtshali uri Vho Henry Holland vha mudizaini wa fesheni a re na bvumo.

Xoli Mtshali uri, “

Vho Henry Holland na vha Mr Print vho t̥anganelana kha u vanganya mpho ya vhutsila na ya bindu kha u sima lebuḽu ntswa ya zwickhipha. Zwickhipha izwi zwi khou rengiwa nga maanda. Tshiñwe tshe tsha ita uri zwi konadzee ho vha u shumisa havho vhadizaini vha no khou tou thoma, Flora na Tina vha Floral Designs. Vha Mr Print vha khou t̥oda vha tshi ñwala atikili i no amba nga fesheni ya vhaswa.

Kha ri ñwale

Ñwalani t̥ohho tharu dza fesheni dzine vha nga ñwala ngadzo dzo tea vhana vha miñwaha ya fumithihi na ya fumimbili.

Kha ri ñwale

No humbula u ñwala atikili i no pfi *U lebuḽa kana u sa lebuḽa*. Ni tea u ita inthaviwu na vhathu khathihi na u wana mafhungomatsivhudzi kha zwe zwa tou ñwaliwa.

Ni vhona u nga ni nga inthavuwa nnyi? Ñwalani zwiko zwivhili zwo fhambananaho, sa vhana vhaṭuku, mavhengele kana vhadizaini. Bulani zwiitisi zwaure ni nange zwiko izwi.

Tshaka mbili dza mbudziso

mbudzisoṭhopolwa: dzi t̥oda phindulo ya ee kana hai.

mbudzisoṭhalutshedzwa: phindulo i t̥oda uri muthu a thome a humbule nahone u a t̥ahisa mihumbulo yawe na vhuḽipfi hawe.

Kha ri ñwale

Ni ita intaviwu na vhana vha murole wa miñwaha ya fumimbili (12) nga uri ni khou tama u ḽivha uri ndi zwithu zwifhio zwi re zwihulwane khavho musi vha tshi renga zwiambaro. Mutengo u na mushumo? Vhengele ḽine vha renga khaḽo ḽi na mushumo? Ndi zwifhio zwine zwa vha zwihulwane, u tshimbila na fesheni kana u ambara wa fanelwa? Tshihulwane ndi u renga zwiambaro zwi no ḽivhea?

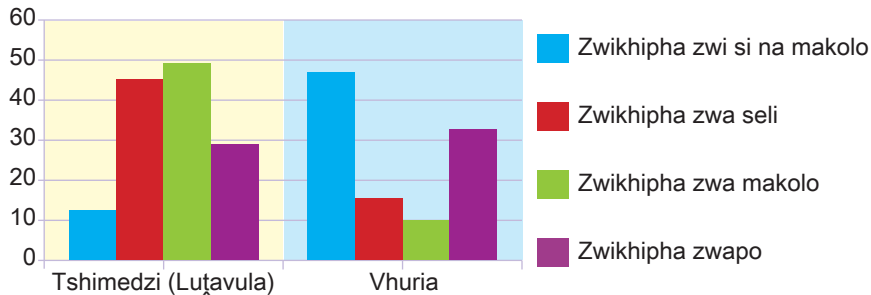
Vha takalela zwiambaro zwi sa t̥ahali nga u t̥avhanya kana zwine zwa vha zwa tshifhinga tshenetsho fhedzi? Ndi nnyi a no vha nangela zwiambaro – ndi vhona vhaṇe kana vhomme avho?

Ñwalani mbudziso dzañu hafha. Ñwalani mbudzisoṭhopolwa mbili na mbudzisoṭhalutshedzwa mbili.

Kha ri n̄wale

Musi no no ita inthaviwu na vhana vha murole wa miṁwaha ya fumimbili, dzhiani zwe na wana kha ṱhoḍisiso yaṅu ni ole girafu ngazwo.

Ndi zwifhio zwine na kona u zwi vhona malugana na zwikhipha zwi si na makolo na zwa makolo zwi no rengiswa nga tshimedzi na vhuria?

Hu rengiswa zwikhipha zwingana zwa seli zwo ṱangana zwoṱhe? Hu rengiswa zwikhipha zwapo zwingana? Phambano ndi ifhio?

Ni vhona u nga ndi nga mini zwikhipha zwa seli zwi tshi funeswa nga tshimedzi?

Ni vhona u nga vhana vha funesa zwikhipha zwi re na lebuḽu kana zwi re na mbonalo nngede? Tikedzani phindulo yaṅu.

Ndi vhana vhangana vha no takalela zwikhipha zwa seli u fhira zwikhipha zwapo? _____

Ndi vhana vhangana vhe vha renga zwikhipha zwi si na makolo nga tshimedzi? _____

Ndi vhana vhangana vhe vha renga zwikhipha zwi si na makolo vhuria? _____

Ndi nga mini zwo ralo? _____

N̄walani mitaladzi i si gathi ni tshi amba uri ni zwifhio zwiṁwe zwe na zwi wana kha ṱhoḍisiso yaṅu.

Kha ri ambe

Vhudzani tshigwada tshanu uri ni tamba mutambo ufho. Zwino vha talutshedzeni milayo ya hone. Shumisani maambwaita.

Maambwaita: nefhungo wa fhungo ndi ene muiti wa nyito i no khou buliwa nga liiti.

Tsumbo: Musidzani o rwa bola.

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na thoho ni lingedze u humbulela uri marwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbizani mafo (u sikima) kha siatari ni wane uri ni do vha ni tshi khou vhala nga mini.

Kha ri vhale

Mudavhi wa volibolo wa Hout Bay wo dala nga vhasidzana na vhatukana vhane vha khou ita ndowendowe. Ndi mini tshi no vha kunga mutamboni uyu?

Ndivhadzo guranndani

Minwahani mivhili yo fhiraho mapholisa vho vha vha khou vhilahela nga gennge dza mavemu vhuponi uho nahone vho vha vhe na lutendo lwauro arali vhaswa vha nga kungiwa nga mutambo uyu zwi do ita uri vha teledze u dzhoina dzigennge. Zwenezwoha, vha mbo ita ndivhadzo kha gurannda hu u itela uri muthu ane a nga takalela u gudisa vhaswa mitambo a vha kwame.

Vho Amanda Coetzee vha vhona ndivhadzo iyi vha mbo di founela “Nhe ndi mukegulu wa mutshena we a vha a tshi tamba volibolo kale” vha ralo vha tshi vhudza mapholisa. “Zwo luga,” ndi mapholisa vha no ralo. “Kha ri thome.” Nangoho Vho Amanda vha mbo di thoma u gudisa vhana na zwenezwo.

U bva kha u shaya dzangalelo u ya kha volibolo.

Duvha la u thoma holoni ya tshikolo vhatukana vhe vha dzhena vha tshi kokodza milenzhe vha vhone vha si na dzangalelo. Fhedzi nga murahu vhañwe vha thoma u vha na dzangalelo vha vhudza vhañwe uri vha de vha tambe. Vho Amanda vha thoma u kwama dzikhamphani uri dzi lambedze nga zwishumiswa. Ha fhedzisela hu na thimu mbili, vha thoma u tatisana na thimu dzi bvaho Muizenberg, Cape Flats na Khayelitsha.

Naledzi yo takuwa

Vho Amanda vha ri mutambimakone ane a khou vhonelesa ndi Thandi Nkomo. U na minwaha ya fumithihi nahone o tambela thimu ya vunḑu ya fhasi ha minwaha ya fumina. Thimu yo dovha ya vha kha fainaḽa ya vunḑu, fhedzi ya liwa nga thimu ya Algoa Bay.

I tamba nga luvhilo, ya takadza ya dovha ya difha.

Thandi o litsha hokhi a ya kha volibolo, uri “Volibolo i a tavhanya na u takadza. I a difha.”

Thimu dza Hout Bay dzi ita ndowendowe luvhili kana luraru nga vhege. Fhedzi Thandi u dzula e mudavhini e kha ndowendowe u swika li tshi kovhela. U itiswa ngauri u a zwi funa nahone u na zwihulwane zwe a diimisela zwone zwa matshelo.

Kha ri n̄wale

Ndi ngani ho thoma volibolo Hout Bay? _____

Thimu dzo vha dzi tshi khou bvela phanda? Tikedzani phindulo dzaṅu. _____

Vha na tshifhinga tshingafhani vha tshi khou tamba volibolo? _____

Ni vhona u nga maṅwalwa aya a bva ngafhi?

Nangani tshithihi tsha zwi tevhelaho ni tikedze phindulo yaṅu.

1. Tshiṭorini

2. Litambwani

3. Gurannḁani

Neani maṅwalwa aya ṭhoho. _____

Kha ri n̄wale

Vhalani zwine Vho Amanda vha amba malugana na volibolo na mitambo. N̄walani zwe vha amba zwi kha maambelwa.

“Ndo tamba volibolo ndi tshee mutuku.”

Vho amba uri

“Ri tea u ita uri vhaswa vha takalele mitambo u itela uri vha vhe na mivhili yo khwaṭhaho vhe na mutakalo.”

Vho amba uri

Kha ri n̄wale

Shumisani maṭanganyi a re afho fhasi kha u ṭuma mafhungo aya. Ni vhe na vhuṭanzi uri, arali zwo tea, ni shumise masala o teaho.

zwino

naḁhōne

fhedzi

Thandi o ḁi imisela vhumatshelo havhuḁi. Thandi u na lutamo lwa u phasa maṭiriki zwavhuḁi. Thandi ndi mutambimakone wa volibolo. Thandi u tama u khunyeledza a tshi khou tambela thimu ya volibolo ya Afrika Tshipembe. Thandi u ita ṅdowendowe nga mbilu yawe yoṭhe. Thandi ha tami zwi tshi mu khakhisa pfunzoni dzawe. Thandi o lapfa. Vhaṅwe vhatambi vha thimu yawe vha anzela u fha ene bola uri a kore.

Kha ri ṇwale

Fhedzisani phara ya u fhedza ya tshiṭori tsha Thandi, ni tshi amba uri u na pulanede. Ṇwalani mafhungo a no swika mararu.

Kha ri ṇwale

Fhedzisani thebuḽu i re afho fhasi
Ṇwalani nga mutambo. Ni nga nanga mutambo muṇwe na muṇwe
une na u takalela.

Dzina ḽa mutambo	
Tshivhalo tsha vhatambi vhane vha ṭodea kha mutambo uyu	
Zwishumiswa zwi no ṭodea	
Tshikalo tsha u lemela: leluwa, lemela, lemelesa	
Mulayo muthihi wa mutambo uyu	

Kha ri ṇwale

Ḑidzhieni ni tshi khou ita inthaviwu na Thandi ya magazini wa tshikolo. Fhedzisani inthaviwu. Shumisani maipfi a mbudziso a tevhelaho: nnyi, mini, ngafhi, lini.

Muvhigi

Ndo pfa u pfi ni muṇwe wa vhatambimakone vha thimu ya volibolo. Ni zwi kona hani?

Thandi

Muvhigi

No ḡiimisela zwifhio zwa vhumatshelo haṇu?

Thandi

Muvhigi

Thandi

Kha ri n̄wale

Vhalululani phara i no amba nga Thandi. Mafhungomatsivhudzi a hone o n̄walwa fhasi ha t̄hoho dzo fhambananaho, dze dza dubekanywa afho fhasi. Tsini na t̄hoho in̄we na in̄we, n̄walani manweledzo a sa fhiri fhungo l̄ithihi a mafhungomatsivhudzi e na a wana fhasi ha t̄hoho yeneyo.

NDIVHADZO GURANNDANI

U BVA KHA U SHAYA DZANGALELO
U YA KHA U VOĽIBOLO

NALEDZI YO TAKUWA

I TAMBIWA NGA LUVHILO, YA
TAKADZA YA DOVHA YA DIFHA

Kha ri n̄wale

Lavhelesani tshifanyiso itshi tsha vhathu vhe na vha foda vhe phakhani. Nga matshelo musi ni tshikoloni, na tshi sumbedza khonani yaṅu na mu t̄alutshedza uri avho vhathu vho vha vha tshi khou ita mini. Ni shumise tshifhinga tsho fhiraho tsha **tshi khou**. N̄walani zwe na t̄alutshedza khonanani yaṅu.

Tsumbo Vha tukana vho vha vha tshi khou tamba.

Zwifhinga zwo fhiraho na zwiḡaho zwa **tshi khou**

Ri vhumba **tshifhinga tsho fhiraho tsha tshi khou** nga u shumisa mapfanisi a n̄efhungo a no fhela nga “-o” na tshi khou”.

Ri vhumba **tshifhinga tshi ḡaho tsha tshi khou** nga u shumisa mavhumbi “ḡo”, “vha” na “tshi khou”.

Zwino humbulelani uri zwithu zwi re kha tshinepe itshi zwi ḡo itea nga matshelo. N̄walani mafhungo ayo e kha tshifhinga tshiḡaho tsha kha ḡi.

Tsumbo Vha tukana vha ḡo vha vha tshi khou tamba.

Kha ri ambe

Lavhelesani zwifanyiso ni ambe ngazwo.

Notshi dzi shuma dzi dzothe kana na dziñwe notshi?

Ndi ngani ni tshi humbula ngauralo?

U shuma nothe zwi vhuedza nga mini?

Ni a takalela u shumisana na vhañwe kana ni pfana na u shuma ni nothe?

Ngani?

Kha ri vhale

Notshi dzi no tshina

Humbulani nga ðuvha la tshilimo. No dzula nnda murunzini, ni khou swura nyamunaithi. Ho dzika ho tou hwii nga nnda ha muungo u no sokou ri ziii! Wa dovha wa ima. Na tharamudza tshanda na dzhia nyamunaithi yañu na kona u ku vhona; ndi kukhokhonono kutuku kwa buraweni kwa vhuveve ku no khou nanzwedzela lumeme lwa ngilasi yañu ya nyamunaithi. Ndi notshi! Ndi notshi ya thalazwiliwa ine mushumo wayo ha vha u todela dziñwe notshi dzi re phakhoni yayo zwiliwa.

Nga minete muthihi kana mivhili i mbo ði tuwa ya ya u sevha dziñwe notshi nga zwe ya wana. Tsha u thoma tshine ya ita i tshi vhuya phakhoni ndi u nyanyula idzi dziñwe notshi. I zwi ita nga u ita tshanzunguluwe.

Arali i tshi dzinginyisa muvhili nga u tsvhanya, zwi amba uri zwiliwa zwi kule vhukuma. Ya dzinginyea nga u ongolowa, zwi amba uri zwiliwa zwi tsini. Zwino notshi dzi vho ðivha uri dzi nga fhufha vhukule vhungafhani dzi tshi tevhelela nyamunaithi yañu.

Zwino tsvhanyani u khobisa nyamunaithi yañu ngauri ni vho ðo fhedza ni tshi vho nwisana nyamunaithi yañu na notshi dza madana o vhalaho dzi re na ndala!

Musi ni sa athu vhalo

- Lavhelesani zwifanyiso na thoho ni lingedze u humbulela uri marwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbizani maño (u sikima) kha siatari ni wane uri ni ðo vha ni tshi khou vhalo nga mini.

Musi i tshi khou tshinatshina ngaurali, i nga kha ði ita na u dzinginyisa muvhili. Mutshino uyu u kunga idzi dziñwe notshi dza ða dza i tanga. Idzi notshi dzi nukhedza thalazwiliwa dzi tshi shumisa zwiphuphuledzi zwadzo.

Arali notshi dzi tshi pfana na muthetshelo na munukho wa nyamunaithi yañu dzi ðo thetshesela thalazwiliwa iyi nga vhuronwane. Thalazwiliwa i isa phanda na u davihdzana nadzo nga u tshina.

Kha ri n̄wale

Ni vhona u nga phara iyi i bva ngafhi? Itani thiki tsini na phindulo yaṅu.

Kha gurannḁa

Kha bugu ya
zwiṭoriNational Geographic for
Children

Ndi ngani ṅotshi yo thetshela nyamunaithi ya kusidzanyana? _____

Ndi ngani ṅotshi yo humela phakhoni? _____

Dziṅwe ṅotshi dzi ita mini uri kone u vhona arali dzi tshi takalela zwe ṅotshi ya
ṭhalazwiḽiwa ya vhuya nazwo?

Ipfi “vhuronwane” ḽi amba mini? Itani thiki tsini na tshithihi tsha zwi tevhelaho.

u vha na nzhele

u sendela tsini na ṅotshi

tshigwada tshi re tsini na ṅotshi

ṅotshi dzi ita mini u sumbedza uri zwiḽiwa zwi kule kana zwi tsini?

Kha ri n̄wale

Kha rou in̄we na in̄we, livhanyani ipfi ḽa u thoma na zwine ḽa amba zwi
re kha mutevhe. Maṅwe maipfi a re kha mutevhe a amba zwi no ṭodou
fana tshoṭhe. Nangani ipfi ḽa khwiṅesa. Ṇwalani maipfi o swifhadzwaho a
dovha a yelana dikishinarini yaṅu.

lumeme	vala	mukano	fureme	mulomo
tshiko	tshiitisi	tshisima	khukhuni	ṅetshedza
ṭhalazwiḽiwa	muzwimi	muḁisi	muwani	muṭodi

Kha ri n̄wale

Mafhungo aya o khethekanywa a bva zwipiḁa zwiraru zwo vilinganaho.
Livhanyani izwo zwipiḁa.

ṅotshi
Musidzana
Vhaṅwe vhatukana
Ṇwana
Vha hashu
Mudededzi wanga

vha khou ṭalela
u khou lilela
u khou itela
vha khou ḽa
vha khou lingedza
dzi khou ṅoṅa

phakhoni.
sangwetshi yavho ya mutoli.
boḁelo ḽa u mama ḽa mutoli.
u rafha ṅotshi phakhoni.
mudededzi wawe sangwetshi ya mutoli
phurogireme ya ṅotshi kha TV.

Kha ri n̄wale

Ṇwalani mafhungo aya e
kha maambiwaita (pasivi).

ṅotshi dzo luma musidzana.

ṅotshi dzo ita mutoli.

Maambiwaita na maambiwaitwa

Fhungo ḽi vha ḽo ṅwalwa ḽi kha maambiwaita
musi nefhungo wa fhungo a tshi khou ita
nyito fhungoni, tsumbo, musidzana o vha a
tshi khou ṭanzwa mmbwa.

Fhungo ḽi vha ḽo ṅwalwa ḽi kha
maambwaitwa musi nefhungo wa fhungo a
tshi khou itwa nyito nga muṅwe muthu kana
tshin̄we tshithu fhungoni, tsumbo, mmbwa
yo vha i tshi khou ṭanzwiwa nga musidzana.

Kha ri n̄wale

Kha ri n̄wale

Vhekanyani mafhungo aya a tshi tevhekana nga ngona. A nomboreni u bva kha 1 u swika kha 6.

Kha ri ite sangwetshi ya mutoli

Tsheani sangwetshi nga vhukati.

l̄leni nga u t̄avhanya.

Pwaṭulelani mutoli kha tshil̄ai tsha vhurotho tsho ḡodzwaho boṭoro.

Vheani tshil̄ai tsha vhurotho n̄tha ha tshiṅwe.

Ḋodzani boṭoro kha tshil̄ai tshithihi nga lufhanga lwa boṭoro.

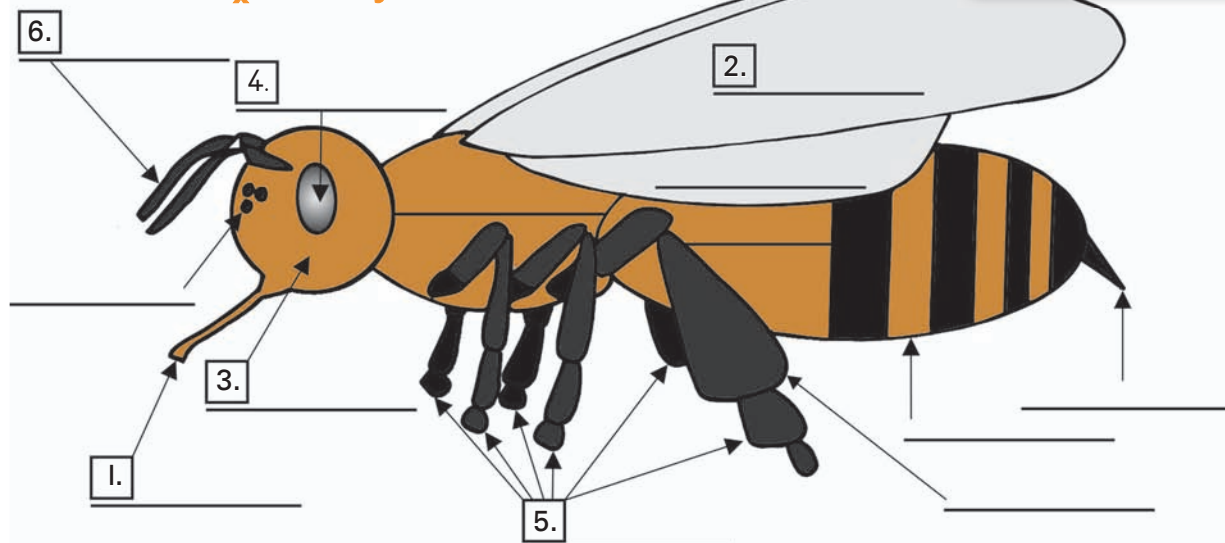
Dzhiani zwil̄ai zwivhili zwa vhurotho.

Zwibogisi zwi si na tshithu kha tshifanyiso tsha notshi ni khou zwi vhona? Zwo siiwa uri inwi ni kone u lebuḷa tshifanyiso nga u n̄wala ipfi li re lone tshibogisini tshiṅwe na tshiṅwe.

Shumisani maipfi a re kha mutevhe musi ni tshi lebuḷa tshifanyiso itshi.

- 1 lulimi lu no nga tshupu
- 2 besu
- 3 t̄hoho
- 4 liṭo
- 5 milenzhe
- 6 tshiphuphuledzi

Notshi ya mutoli

Kha ri n̄wale

Shumisani maipfi a re zwibogisini kha u n̄wala phara i no n̄ea n̄divho i no kwama zwipiḡa zwa notshi. Ni vhe na vhuṭanzi uri phara i na fhungoṭhoho na mafhungo a no tikedza t̄hoho, nauri ni shumisa maṭanganyi kha u t̄uma mafhungo.

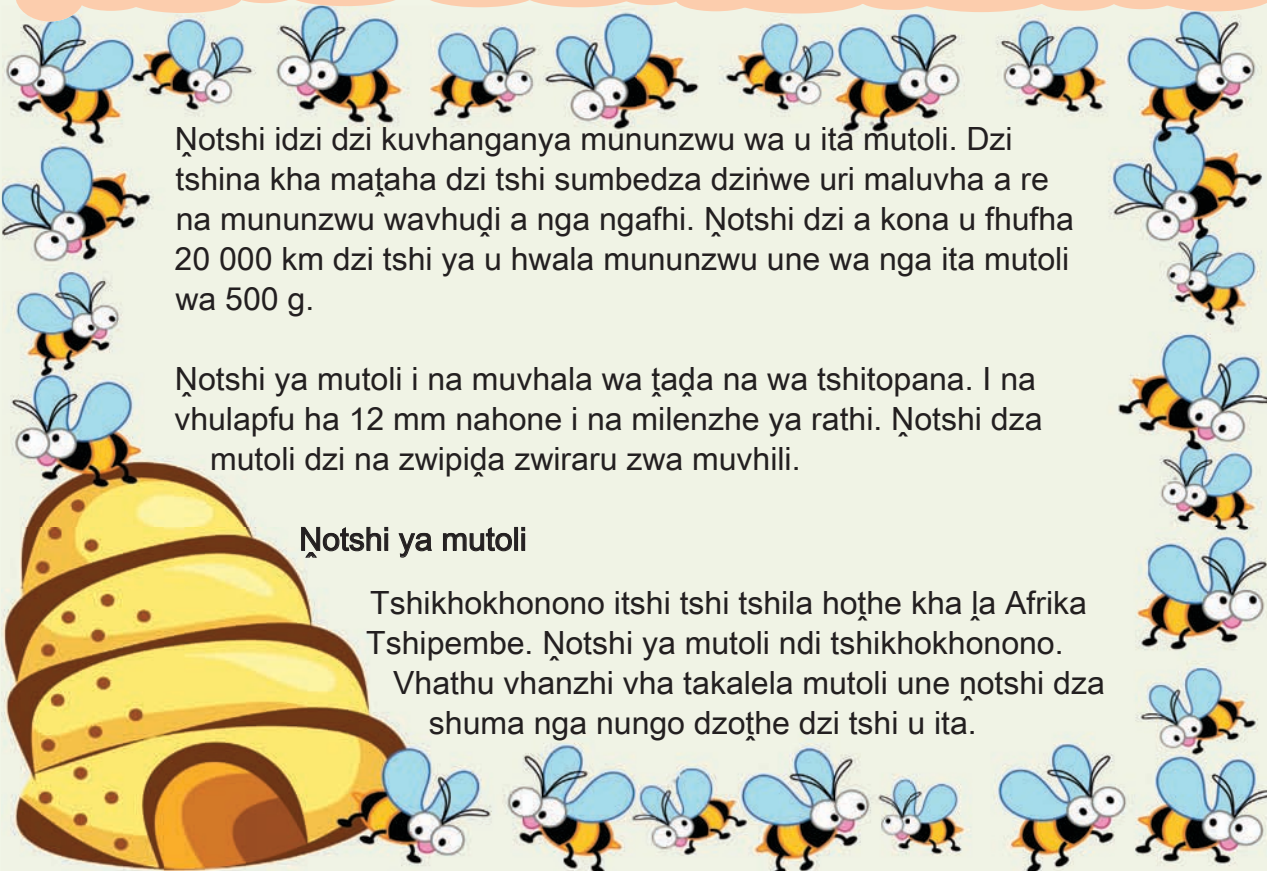
Kha ri n̄wale

Jimmy u pfana na mafhungo a n̄otshi zwino o humbelwa uri a n̄wale muvhigo nga n̄otshi. Fhedziha, hu na zwe zwa bvelela zwe zwa ita uri mafhungo a re kha muvhigo wawe a fhiritane. N̄walululani muvhigo uyu ni vhe na vhuṭanzi uri u na zwi tevhelaho:

- T̄hoho
- Tshitamennde tsha marangaphanda
- T̄halutshedzo ya mbonalo ya n̄otshi
- Mafhungomatsivhudzi a hune n̄otshi iyi ya dzula hone
- Mafhungomatsivhudzi a zwine n̄otshi iyi ya ita
- Tshitamennde tsha u fhedza tsha u nweledza muvhigo

Musi no no dzudzanya muvhigo uyu, itani zwi tevhelaho:

- Talelani maṭaluli nga muvhala wa lutombo.
- Tangedzelani masala.
- Talelani maipfi a nyito nga muvhala mutswuku.
- Talelani maipfi ane a ni vhudza uri n̄otshi iyi i vhone nga n̄dilade nga muvhala mudala.

N̄otshi idzi dzi kuvhanganya mununzwu wa u ita mutoli. Dzi tshina kha maṭaha dzi tshi sumbedza dziṇwe uri maluvha a re na mununzwu wavhuḍi a nga ngafhi. N̄otshi dzi a kona u fhufha 20 000 km dzi tshi ya u hwala mununzwu une wa nga ita mutoli wa 500 g.

N̄otshi ya mutoli i na muvhala wa ṭaḍa na wa tshitopana. I na vhuḷapfu ha 12 mm nahone i na milenzhe ya rathi. N̄otshi dza mutoli dzi na zwipida zwiraru zwa muvhili.

N̄otshi ya mutoli

Tshikhokhonono itshi tshi tshila hoṭhe kha la Afrika Tshipembe. N̄otshi ya mutoli ndi tshikhokhonono.

Vhathu vhanzhi vha takalela mutoli une n̄otshi dza shuma nga nungo dzoṭhe dzi tshi u ita.

Kha ri ambe

Khangaru dzi wanala ngei Australia. Ni divha phukha ifhio i no wanala Afrika Tshipembe fhedzi? I talutshedzeni tshigwada tshanu. Hu na zwine na zwi divha nga khangaru? Arali zwo ralo, ndi zwifhio? Lavhelesani zwifanyiso zwa khangaru. Ni ambe ngazwo.

Kha ri vhale

Divhanani na khangaru – mme wa vhumenda na muthamuwi wa biko

Arali muthu a nga ri ni lore nga phukha i seisaho, ni nga wana zwi tshi konḁa u humbula nga phukha ine ya mangadza nga maanḁa na u takadza u fhira khangaru.

Khangaru dzi wanala Australia fhedzi. Dzi fula hatsi dza tshimbila nga u thamuwa. Dzi na luvhilo vhukuma lune dza nga gidima khilomitha dza furathi nga awara (luvhilo lu no fhira lwa bere katukutuku).

Dzi a kona u thamuwa vhumḁa hu no lingana mithara tharu.

Khangaru dzi shumisa maḁo a phanḁa kha u shenga. Musi maḁo o no vha a kale a a wa, ha bva maḁwe. Maḁo maswa a sendela phanḁa fhaḁa he ha vha hu na a kale. Musi khangaru i tshi swikisa miḁwaha ya fumbili, i vha i tshi vho shumisa maḁo ayo a u fhedzisela.

Khangaru i na **tshikwama**. I beba ḁwana wayo, ane a pfi “joey”, kha tshikwama itshi u swika ḁwana uyu a tshi vho kona u ḁitshelela.

Kualutshele kwa *joey* ku a **mangadza**.

Nga murahu ha maḁuvha a furaruraru e kha mbumbelo ya mme, ḁwana u a bebwa. U vha a tshi nga tshivhungu tsha pinki tshi sa vhoni. Saizi yawe i vha i tshi lingana na senthimitha tharu. Milenzhe ya murahu ndi hone i tshi vho thoma u **lapfa**.

Milenzhe ya phanḁa, ine ya vha miḁukutuku, i vha i tshi tou kona fhedzi u i thusa uri i gonye mukhwamani wa mme. I ḁo dzula mukhwamani wa mme miḁwedzi ya rathi, i tshi mama mafhi a mme.

Nga itshi tshifhinga i a aluwa u bva kha tshivhungu tshi sa vhoni tsha pinki u vhuya u swika i tshi vha khangaru ḁhukhu yo putelwaho nga vhukuse. Milenzhe ya phanḁa na ya murahu i a khwaḁa. Nḁevhe, maḁo na ningo na zwone zwi a aluwa zwa vhina.

Khangaru ndi mme a no mangadza vhukuma!

Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na ḁoho ni lingedze u humbulela uri maḁwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbizani maḁo (u sikima) kha siaḁari ni wane uri ni ḁo vha ni tshi khou vhala nga mini.

Ni vhona u nga khangaru ndi phukha i sa faniho na dziñwe? Ndi ngani?

Kha ri ñwale

Maño a khangaru o fhambana hani na aṇu?

Khangaru i tshimbila nga ṇḍilade?

Ni vhona u nga ndi vhommemme (vha vhukuma)? Ndi ngani?

Khangaru i kona u gidima nga luvhilo lungafhani?

Ñwana wa khangaru u pfi mini?

Ndi ngani mme vha na mukhwama?

Ñwana wa khangaru u dzulisa hani mukhwamani wa mme?

Kha ri ñwale

Nangani ipfi li no bva kha muduba muñwe na muñwe line la vha na ṭhalutshedzo i re tsinisa na lo swifhadzwaho. Ñwalani o swifhadzwaho dikishinarini yaṇu.

mangadza	takadza	ḡowelea	sa ḡowelela	seisa
tshikwama	bege	tshipatshi	ngozwi	mukhwama
lapfa	naka	tatamuwa	aluwa	tswonzwa
vhina	hula	engedzea	ṭandavhuwa	khunyelela

Kha ri ñwale

Shandukisani mafhungo aya a vhe mbudziso. Ni a thome nga liñwe na liñwe la maipfi a re zwitangeni. Ni songo hangwa tshigambudziso.

Tsumbo

Khangaru dzi wanala Australia fhedzi. (nandi) Nandi khangaru i wanala Australia fhedzi?

Khangaru dzi la mahatsi, beri na ṇḍuhu (Ndi zwifhio)

Khangaru i thamuwa mithara miraru u ya ṇṭha (Ndi u swika ngafhi)

Kha ri
ñwale

Shumisani
mafhungomatsivhudzi a re
afho fhasi kha u ñwala phara
ya mafhungo a vhukuma a no
kwama khangaru.

Dzina:	khangaru
Vhulapfu:	0,6-1,5 m
Tshileme:	18-95 kg
Luvhilo lwa nthesa:	55 km/h
Vhukale nga minwaha:	9-20 minwaha
Muvhala:	theni, buraweni, muora
Zwiliwa zwi no funeswa:	hatsi

- Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulanela u ñwala
- Ñwalani mvetamveto • Humbelani khonani yaṅu a dzudzanye mvetamveto yaṅu • Vusuludzani mañwalwa aṅu ni ite ndulamiso dzo teaho • Zwino ñwalani mañwalwa aya buguni yaṅu nga vhudele.

Kha ri ñwale

Mme a khangaru u khou vhlahedzwa nga ñwana wawe. U a mu vhidzelela a ḡa khae a tshi thamuwa. Hezwi ndi zwiñwe zwa zwe vha amba. Fhedzisani zwo salaho. Ni shumise zwigagarukela.

KHANGARU:

Thamuwani, no vha ni ngafhi? Vhuyani hayani zwino! Ndo ni vhudza uri ni vhuye fhanu nga hafu u bva kha iri ya vhuṭanu. Ni a zwi ḡivha uri vhusiku ha vhuria a vhu ṭoḡi muthu a tshi kovhelelwa nḡa.

ÑWANA:

KHANGARU:

ÑWANA:

Hai mmawe, ndo vha ndi tshi kha ḡi tamba. Ndi nga ḡa tshilalelo?

KHANGARU:

ÑWANA:

KHANGARU:

ÑWANA:

Vha eḡele zwavhuḡi. Ndi a vha funa nga maanḡa!

Kha ri n̄wale Ni d̄italukanya u swika ngafhi?

Didzhieni ni muvhigi wa magazini. Ni nga n̄wala muvhigo u no amba nga inwi?

Ni nga amba zwifhio? Ndila ya u d̄italukanya khei.

Nga fhasi ha t̄hoho in̄we na in̄we i re afho fhasi n̄walani zwine na takalela, khwalithi dzaṇu, vhukoni na mikhwa.

Zwine nda takalela

Tsumbo: u tamba vilibolo, u ola, u bika

Vhukoni hanga na mpho

Tsumbo: u thivha murahu bolani, u ita miswaswo, u guda zwa khomphiyutha.

Khwalithi dzanga (vhudzivha)

Tsumbo: u londa vhathu, u funa vhathu, u fhumulesa, u seasea.

Mikhwa

Tsumbo: ngoho, u fulufhedzea, u shumesa

Ndi a kona		😊	😞
u shuma tshigwadani na u pfesesa zwiitisi zwa u shuma na vhaŋwe			
u shela mulenzhe kha inthaviwu			
u vhala maŋwalawa a no tsivhudza			
u fhindula mbudziso dzi no kwama maŋwalwa a no tsivhudza			
u kuvhanganya mafhungomatsivhudzi na u ita mbudziso			
u shumisa ndongazwiga dzo teaho			
u saukanya mafhungomatsivhudzi a re kha girafu			
u ŋwala mafhungomatsivhudzi e kha maambelwa ndi tshi shumisa zwiḡevhe			
u ŋwala mbudzisoṭhalutshedzwa na mbudzisothopolwa			
u vhekanya mihumbulo na u bula zwiitisi			
u nweledza mafhungomatsivhudzi a no bva kha girafu			
u shumisa maambiwaita na maambiwaitwa			
u vhala muvhigo, a ŋea muvhigo ṭhoho na u u ŋwala			
u livhanya maipfi na zwine a amba			
u shumisa maṭanganyi kha u ṭuma mafhungo khathihi na u shumisa masala a re one			
u ŋwala phara ndi tshi fhedzisa maŋwalwa			
u fhedzisa thebuḷu			
u shumisa zwifanyiso kha u ŋwala maŋwalwa			
u fhedzisa inthaviwu ndi tshi shumisa maipfi a mbudziso o teaho			
u nweledza mafhungomatsivhudzi			
u shumisa zwifhinga zwa kha ḡi zwo fhiraho na tshi ḡaho			
u topola vhubvo (tshiko) ha maŋwalwa			
u livhanya zwipiḡa zwa mafhungo			
u ŋwala mafhungo ndi tshi shumisa maambiwaita			
u vhekanya mafhungomatsivhudzi			
u ḡeibuḷa nyolo			
u ŋwala phara i no ŋea ṇḡivho ndi na vhuṭanzi uri hu na fhungoṭhoho na mafhungo a u ḡi tikedza			
u topola maṭaluli a u ṭalutshedza, masala, maiti na maipfi a mbudziso			
u shandula zwitatamennde zwa vha mbudziso			

Thero ya 4: Ngoho na khumbulelwa

Shango la zwifanyiso Themo ya 2: Vhege dza 5 - 6

49 Kha ri ite mtevvhetsindo 104

U shela mulenzhe kha therisano dza tshigwada.
U vhala limeriki.
U topola fomethe ya limeriki.
U bula mihumbulo.
U fhindula mbudziso ngede.
U sikena tshirendo.

50 U raima 106

U topola maipfi a no raima.
U nwala mafhungo a no raima.
U shumisa mafanyisi mafhungoni.
U topola phetheni dzi re na raimi.
U nwala limeriki yawe ene muṅe.
U topola midivhitho ya madungo.

51 Zwiṅwe zwirendo hafhu 108

U amba nga khalaṅwaha ine ya takaleswa.
U vhala tshirendo tshi no amba nga tshifhefho.
U fhindula mbudziso ngede dzi no kwama tshirendo.
U ṭalutshedza zwine mafurase/maipfi a amba.
U livhanga maipfi na zwine a amba.
U topola maedzamuthu.
U nwala tshirendo tshawe ene muṅe a tshi shumisa maedzamuthu.

52 U shuma na maipfi 110

U topola maipfi a re na raimi tshirendoni.
U nwala maipfi a u ṭalutshedza tshilimo.
U nwala tshirendo tshi re na raimi nga tshilimo.
U nwala mafhungo a no kwama tshifanyiso hu tshi shumiswa tshifhinga tsha zwino tsha **khau**.
U talela maiiti mafhungoni.
U nwala phara nga maṭaluli a u ṭalutshedza.

53 Yoo! Tshirendo tshinwevho! 112

U vhala tshirendo.
U ita litambwa la tshirendo a tshi tambela tshigwada tshawe.
U nea tshirendo thoho.
U fhindula mbudziso ngede dzi no kwama tshirendo.
U nwala maipfi a u ṭalutshedza.
U topola zwine maipfi a amba.
U bula zwiitisi zwa u takalela kana u sa takalela tshirendo.
U topola manyanyu na zwigagarukela.

54 Kha ri sike zwithu 114

U ṭala maipfi kha dikishinari (thalusamaipfi).
U ṭala ṭalutshedzo dza maipfi kha dikishinari a tshi itela u wana mudzi na zwine a amba.
U nwala tshirendo tshawe ene muṅe a tshi shumisa tshikumu tsha raimi.
U ṭalutshedza nyolo.
U ola tshifanyiso tshi no yelana na tshirendo.
U topola alitharesheni tshirendoni.
U vhumba madzina a zwipuka hu tshi shumiswa alitharesheni.
U nwala tshirendo hu tshi shumiswa alitharesheni.

55 Ndi nṅe nnyi? 116

U amba na phathinara nga ha iwe muṅe kana uyo muṅe.
U dibula (ditalutshedza)
U vhala tshirendo.
U vhala tshirendo.
U topola murendi wa tshirendo.
U fhindula mbudziso ngede dzi no kwama tshirendo.
U bula uri muthu u takalela vhurendi hu re na raimi naa kana vhu si na raimi.
U tangedzela madzinakhumbulelwa.
U nwala madzinakhumbulelwa a iwe muṅe.
U nwala mafhungo a tshi shumisa madzinakhumbulelwa.

56 Ndi pfala ndi kha khumbulelwa? 118

U nwala phara ya u ṭalutshedza hu tshi shumiswa madzinakhumbulelwa.
U nwala tshirendo a tshi diirenda a tshi shumisa muṭogo mugele.
U vhala tshirendo tshi no shumisa dzinakhumbulelwa.
U topola mamethafore tshirendoni.
U shandula mamethafore a vha mafanyisi.

Ndaela

Themo ya 2: Vhege dza 7 - 8

57 Lungano lwa tsiko ya Vhasan (Vharwa) 120

U rera nga tsiko u tshigwadani.
U vhala nga lungano lwa tsiko ya Vhasan.
U fhindula mbudziso ngede dzi no kwama lunganovhubvo.
U topola ṭalutshedzo ya ipfi Vhasan.
U nwala phara.
U wana maipfi kha maṅwalwa a livhanywa na zwine a amba.

58 U humbula nga Nyambelela 122

U dubekanya mafhungo a tshi vhumba phara i no amba.
U shumisa ndogazwiga dzo teaho.
U nwala phara ya u ṭalutshedza.
U shumisa maipfi a u ṭuma.
U fhedzisa thebulu hu tshi shumiswa maṭaluli a mbambedzo.
U shandula zwiitamennde zwa vha mbudziso hu tshi shumiswa maipfi a mbudziso magede.
U shumisa zwigambudziso nga ngona.

59 Phikhokho i wana pfufho 124

U rera nga tshifanyiso tsha phikhokho.
U vhala lunganovhubvo lwa phikhokho.
U fhindula mbudziso ngede dzi no kwama phikhokho.
U nanga thoho ya tshitori.
U ṭalutshedza uri ndi ngani tshitori tsha phikhokho lu lungano (febulu).
U bula mihumbulo hu na u bula zwiitisi.
U topola zwine madioma a amba.

60 Maiwe hafhu nga Phikhokho 126

U topola fhungothoho na mafhungo a no li tekedza tshirendoni.

U riwalulula tshirendo o sia nṅa.
mafhungomatsivhudzi a sa yelani natsho.
U fhedzisa thebulu a tshi topola vhabvumbedzwa/vhaanewa, zwiitei zwi no vhangwa nga khudano, khudano, zwiitei zwi no vhangwa nga khudano na pfunzo ya tshitori.
U livhanga maipfi na ṭalutshedzo dza.
U shumisa maipfi kha u ṭalutshedza phikhokho musi i sa athu shanduka.
U shandula mafhungo a bva nga maambwaita a ya kha maambwaita.

61 Anasi buvhi la tseḁa na tshibodempempe (thetili) 128

U wana zwine lungano lwa amba hu tshi shumiswa zwifanyiso.
U humbulela uri lungano lu ḁo fhela nga ndilade.
U vhala na u fhindula mbudziso ngede dzi no kwama lungano.
U topola muhumbulo muhulwane, puloto, fhethuvhupo na vhaanewa/vhabvumbedzwa.
U topola pfunzo ya tshitori.
U sikena bugu ya mishumo hu u itela u wana mafhungomatsivhudzi.
U shumisa thangi kha u vhumba maipfi maswa.

62 Zwiṅwe hafhu nga Anasi 130

U pulanela tshitori
U topola muhumbulo muhulwane, puloto, fhethuvhupo na vhaanewa/vhabvumbedzwa.
U topola maṭaluli a u ṭalutshedza buvhi Anasi.
U nwala mafhungo hu tshi shumiswa maipfi a no ṭalutshedza.
U ṭalutshedza tshigwada nga muthu ane a mu ḁivha, hu tshi shumiswa maipfi a u ṭalutshedza.
U nwala u tevhekana ha zwiitei hu tshi shumiswa maṭumi.
U fhedzisa maipfi hu tshi shumiswa madzinamaiti/maidzina.
U longela zwiga zwa u vhala fhungoni hu tshi shumiswa maḁederanzhi, zwiga zwa u awela, khoma, zwigambudziso na zwiḁevhe.

63 Mbidi i wana mavhala 132

U topola tshitori tsha kholekhole.
U anetshela tshitori tshakholekhole.
U amba nga khavara ya bugu na u topola muoli hu tshi shumiswa mafhungomatsivhudzi a re kha khavara kha u humbulela uri hu ḁo bvelela mini tshitorini U vhala tshitori.
U fhindula mbudziso ngede dzi no kwama tshitori.
U topola phambano vhukati ha tshitori tsha vhukuma na lunganovhubvo.
U shumisa maṭangany kha u ṭuma mafhungo.

64 ḁisikeleni lunganovhubvo lwaṅu 134

U topola ṭalutshedzo dza mafanyisi na mamethafore.
U nwala fhungo hu tshi shumiswa lifanyisi.
U shandula mafhungo a bva kha vhuthihi a ya kha vhnzhi.
U nwala lunganovhubvo.
Mutevhemuṭoli.

Kha ri ambe

No no vhuya na dzhena khakhathini nge na raha bola ya pwasha tshinwe tshithu. Vhudzani vha tshigwada tshanu uri ho bvelela mini.

Goloi ya Ferrari i a dura? Bulani muhumbulo wanu. Hu na muthu ane na mu divha ane a vha na goloi ya mavhaivhai? Vhudzani muñwe nga inwi (phathinara)uri ndi goloide.

Kha ri vhale Vhalani zwirendo izwi.

Ho vhuya ha vha na musadzi wa ñaledzi
We a ri a hu na muñholedzi
A no do swika hune a vha
Ha mbo swika muñholedzi
A mu thefula a wa.

Tshi yelana na tsha Kaitlyn Guenther

Zwirendo zwa lushaka ulu zwi pfi ndi jimeriki.

Kha ri ñwale

Ndi tshifhio tshirendo
kha izwo zwivhili tshine
na pfa tshi tshi seisa?
Bulani uri ngani.

Munna a no tshimbila nga Ferrari

U phusula buse e Kalahari

A tshi yo renga tshivhoni

Tsha u divhona lunako

A tshi dzhena vhe hari!

Tshi yelana na tsha Y. Ganie

Mukalaha wa ngei Peru

U fana na muñwe wa Gweru

We a lora e na bemu.

A tshi phaphama a vhona rimu,

Ye a siamela ya mu phula bemu.

Tshi yelana na tshine muñe watsho a sa
divhee.

Lavhelesani jimeriki idzi nga vhuronwane ni bule uri zwi tevhelaho
ndi ngoho kana a si ngoho.

Itani thiki kha ZW arali “zwi zwone” na AZW “zwi si zwone”.

Ljimeriki dzi na mitaladzi mitanu.	ZW	AZW
Ljimeriki ndi zwirendo zwo dzikaho.	ZW	AZW
Mitaladzi ya jimeriki i na raimi (pfanapheledzo).	ZW	AZW

Kha ri n̄wale

Ni vhona u nga munna wa Ferrari na musadzi we a vha e n̄aledzi vho vha vha tshi d̄idivha? Bulani uri ngani.

Munna wa Ferrari o vha a tshi khou t̄odou ita mini?

Ho bvelela mini kha mukalaha we a lora e na bemu?

Ni vhona u nga l̄imeriki i no amba nga bemu i a seisa. Bulani uri ngani.

Kha ri n̄wale

Musi ni tshi sikena tshirendo, ni vha ni tshi khou sedza mutevhetsindo watsho. Zwo leluwa. D̄ivhaleleni tshirendo ni tshi tou vhalela n̄tha, ni thetshesele madungo ane na a ombedzela. Mañwe madungo a a ombedzelwa, mañwe ha ngo ralo. Tsumbo kheyi, he ra swaya madungo a no khou ombedzelwa nga ✓ ngeno madungo a sa ombedzelwi ro a swaya nga X.

Tsumbo:

✓ ✓ X X ✓ ✓ X X
V̄ha tshimbila v̄ho h̄agala

Zwino itani sikene tsha tshirendo itshi. Shumani na khonani. Thomani nga u vhandelela zwanda, ni kone u swaya madungo a si na u ombedzela.

Luaviavi lu shanduka mivhala yalwo;

Lwa nga muri, lwa nga maṭari;

Ndi mudziat̄honi, mudziavhulenda, ndambauvhonwa,

Lu mbo banda fhasi hatsini lwa dalafhala,

Lu d̄iita sa lwo ngalangalaho.

Kha ri ñwale

Ñwalani maipfi a re na raimi na a re afho fhasi:

demba	buto	bande	ngade	pfundo

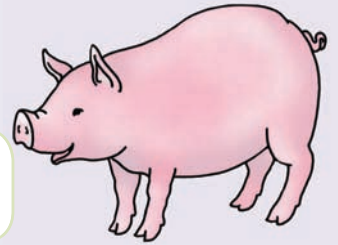
Kha ri ñwale

Zwino shumisani mavhili a maipfi aya kha u ñwala mafhungo a re na raimi:

Tsumbo:

Vha tshimbila vho hwala demba

Nge nguluvhe ya lila damba.

Kha ri ñwale

Lavhelesani tshirendo tsha luaviavi hafhu. Murendi u ri lu a kona u vhonala sa muri kana matari.

Murendi u shumisa lifanyisi. Ni vhona u nga murendi u khoulamba mini a tshi ri luaviavi lu nga muri?

Lifanyisi

Lifanyisi li shumisa maipfi a no nga “sa” na “u fana na” li tshi vhambedza tshithu na tshiñwe kana muhumbulo na muñwe.

Tsumbo: O takala sa thambelamaḁi.

Vhumbani mafanyisi mararu a inwi muḁe ni bule uri a amba mini. Shumisani phere idzi dza maipfi kha mafanyisi aḁu.

takala na thambelamaḁi

tswa na goya

hula na ḁou

Kha ri n̄wale

Zwiṇwe zwiṇendo zwi na raimi ngeno zwiṇwe zwi si na. Zwiṇendo zwiṇe zwi si vhe na raimi zwi na phetheni dza mitaladzi i re na raimi. Hu na ṇḁila ya tshipentshela ya u sumbedza uri ndi mitaladzi ifhio i re na raimi tshirendoni.

Ṇwalani **A** tsini na mutaladzi wa u thoma. Arali ipfi ḽi re mugumoni wa mutaladzi u tevhelaho ḽi na raimi na ipfi ḽi re mugumoni wa mutaladzi wa u thoma, ṇwalani **A** hafhu. Musi ni tshi swika kha ipfi ḽine ḽa si vhe na raimi naḽo, ṇwalani **B**. Vhalani ḽimeriki iyi ni fhindle mbudziso:

Musidzana zwa Mutivhili	(A)
O vha muthu wa tshipimbi.	
Musi we vha mu phula tshitshimbili	
O muma mulomo a sa lili.	
Vha mu livhuha nga rokho mbili.	

Hu na mitaladzi mingana kha ḽimeriki iyi?

Ndi maipfi afhio a re na raimi?
Sumbedzani phethi ya raimi. Ro dzula ro ni thomela yone.

Kha ri n̄wale

Zwino ṇwalani ḽimeriki yaṇu inwi muṇe, ni thome nga hei ṇḁila:

Kale ho vha na mutuka wa ṇambi

Kha ri
ḁiphine

Vhandani zwaṇḁa ni tshi sumbedza madungo a maipfi haya. Ni elelwe uri dungo ḽithihi ḽi lingana na luvhando luthihi. Ni kone u paḁula maipfi a bve madungo.

Tsumbo:

ṛhontsati

ṛho/ntsa/ti

vṇatambi vṇa volibolo

Takalani Sesame

Kha ri ambe

Shumani nga zwigwada.

- Khalañwaha ine na i funesa ndi ifhio? Bulani uri ngani.
- Khalañwaha ine na si i funese ndi ifhio? Bulani uri ngani.

Kha ri vhale

Mishumo ya tshifhefho

Tshilimo tshi kha poipoi;
Tshi ɔo bva tshi tshi eɔela hu si kale;
Maluvha ɔhoho dzi khou kotama,
Ndi khalañwaha i khou onesa.

Tshifhefho tsho lindela fhaɔa,
Tshi khou luñwaluñwa tshi ɔoɔou
sendela,
Mishumo ndi minzhi yo lindela,
Gambogo i sa athu swika.
Ndi tea u tengula maɔari,
Nga mivhala mitswuku na ya musuku,
Ndi khade zwiñoni zwi pfuluwe
Zwi sa athu oma vhusiku.

Maɔuvha a masana a vho pfufhifha;
Ndi ɔo sevhedza nga lumuya lu
no rothola;
Ndi tshi awela mufhiso wa tshilimo,
A tho ngo tea u humbela pfarelo.

Ndo salelwa nga kushumo kuñwe;
Zwenezwino ndi a phetha;
Ndi ɔo shandula maɔari a vha thulwi
dzo omaho,
Uri vhana vha ɔiphine nga tshifhefho
tshi ɔaho!"

Tshi bva kha tsha Joanna Fuchs

Kha ri ñwale

Rerani na muñwe nga inwi nga mbudziso idzi ni ñwale phindulo dzadzo.

Tshirendo itshi ndi tsha khalañwaha ifhio? Itani thiki kha phindulo yone.

	Tshimedzi (Luɔavula)	
	Tshilimo	
	Tshifhefho	
	Vhuria	

Hu ɔo bvela mini tshilimo?

Maɔari a shanduka a vha muvhala ufho a sa athu wela fhasi?

Tshifhefho tshi ɔo ita mini maɔari u itela uri vhana vha ɔiphiɔe ngao?

ɔalutshedzani zwine maipfi a tevhelaho a amba.

luɔwaluɔwa tshi ɔoɔou swika

khalaɔwaha i khou onesa

Kha ri ɔwale

Livhanyani maipfi kha kholomo i re kha tshanda tsha monde na a re kha tsha u ɔa. Nwalani maipfi o swifhadzwaho kha dikishinari yaɔu.

poipoi

totiwa thumbuni

tengula

fhedza

phetha

ɔuwa

sevhedza

ola

pfuluwa

bonyabonya

luɔwaluɔwa

engedza

Limethafore: Limethafore ɔi tou buletshedza kana ɔa ri olela tshifanyiso tsha muhumbulo nga u shumisa mbambedzo. ɔifanyisi ɔi bula uri muthu u fana na tshiɔwe tshithu (*luaviavi lu nga sa mur*); limethafore ɔi zwi bula zwi khagala - ɔi ri ni tshiɔwe tshithu (*luaviavi ndi mur*).

Liedzamuthu ndi lushaka lwa maambe hune khalo zwiito zwa vathu zwa badekanywa na tshithu tshine tshi si vhe muthu. Tsumbo: Lufu, haya hau ndi ngafhi?

Kha ri ɔwale

Talelani tsumbo nɔa dza maedzamuthu tshirendoni.

Kha ri ɔwale

Zwino vhalani tshirendo asitshi.
Ni a kona u zwi vhona uri mbeu,
vhutshele na zwiɔula zwo nɔwa
mvumbo dza vathu?

Sikani tshirendo tsha inwi muɔe
hune na shumisa maedzavhathu.

U leleɔa ha mauvhelwa tshikhalani,
Hu vho sendela na ngeno Vhurwa;
Ngauri u kovhela ha ɔuvha Duthuni;
Hu sumbedza tshilimo u vhuya.
Dzimbeu dza dzitshaka dzo lindela,
U vuswa nga vhududo vhu ɔaho;
Musi dzo no swura maɔi a mvula;
Shango ɔi ɔo ɔala vhudala.
Madedwana ɔo kovhela'
Ri pfa zwi hulu mulamboni;
Zwa mifhululu ya Vholutshele;
Musi yo ɔangana ya Vhoɔula.
Nga Vho Z Mutsila

Nga Lavhuṭanu ho wa mahaḍa ra pfa ro
oma i tshi ri haḍa.

- Vhalelani tshirendo tsha Mishumo ya Tshifhefho ntha ni na muñwe nga inwi.
- No kona u zwi vhona uri mañwe a maipfi a na raimi?
- Ndi kha mitaladzi ifhio ine na wana raimi?

Ni khou ya u n'wala tshirendo tshanu inwi mune tshi re na raimi.

Vhalani mitaladzi i re afho fhasi. Ndi mitaladzi i si gathi ya u thoma ya tshirendo tshi no amba nga vhuria. Mipfi a re mugumoni wa phere inwe na inwe ya mitiladzi a na raimi.

Zwino nwalani tshirendo tshi no fana
na tshenetshi tshi no amba nga vhege
nthihi ya tshilimo.

Thomani nga u n̄wala maipfi othe
ane a ɗa muhumbuloni waṅu ane
a ɗalutshedza mutsho wa tshilimo.
Lavhelesani ni vhone arali e na raimi.
N̄walani maṅwe maipfi hafhu ane na
nga a shumisa ane a vha na raimi na
maipfi ane ndi kale ni nao. Zwino ni nga
shumisa maipfi aya uri a ni thuse kha u
n̄wala tshirendo.

Ni elelwe u shumisa maipfi a re na raimi magumoni a phere inwe na inwe ya mitaladzi.

Ni thome vese inwe na inwe nga “Nga”. Tsumbo: [Nga Musumbuluwo, duvha lo vuwa lo vhaswa](#)

Nwalani tshirendo tshanu inwi munwe tshi re na raimi hafha.

Vese ndi tshigwada tsha mitaladzi kha tshirendo. Zwiñwe zwiendo zwi na vese nthi, zwiñwe zwiendo zwi na vese nnzhi. Tshirendo tsha “Mishumo ya tshifhefho” tshi na vese thanu.

Kha ri ñwale

Ƴalutshedzani tshigwada tshañu uri avha vhathu vha khou ita mini. Shumisani tshifhinga tsha zwino tsha khou. Zwino ñwalani mafhungo añu ni talele ƴiiti ƴinwe na ƴinwe.

Ri shumisa tshifhinga tsha zwino tsha **khou** ri tshi amba nga nyito ine ya khou itea zwino. Ri shumisa "khou" na maiiti. Tsumbo: Vhatukana vha **khou** tamba mudavhini.

Tsumbo: Vhasidzana vha **khou** tamba bola ya milenzhe.

Kha ri ñwale

Lavhelesani tshirendo tsha Mishumo ya Tshifhefho hafhu. Murendi u shumisa maƴaluli a u ƴalutshedza musi a tshi ƴalutshedza Tshifhefho. U amba nga mivhala mitswuku na ya musuku, lumuya lu no rothola, thulwi dzo omaho na tshifhefho tshi ɗaho.

Ñwalani phara ya mitaladzi miña i no amba nga khalañwaha ine na funa. Ni shumise maƴaluli a u ƴalutshedza u itela uri mafhungo añu a takadze.

Kha ri ambe

Vhalani tshirendo itshi ni itele tshigwada tshaṅu
litambwa la vese.

Mphogohogoligi. Igiyagaweeeeegegehe ...
Gohoswigihigi kwagatjaga kwagatjaga;
mugukogonegelaga swigiswiginigi.
Mugutagambugudzaga zwigimagamaga;
vhegehege naga vhagalagalaga.

Wogothuguphaga vhogomaga;
khuguluguzwigikegendaga ugubvaga tshaga;
miginwagahaga yaga mbogohogo naga
tsigikigidzigi;
naga nagamugusigi;
liginogo ugutshege wogo igimaga
luguragandalaga.
Vhaga agambaga ngaga igiwege vhaga
tsegengigisaga migitogodzigi.
Ndaga hugumbugulaga duguvhaga legewaga
nkhagakhegedzaga;
mbigilugu yagangaga lgi aga onogomagalaga.
Tshigifhagatuguwogo tshagangaga tshaga
nzwiginzwimagalaga;
mvugulaga tshigikogolegelaga yege thigi taganwigi.
Ndaga igimaga ndaga segedzaga lwaga ugu
tugungugufhagalaga.

Nga Gabriel Temudzani

Kha ri ṅwale

Ṽeani tshirendo ṭhoho.

Murendi, Gabriel Temudzani, u shumisa maipfi e a tou ḡsikela. Ni
vhona u nga ndi nga mini o ita ngaaurali? Itani thiki kha phindulo ine na
vhona u nga ndi yone.

	O vha a tshi ṭodou ri tshirendo tshi si ṭalukanyee.
	O vha a tshi ṭodou ri vhavhali vha shumise maluvhi musi vha tshi vhala itshi tshirendo.
	O vha a tshi khou bvafha u shumisa maipfi a vhukuma.
	O vha a sa ṭodḡ uri vhavhali vha kone u tevhela tshirendo tshawe.

No kona u tamba litambwa la zwinwe zwa zwipida zwa tshirendo itshi. Ni vhona u nga tshirendo itshi tshi amba nga mini?

Arali na nga tangana na Mphogohogoligi vhusiku u nga ni tshuwisa. Bulani uri ngani.

Nwalani zwithu zwiraru zwi no talusa Mphogohogoligi.

Nwalani zwine na vhona maipfi aya a tshi amba zwone.

kwagatjaga

swigiswiginigi

tshaga

igimaga

mvugulaga

tugungugufhagalaga

Tshirendo itshi ni a tshi takalela?

Kha ri n'wale

Thoho ya bammbiri la u shumela ili **Yoo! Tshirendo tshinwevho!** i na zwigagarukela zwivhili. Tshigagarukela tsha u thoma tshi khou shuma na linyanyu line la vha ipfi lipfufhi line la khou shumiswa kha u sumbedza u mangala; tshiga tshavhuvhili tshi khou shuma na garukela.

Talelani manyanyu ni tangedzele zwigagarukela zwi re tshirendoni tshi tevhelaho.

Yoo- Yoo- Yoo. Rruu o tuwesa.

A fhira, a kora.

Ha pfala khombole na zwitiriri.

Ahee! Ahee! Bolaa!

Vha thamuya vho takala...

Mavuvuzela e: Paa! Paa! Puuu!

Vho liwaho vha sokou: Eish-eish-eish!

Manyanyu ndi maipfi ane a shumiswa kha u sumbedza vhudipfi hu no bva mbiluni kana ha nga khathihi fhedzi. A wanala mafhungoni – kanzhi mathomoni a mafhungo – a tshi sumbedza u mangala, u nengwa, u takala, u nyanyulea kana u tutulea.

Tshigagarukela(!) tshi shumiswa magumoni a fhungo line la sumbedza vhudipfi hu no bva mbiluni.

Kha ri n̄wale

Ṭalani maipfi a **igimaga** na **mvugulaga** dikishinarini dza vhoiwe.
Ni nga a wana?

Hai! Ngauri ha tshili. Ndi maipfi a u ḡsikela.

tshagangaga

Zwino sedzani ipfi la **mbigilugu** ndi la u ḡsikela line la amba mbilu.

Shumani ni kha tshigwada.

ṭugungugufhagalaga

Bulani uri maipfi aya o vhumbiwa hani.

nkhagakhegedzaga

ongogomagalaga

swigiswiginigi

mugutagambugudzaga

khuguluguzwigikegendaga

gohoswighigi

Kha ri n̄wale

N̄walani vese (ndima) yaṇu inwi muṇe ni tshi shumisa maipfi e na tou ḡsikela. Vese iyi i tea u vha na mitaladzi miṇa. Shumisani tshikimu tsha raimi tshi re kha tshirendo tsha Mphogohogoligi: a, b, c, a, a.

Kha ri n̄wale

Lavhelesani tshifanyiso tshi re tsini na tshirendo itshi. Tshi ṭalutshedzeni.

Tshifanyiso itshi tshi a ni ṇea muhumbulo wauri tshirendo itshi tshi amba nga mini? Bulani uri ngani.

Arali ho pfi ni ole tshifanyiso tsha tshirendo tsha Mphogohogoligi no vha ni tshi nga ola mini? Bulani uri ngani.

Kha ri n̄wale

Musi ri tshi n̄wala tshirendo ri shumisa maipfi nga n̄dila ya tshipentshela. In̄we ya n̄dila idzi dza tshipentshela i pfi ndi alitharesheni.

Vhalani tshirendo itshi ni tangedzele tsumbo dzothe dza alitharesheni.

Alitharesheni ndi musi maipfi ane a vha tsini na tsini a tshi shumisa mibvumo i no fana.

Ni elelwe uri hu khou ambiwa nga mibvumo hu si maledere. tsumbo, ha pfala ipfi pfumo lo vhfha.

Mutambo wa bola ya milenzhe

Vha i bvuvhula i tshi bva murahu

Ha pfala hu tshi bvuma luvhande lwothe.

Ya rwa khana, ya rwiwa shotho ya rwa danda.

Ra vhandana zwanda, ra vhandana.

Zwivhindi zwi khanani.

Vhanwe vho khanikhala.

Bola ya milenzhe ndi dzanga

Kha ri n̄wale

N̄nani zwipuka madzina ni tshi shumisa alitharesheni.

Tsumbo: Ndau ya Nduna, Ligwen̄a N̄ari

	kubevha		mukuku
	luturwa		ndou

Kha ri n̄wale

Tharamudzani mutaladzi uyu u vhe tshirendo.

Bisi ya dubisa buse na bada

(A)

(B)

(A)

(B)

Kha ri ambe

Ambani na muñwe nga inwi nga mbudziso dzi tevhelaho.

- Ni a takadzwa nga zwine na vha zwone kana ni a tama u vha muñwe muthuvho? Bulani uri ngani.
- Vhudzani muñwe nga inwi nga muthu ane a ni pfesesa tshothe.
- Ditalutshedzeni kha muñwe nga inwi. Ni nga amba nga mafhungo a uri ni vhonala nga ndilade na uri ni muthude.
- Zwino talutshedzani mvumbo ya khonani yanu ya mbiluni. Ni vhona u nga a nga tendelana na talutshedzo ye na nea? Bulani uri ngani.
- Humbulelani ni na lutamo lwa u vha muñwe muthuvho. Ni nga tama u vha nnyi? Bulani uri ngani.

Kha ri vhale

Vhalani tshirendo itshi.

Vhañwe vhathu vha humbula uri vha a nndivha
Vha humbula uri vha nndivha u fhira vhañwe
Fhedzi ndi vhona u nga vhothe a vha nndivhi.

Tshiñwe tshifhinga ndi mulapfu
Tshiñwe tshifhinga ndi mupfufhi
Tshiñwe tshifhinga ndi na muvhili
Tshiñwe tshifhinga ndo sekana.

Fhedzi vha di ri vha a nndivha
Fhedzi a vha nndivhi
Ngauri a thi khou diamba
Ndi khou amba murunzi wanga.

Joe Mhlontlo

Kha ri ñwale

Ñeani tshirendo
itshi thoho.

Ndi nnyi ane a khou amba tshirendoni itshi?

Vhathu vha anzela u ñwala tshirendo arali vho
nyanyulwa nga tshiñwe tshithu kana tsho vha
humbudza tshiñwe tshithu. Ni vhona u nga
ndi mini tshe tsha tutuwedza murendi uri a
ñwale tshirendo itshi?

Talutshedzani uri zwi ḡa hani uri murunzi wa muthu u none, u sekene, u lapfe, u pfufhifhale?

Tshirendo itshi a tshi na raimi. Vhalani tshi no nga tshenetsho tshi re afho fhasi, tshi re na raimi. Ni vhona u nga itshi tshi khwiṇe? Bulani uri ngani.

Vhaṇwe vhathu vha humbula uri vha a nḡivha

Tshiṇwe tshifhinga ndi mudenya

Vha humbula uri vha ḡivha u nḡivha

Tshiṇwe tshifhinga ndi tou ṇenya

Kha ri ṇwale

Tangedzelani
madzinakhumbulelwa
mafhungoni a re afho fhasi.

Khonani yanga o ri ndi londe vhukonani hashu.

Lufuno lwa mme ndi luhulwane.

Ndi tshi vha sedza maṭoni nda vhona vhuṭungu vhu re mbiluni yavho.

A sedza zwiliwa nga lutamo lu sa timatimisi.

O vhanda zwanda nga dakalo musi vha tshi mu sumbedza rokho ntswa.

Madzinakhumbulelwa
ndi madzina a no kwama
mihumbulo, vhuḡipfi kwana
mvumbo sa lufuno, nyofho,
tsinyuwo, vuhali, dakalo, lunako
na vhumvumu. Ha kwamei.

Kha ri ṇwale

Elekanyani nga madzina khumbulelwa a inwi muṇe. A ṇwaleni afho fhasi.

ṇwalani fhungo ni tshi shumisa madzinakhumbulelwa.

Kha ri ñwale

Ñwalani phara ya mitaladzi miñanu i no ri fha t̥halutshedzo yañu sa muthu. Lingedzani u shumisa madzinakhumbulelwa mavhili kha t̥halutshedzo iyi.

Kha ri ñwale

Ñwalani tshirendo ni tshi ñirenda.
Shumisani muñodo hoyu.

Mutaladzi wa 1: _____ (Dzina lañu)

Mutaladzi wa 2: _____, _____, _____

(mvumbo tharu dzañu kana nzulele ya muvhili wañu)

Mutaladzi wa 3: Mukomana/murathu kana khaladzi _____

Mutaladzi wa 4: Ane a funa _____, _____, na _____ (zwiraru: vhathu, zwithu na mihumbulo)

Mutaladzi wa 5: Ane a pfa e na _____ kha _____ (vhuñipfi ha 1 kha tshithu tsha 1)

Mutaladzi wa 6: Ane a lila _____, _____, na _____ (zwithu zwa 3 zwine na lila)

Mutaladzi wa 7: A fha vhañwe _____, _____, na _____ (zwithu zwa 3 zwine na fha vhañwe)

Mutaladzi wa 8: A no ofha _____, _____, na _____ (zwithu zwa 3)

Mutaladzi wa 9: A no tama u vhona _____ (fhethu ha 1 kana muthu)

Mutaladzi wa 10: A no lora nga _____ (tshithu tsha 1 kana mihumbulo)

Mutaladzi wa 11: Mugudi wa _____ (tshikolo tsha hañu kana dzina la mudededzi)

Mutaladzi wa 12: _____ (dzina la miswaswo kana ni dovhole dzina lañu)

Kha ri ambe

Vhalani tshirendo itshi tshi no shumisa ipfi 'dakalo' sa dzinakhumbulelwa ni kone u n'wala tshirendo tshanu inwi muṇe ni tshi shumisa dzinakhumbulelwa. Ni vhalele kɪlasi tshirendo tshanu.

DAKALO

Dakalo li nga mutshelo

Li nukhelela sa maluvha museni

La dɪfha sa tshiliwa tshi no dɪfhelela

Li nyanyula u fana na tsimbi tshikolo tshi tshi bva

Li suvhelela sa vhukuse ha kumangana

Ndi dzula naḽo ha hashu dɪvha na dɪvha

Zwino vhalani tshirendo hetshi.

Nwalululani ndima ni shandule mamethafore a vhe mafanyisi.

Duvha ndi khambana tswuku dzithavhani

I no papamala i tshi pfuka maḽanzhe

Ndi swiri li no enda li tshi aṇwa na nḽila

La gonya, la tsa, la nupela.

Kha ri n'wale

Paḽulani maipfi a bve madungo.

Khethekanyani ipfi nga murahu ha dungo liṇwe na liṇwe, tsumbo, khe-the-ka-nya-ni, dɪ-li-nga, mba-mbe.

Ni songo khethekanya ipfi la dungo lithihi.

mu/shu/mo

mafhungomatsivhudzi

khumbulelwa

murunzi

ngauri

Kha ri n'wale

Kha ri ambe

- Ni vhona u nga ipfi tsiko li amba mini?
- No no vhuya na sika tshithu?
- Ndi nnyi ane na vhona u nga o sika shango?
- Ndi nnyi ane na vhona u nga o sika inwi?

Kha ri vhale

Lungano lwa tsiko ya Vhasan (Vharwa)

U rangani musi lifhasi li tshi sikiwa, Nyammbeula (Mammbeula) o vha e hone. Notshi yo mu hwala a pfuka magabelo a madanzhe a titaho a re lifhasini lothe. Notshi ya pfa yo farwa nga phepho khulu khathihi na u neta. Ya tinginga i tshi toda fhethu ho omaho, hu re na mavu hune ya nga rula muhwalo wayo hone.

Ya vho fhufha nga u ongolowa tshothe zwino nahone i tsinitsini na maqi.

Ho no vha fhalala, ya vhona dzuvha litshena le la vha lo tharamuwa lwa hafu (li songo fhelela). Notshi ya vhea Nyammbeula ngomu mbiluni ya dzuvha ha vha u tavha mbeu ya muthu wa u thoma ngomu ha Nyammbeula. Mbeu iyi ya dzula yo tsireledzwa kha madumbu na maqi. Ndi fhalaha ila notshi i tshi mbo di fa.

Nyammbeula a phaphama nga matsheloni lo tsha lo tou kelengende, ha mbo vha hone u bebwa ha Murwa (Musan) wa u thoma. Nyammbeula a no rabela ndi mudzimu wa Vharwa we a sika na u ira madzina zwithu. Ndi Nyammbeula a no nisa mvula na u ita uri vhazwimi vha wane phukha nnzhi. Nyammbeula u tsireledza vhathu kha malwadze na khombo dzine dza nga vha wela. Fhedziha, Vharwa a vha rabeli Nyammbeula. Vha rabela duvha, nwedzi na naledzi, hu si Nyammbeula.

No no vhuya na vhona Nyammbeula u no rabela?

Kha ri nwale

Ni nga shumisa ipfi lifhio u talutshedza Nyammbeula u no rabela?

Nyammbeula a no rabela u itela vhathu vha Vharwa zwivhuya zwifhio?

- Lushaka luriwe na luriwe lu na zwiitori zwalo zwi no lu takadza zwine vhathu vha zwi anetshela vha tshi dovholola.
- Zwiitori izwi zwi pfi ndi ngano.

Musi ni sa athu vhalala

- Lavhelesani zwifanyiso na thoho ni lingedze u humbulela uri marwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbizani mafo (u sikima) kha siatari ni wane uri ni do vha ni tshi khou vhalala nga mini.

Ndi zwithu zwihulwane u itela vhathu zwivhuya?

Ambani nga zwithu zwivhili zwivhuya zwe na vhuya na ita.

Linwe dzina la VhaSan ndi lifhio? Nangani kha maipfi a re afha fhasi:

Vharwa

Xhosa

Zulu

Tsonga

Limethafore ndi figara ya muambo i no talutshedza zwithu kana tshithu. A li shumisi maipfi sa kana fana na.

Notshi na nyammbeula u no rabela vho vha na vhuṭanzi uri ṅwana wa u thoma wa MuSan a bebiwe. Ni vhona u nga ndi ngani ho nangwa notshi. Nangani ipfi la khwiṇe la u fhedzisa fhungo:

Muṅwali o nanga notshi ngauri i a kona u _____ zwiṅwe zwikhokhonono zwine zwa lingedza u i thivhela ṅḽila.

luma

vhaisa

raha

ṭhavha

Nyammbeula u tsireledza VhaSan kha mini?

Vharwa vha rabela nnyi?

Ḑidzhieni no ṭangana na nyammbeula kha ṭari. Ni nga ita mini?

No vha ni tshi nga ita zwifhio arali no vha ni tshikhokhonono tshiṭuku sa thunzi? Bulani uri ngani?

Kha ri ṅwale

Wanani maipfi kha phara ane a vha na ṭhalutshedzo idzi ni a ṅwale zwikhalani zwo teaho. A ṅwaleni kha dikishinari yaṅu.

lavhelesa ngei na ngei

zwithu zwi no konḁa u hwala

zwi no thivhela khombo

tshithu tsho omelelaho

mimuya i re na vuhali

Kha ri n'wale

Vhekanyani mafhungo aya nga mutevhe wone uri a ite phara. Ni songo hangwa u thoma mafhungo anu nga lederedanzi na u a fhedza nga tshiga tsha u awela.

Nyammbeula a phaphama nga matsheloni
lo tsha lo tou kelengende, ha mbo vha hone
u bebwa ha Murwa (Musan) wa u thoma

Ndi fhaḽaha iḽa ṅotshi i tshi mbo ḽi fa

Ho no vha fhaḽa, ya vhona dzuvha ḽitshena
le ḽa vha lo ṭharamuwa lwa hafu

Ṅotshi ya vhea Nyammbeula ngomu
mbiluni ya dzuvha ha vha u ṭavha mbeu ya
muthu wa u thoma ngomu ha Nyammbeula

U rangani musi ḽifhasi ḽi tshi sikiwa,
Nyammbeula o vha e hone

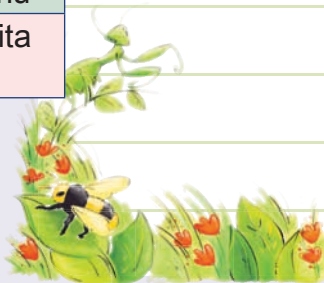
Ṅotshi ya mu hwala i tshi pfuka ṅṭha ha
magabelo matswu o tingaho ḽifhasi ḽiswa

Nyammbeula a no rabela ndi mudzimu wa
vharwa we a sika na u ira madzina zwithu

Ndi Nyammbeula a no nisa mvula na u ita
uri vha zwimi vha wane phukha nnzhi

Kha ri n'wale

Shumisani maipfimaḽalutshedzi na maipfi aya kha u ṭanganya mafhungo:

wone

musi

naḽone

ene

kana

u rembulusa ṭhoho nga 180°; maṭo a a kona u ṭala zwipondwa, u lindela
zwipondwa; u zwima zwipondwa; musekene, muvhala mudala; zwanda zwilapfu
zwine zwa petetshela phanda; mutalo wa mipfa kha milenzhe ya phanda; bata;

Kha ri n̄wale

Fhedzisani thebuḽu ni tshi shumisa maṭaluli a u vhambedza.

Tsumbo: ndapfu	ndapfusa	ndapfusesa
tsireledzea		
naka		
qifha		
tsini		
kule		

Kha ri n̄wale

Shandulani mafhungo aya a vhe mbudziso. Fhedzisani mbudziso in̄we na in̄we nga maipfi a re kha zwitange.

Tsumbo

N̄amusi hu na maḽumbu na mvula. (mini)

N̄amusi hu na mini?

U rangani nyambeula wo vha u hone.
(Lini)

Notshi i hwala nyammbeula nga mulomo wayo. (mini)

Notshi i vhea nyammbeula ngomu dzuvhani. (ngafhi)

Mbeu yo tsireledzea kha mutsho u si wavhuḽi. (ufhio)

Nyammbeula u tsireledza vhathu kha khombo. (mini)

Kha ri ambe

- Lavhelesani tshifanyiso tsha phikhokho. Ambani nga mithenga, mutshila, milenzhe yayo na nqila ine ya ima ngayo.
- Ni vhona u nga itshi ndi tshiṱoni tsho nakaho?
- Ho naka mini khatsho?
- Phikhokho ya tshisadzi i pfi mini?

Kha ri vhale

- Musi ni sa athu vhala**
- Lavhelesani zwifanyiso na ṱoho ni lingedze u humbulela uri mahwalwa aya a amba nga mini.
 - Tshimbizani maṱo (u sikima) kha siaṱari ni wane uri ni ḑo vha ni tshi khou vhala nga mini.

Kalekale, phikhokho yo vha i tshiṱoni zwatsho.

Mathenga na mutshila zwi

buraweni na u vha na tshika. Yo vha i na milenzhe ya u vhfha yo onyekanaho. Lṱnwe ḑuvha musi Phikhokho i tshi khou tshela, Indra mudzimu wa lutombo (ṱaḑulu), a mbo fhira nga luvhilo.

"Ni khou ya ngafhi no tou hwalela?" ndi Phikhokho i tshi vhudzisa. "Khosi ya tshiṱuhu Ravan u khou nngidimedza.

"Naho ndi mudzimu ndi tshi kona u rwa vhathu nga lupenyo, Ravana ene ha kwamei. Tshine nda nga ita uri ndi ḑitsireledze kha Ravana ndi u tou shavha. Fhedzi a huna hune nda nga dzumbama hone hafha fhethu."

"Idani nga u ṱavhanya. Ndi ḑo imisa mutshila wanga inwi na kona u dzumbama nga ngomu."

Ravana a balelwa u vhona he Indra a dzumbama hone a fhiruludza a tshi dzhena vhukati ha ḑaka. "Ndo livhuha vhukuma," ndi Indra. "U tshiṱoni tsha u vhfha, fhedzi a u ofhi."

Zwino ngauri wo sumbedza u vha muhali, ndi ḑo u ita tshiṱoni tsho nakesaho shangoni loṱhe.

Musi Indra a tshi khou amba, phikhokho ya mbo ḑi shanduka. Mathenga a vha mivhala ya lutombo ya u naka, mutshila wa nga baphathi lidala la u naka li re na maṱo a zwiṱaiṱai. Phikhokho ya ḑisedza maḑini ya vhona yo naka vhukuma. Ya thoma u ḑipfa i tshi vho tshimbila yo imisa na mutsinga.

Musi i tshi vhona phikhokho ya phambo, ye ya vha i songo tou naka u yafhi, yo vha i tshi ṱharamudza mutshila u itela u ṱongisa lunako lwa mutshila wayo.

Fhedziha ndi mini tshe tsha kundwa u shanduka? Milenzhe! Tshifhinga tshoṱhe musi phikhokho i tshi sedza milenzhe yayo ya wana yo vhfha, yo vha i tshi mbo ḑi kokodzela mutshila fhasi i tshi lingedza u dzumba iyo milenzhe ya thoma u zhamba.

Kale India ho vha hu tshi pfi musi Phikhokho i tshi lila, zwi amba uri hu ḑo vha na mithathabo, phenyo na mvula.

Indra, mudzimu wa mvula na mithathabo ovha o ita Phikhokho muḑinga wawe.

Kha ri n̄wale Phikhokho yo vha yo tou ita hani musi i sa athu shanduka?

Yo vho vhonele nga ndilade musi yo no shanduka?

Yo difara nga ndilade musi yo no nakesa?

Ni a divha muṅwe muthu ane a vhona u nga o nakesa?

U difara nga ndilade?

Nangani tsho yoneyone ya tshitori itshi:

Ni vhona u nga mafhungo a phikhokho
ndi lungano (febuḽu)? Ndi ngani ni tshi ralo.

Indra u shavha mudzimu wa vhuhali.

Phikhokho yo wana hani mathenga ayo.

Phikhokho na phikhokho ya phambo

Ndi ngani Indra o shandukisa mathenga na mutshila zwa phikhokho?

Ni vhona u nga phikhokho yo vha yo naka i sa athu shanduka ya vha
tshinoni tsha u naka kana yo naka musi yo no shandukiswa? Tikedzani phindulo yaṅu.

Febuḽu ndi nganetshelo
i ne kanzhi ya vha na
vhabvubedzwa vha
phukha nahone mafhungo
ayo a si a vhukuma.
Fhedzi i na pfunzo ine ra
guda khayi.

Kha ri n̄wale

No vhala tshitori tsha phikhokho ya u vhfha ye ya shanduka ya vho naka.
Ni vhona u nga uri “u dikukumusa sa phikhokho” zwi amba mini.

Zwino ambani ni kha
tshigwada tsha vhoiwe
uri ni vhona u nga zwi
tevhelaho zwi amba
mini ni kone u n̄wala
thalutshedzo dza hone.

O tetemela sa luṭanga lu maḍini		O fhufha vhavhili vha sera	
Mulalo o tswuka sa tshiguluzwana		O sekana sa lwatsi	

Kha ri ñwale

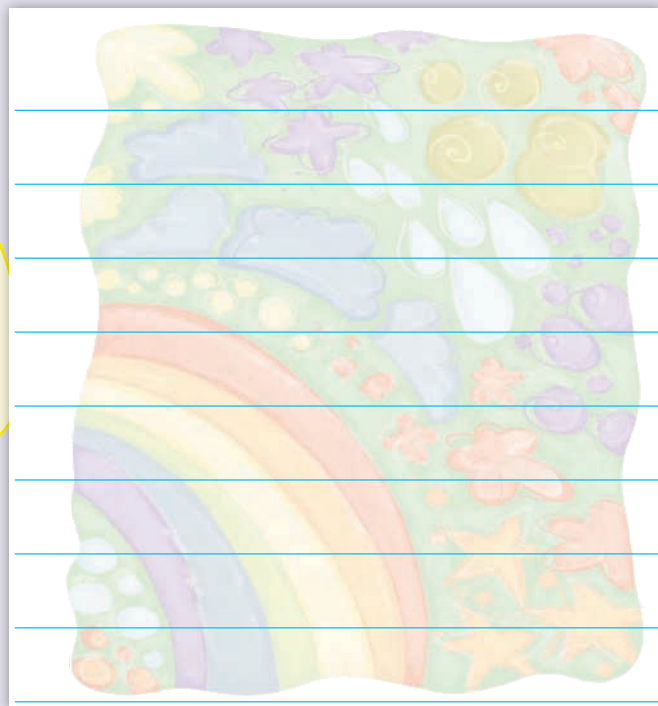
Lavhelesani thoho na mutaladzi wa u thoma wa tshirendo tshi re afho fhasi. Zwi ni vhudza zwine tshirendo tsha amba ngazwo. Minwe mitaladzi i shuma u tikedza mafhungo a re tshirendoni. I ni vhudza zwinzhi nga ha fhungo lihulwane, fhedzi mañwe a mafhungo ha ngo tea tshirendo itshi. Mafhungo aya ha ni vhudzi zwinzhi nga muhumbulo muhulwane. Ñwalululani tshirendo tshi si na mitaladzi i songo teaho u dzhena khatsho.

Phikhokho

Phikhokho, phikhokho, u na mivhala yavhuḽi
 Litshere lituku la u takadza
 Muvhala wa lutombo wa u naka, ndi tou tama
 arali wo vha u wanga,
 Phetheni dzi ngaho musengavhadzimu,
 Hu na mivhala midala ya u naka, ya lutombo na ya taḽa,
 Ni thamuwa fhanu na ya fhaḽa
 Matshimbilele au a u naka, u tshi ñenya nga u dihudza,
 Na lutzhemo lune wa taḽva,
 Maḽo a penyaho, madala a u naka
 Tswirr! Tswirr u vhidza khonani dzau
 Ni fhusha maḽo a muvhoni.

Kha ri ñwale

Fhedzisani thebuḽu i re afho fhasi. Kha khoḽomo ya u thoma, ñwalani vhaanewa vha re kha lungano lwe na vhala ngei nṽha ni taḽutshedze fhethuvhupo. Kha khoḽomo ya vhuvhili, ñwalani zwiitei zwe zwa ḽisa thaidzo kana khuḽano. Kha khoḽomo ya vhuraru, ambani nga khuḽano kana thaidzo, ni kone u ñwala zwe zwa bvelela zwo vhangwa nga thaidzo. Tsha u fhedza, ñwalani zwine ra khou kaidzwa khazwo kana pfunzo ya lungano ulu.

Vhaanewa na Fhethuvhupo	Zwiitei zwe zwa ḽisa khuḽano	Khuḽano i re tshiṽorini	Zwiitei zwi no vhangwa nga khuḽano	Pfunzo

Kha ri n̄wale

Vhalani t̄halutshedzo ni d̄adze mavhaka nga maipfi a khwiṇesa a no bva kha mutevhe.

d̄ihudza

u vha muhali

vhifha

tzhema

u lilela n̄thesa

u sa naka

u d̄idzhiela n̄tha nga zwine wa vha zwone

u kona u livhana na u lwa na khombo

Kha ri n̄wale

Shumisani maipfi a re tshibogisini ane a t̄alutshedza zwe phikhokho ya vha i zwone musi i sa athu naka na musi yo no naka.

onyana

tshika

seisa

tshin̄oni zwatsho

u naka

muvhala
wa lutombo

mudala

buraweni

maṭo a
penyelelaho

U rangani

Nga murahu

Kha ri n̄wale

Shandulani mafhungo a tevhelaho a bve kha maambiwa a ye kha maambelwa.

“Ni khou ya ngafhi no tou hwalela?” ndi Phikhokho i tshi vhudzisa.

Phikhokho yo vhudzisa Indra.

“Khosi ya tshiṭuhu Ravan u khou nngidimedza.”

Indra a ri

“Zwino ngauri wo sumbedza u vha muhali, ndi d̄o u ita tshin̄oni tsho nakesaho shangoni loṭhe.”

Indra a ri

Kha ri
ambe

Shumani ni kha zwigwada.

- Lavhelesani tshoho ya lungano ulu na zwifanyiso zwawo ni vhudze tshigwada tshanu uri ni vhona u nga tshitori itshi tshi ḡo amba nga mini.
- Ni vhona u nga tshi ḡo fhela nga ndilade?

Muḡwe musi nga madekwana, buvhi Anasi a dzula fhasi uri a ḡikande nga tshilalelo tsha u ḡifha. Zwenezwi musi a tshi tou thoma u nenza genzu la u thoma, ha pfala u ombaomba vothini. A takuwa a ya a vula vothi. A tshi hasha maḡo a wana hu Tshibodempembe, tshe tsha vha tshi tshi vhone tsho neta vhukuma. Tshibodempembe tsha ri, “Anasi, ndi khou humbela u swielelwa.

Ndo tshimbila lwendo lulapfulapfu namusi, zwino ndo neta nahone ndi na ḡala.” Fhedzi Anasi o vha e na tseḡa a sa toḡi la zwiliwa zwawe na muḡwe muthu. A vhamba maano a sa takadzi. Zwenezwi Tshibodempembe tshi tshi tou fhasi thwee tafulani uri tshi levho zwiliwa, Anasi a thoma u zhamba, “Heiwe Mpembe, zwanda zwau zwo tswuka nga maanda! U nga si le nga zwanda zwi re na mashika ngauralo! Tshimbila u yo tamba.”

Zwanda zwa Tshibodempembe zwo vha zwo tswuka nangoho nge tsha vha tsho fhedza ḡuvha lothe tshi ndilani. Nangoho ndi fhalaha Tshibodempembe tshi tshi tshimbila nga u ongolowa tsha vhuya tsha swika mulamboni, tsha tamba zwanda, tsha dovha hafhu tsha tshimbila nga u ongolowa tshi tshi vhuya tafulani.

Nga itsho tshifhinga ndi musi Anasi o no thoma kale u kapula zwiliwa. Musi Tshibodempembe tshi tshi sala tshi tshi swika ndi musi zwiliwa zwi tsini na u fhela. Zwenezwi Tshibodempembe tshi ḡa tshi tou fhasi thwee uri tshi thome u la zwiliwa, Anasi a thoma u zhamba hafhu, “Heiwe Mpembe, zwanda zwau zwi tshee zwo tswuka! Tshimbila u yo tamba hafhu!” Zwanda zwa Tshibodempembe zwo vha zwo tswuka nangoho nge tsha tshimbila ngazwo tshi tshi yo tamba mulamboni. Tshibodempembe tsha takutshedza hafhu zwi tshi pfisa vhutungu tsha vhuyeleda u tamba zwanda hafhu.

Tshi tshi sala tshi tshi kokovha tshi tshi vhuya, tsha wana hu si tshee na zwiliwa. Tshibodempembe tsha lavhelesa Anasi tsha ri, “Ndo livhuha no mmbidza uri ri lalele rothe. Arali liḡwe ḡuvha na ḡiwana ni tsini na muḡi wanga, ni dzhene ri lalele rothe” Ha mbo fhela tshifhinga, buvhi Anasi a thoma u dzulela u humbula zwe Tshibodempembe tsha mu fulufhedzisa uri tshi ḡo mu fha zwiliwa. Zwenezwoha, liḡwe ḡuvha Anasi a mbo ya muḡini wa Tshibodempembe nga tshifhinga tsha tshiswiḡulo, musi ḡuvha li hafhala ntha heneffho mulamboni. Tshibodempembe tsho vha tsho ḡi ganamela zwatsho ntha ha tomo, tshi tshi khou tavhela masana, vhunga zwibodempembe zwi tshi tou ralo. Musi Tshibodempembe tshi tshi tou vhona Anasi tsha mbo ri, “Ri a vusa Anasi! Wo ḡa u lalela na nḡe namusi?” Anasi a ri, “Ee, zwi nga vha zwavhuḡi nga maanda hezwo, ndi a livhuha.” ndala ya Anasi yo vha i tshi khou nana tshothe. Ndi fhalaha Tshibodempembe tshi tshi dia tshinwi tsha dzhena maḡini, Anasi a sala o lindela heneffho matomboni khunzikhunzini dza mulambo. Hu si kale Tshibodempembe tsha mbo thunuwa tsha ri “Khezwoha Anasi. Zwiliwa zwo luga. Kha ri lalele rothe” Tshibodempembe tsha mbo dia tshinwi hafhu tshi tshi ya u la matari madala e tsha a lugisela tshilalelo. Anasi a lingedza u dia tshinwi uri a tsele fhasifhasi maḡini, zwe vhototo vhunga buvhi li si tshibodempembe. Zwa konḡa vhukuma u nupela ngauri o vha a tshi sokou papamala hu si na hune a ya. A lingedza u tou fhufhela, a lingedza u ita tshinwi, zwothe zwa kunda. A kundwa u swika hune zwiliwa zwa vha hone. Ho no vha kale fhalala Anasi

a dɛlwa nga muhumbulo. A panga matombo zwiqwamani zwa dzhasi
lawe, u swikela a tshi vho lemela lune a kona u nupela maɖini. A vhona
tafula ya tshibodempembe yo tamiwa nga maɖari madaladala na zwiŋwe
zwiɓiwa zwa u dɪfha.

Fhedziha zwenezwi Anasi a tshi kha dɪ ri u a hovhelela
zwiɓiwa, Tshibodempembe tsha mu dzivhisa, tsha ri, “Anasi,
ngohongoho ni nga si ɓe zwiɓiwa no ambara dzhasi! Fhano
muɖini a ri iti zwithu ngaauralo.” Anasi a bvula dzhasi. Zwino
khakhathi ya vha uri arali a si na matombo a u mu nupedza, u
a papamala a humela nɗha nɗa ha maɖi.

Tshiɖori itshi tshi khou amba nga nnyi? _____

Tshiɖori itshi tshi bvelela ngafhi? _____

Tshiɖori tshi khou amba nga mini? _____

Pfunzo ya tshiɖori itshi ndi ifhio? Itani thiki kha phindulo yoneyone.

	Tshi sa fheli tshi a tula!
	U tshi lingedza u dɪ ita muɖali, u nga wana uri muŋwe o tɓlifha u fhira iwe.
	U songo dzikusa tshisima.

Kha ri nɓwale

Tshimbizani maɖo kha bugu yaŋu ya mishumo ni fhindule
mbudziso dzi tevhelaho.

Tshiɖori tsha Anasi wa Buvhi tshi kha siaɖari ɓifhio? _____

Ndi nyito ifhio ya u thoma ine na tea u ita? _____

Ndi nyito ifhio ya u fhedza ine na tea u ita? _____

Ndi kha vhege ifhio hune na guda nga thangi? _____

Kha ri nɓwale

Shumisani thangi kha u
vhumba maipfi maswa:

Thangi ndi zwivhumbi zwine zwa tamiwa kha
mudzi kana tsinde ɓa ipfi u itela u shandula zwine
ipfi ɓa amba na u vhumba ipfi ɓiswa.

dɪ

ku

ra

nya

lunako

tshea

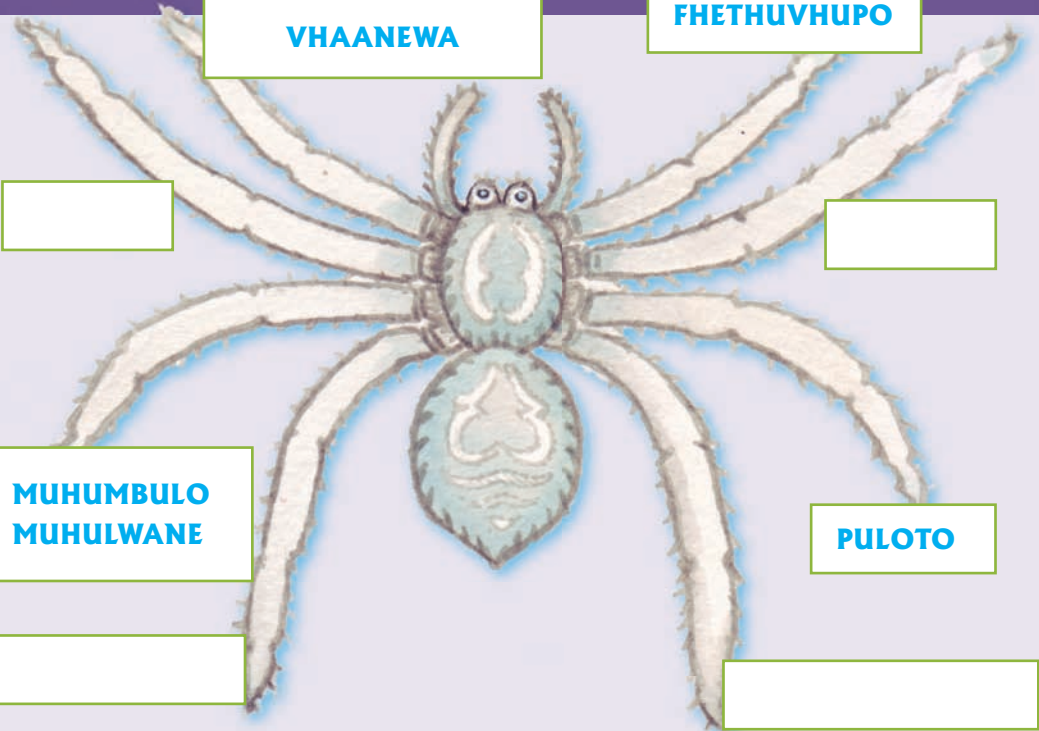
mabindu

tukana

Kha ri ñwale

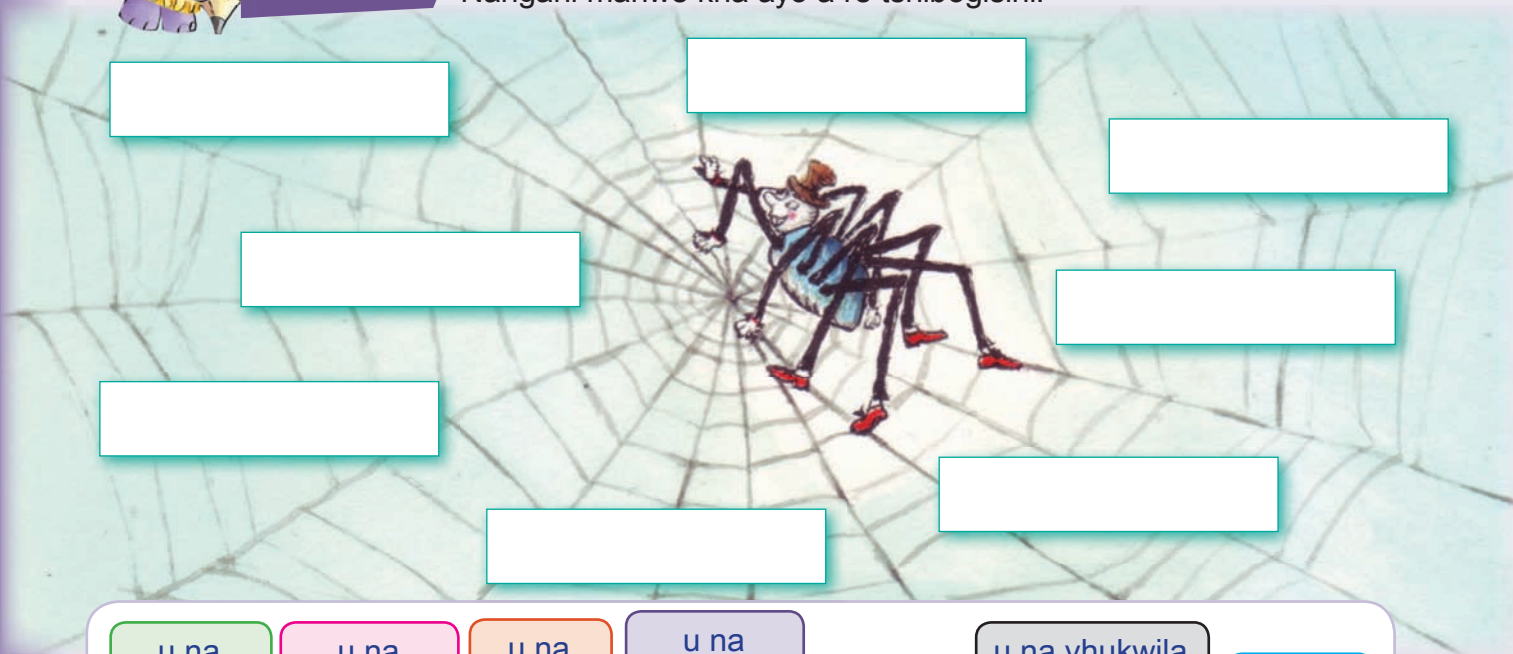
Itani buvhi ła tshiṭori.
Dadzani mavhaka a re
kha Milenzhe ya Buvhi.
Fhedzisani mavhaka
a re kha milenzhe ya
buvhi nga: muanewa
muhulwane/vhaanewa
vhahulwane, muhumbulo
muhulwane, fhethuvhupo
na puloto.

Kha ri ñwale

Ñwalani mataluli a no ɽalutshedza mvumbo ya Anasi.

Nangani mañwe kha ayo a re tshibogisini.

u na
tseḡau na
mbilummbiu na
vhunwau na
vhutshivha

o naka

u na vhu kwila

u hula

u na
ñḡalau na
vhulenda

o neta

muswa

o ɽalifha

u na mbilu

o ɽukufhala

Tshikhalani tshi re afho fhasi, ñwalani mafhungo mararu o fhelelaho ni tshi shumisa maipfi ayo a u ɽalutshedza.

Kha ri n̄wale

Zwino elekanyani nga muñwe muthu ane na mu ñivha ni ñalutshedze mvumbo yawe ni tshi shumisa maipfi a no bva kha thebuñu iyi.

muswa kana mulala	u na nungo kana ha na nungo	mulapfu kana mupfufhi	u na misipha kana ndi musekene
muñali kana tsilu	u na vhulenda kana u na vhukolikoli	u a ambesa kana o bvuda	u a vhavhalela kana u na vhutshivha

Kha ri n̄wale

Ñwalani thovhekano ya zwiitei tshiñorini itshi.

Tsha u thoma buvhi ño dzula fhasi ña ña zwiñiwa zwa u ñivha.

U bva afñho

Ha tevñela

Nga murañu

Nga murañu Anasi o ya u dalela tshibodempembe tshi tshi humbula uri tshi ño wana zwiñiwa.

U bva afñho

Ha tevñela

Tsha u fhedzisela

Kuipfi “u” na maiti zwi vhumba maipfi a no shuma sa madzina.

Maipfi ayo a kona u tevñela mañwe maiti na mañaluli.

Dzinañiiti/ñiitidzina ndi u + ñiiti.

Kha ri n̄wale

Ñwalani dzinañiiti/ñiitidzina.

Ro mu ñutuwedza (vhala) ngano nnzhi.

A si zwavhuñi (kombetshedza) muthu

(vhala) nga Anasi arali a sa zwi takaleli.

Ndo vha fulufhedzisa (vhavhalela) mabuvhi fhedzi a thi kholwi uri

ndi ndi ño zwi kona.

Filimu i no amba nga mabuvhi yo vha yo tea (vhonwa) ngauri i

a takadza.

Ri ño ya (renga) mañegere.

(zwifha) a si tshithu tshavhuñi.

Kha ri
ambe

- Ndi tshiḱori tsha kholekhole. Ni vhona u nga tshiḱori tsha kholekhole ndi mini?
- Hu na zwiḱori zwa kholekhole zwine na zwi ḱivha? Hunwe ḱhamusi makhulu wanu vho vhuya vha ni anetshela zwone? Arali hu na tshine na tshi ḱivha, tshi anetsheleni tshigwada tsha vhoiwe.
- Ni vhona u nga tshiḱori itshi tshi khou anetshelwa nga huswa?
- Muaneuwa ndi nnyi?
- Humbulelani uri ni vhona u nga tshiḱori tshi ḱo fhela nga nḱilade.

Kha ri vhale

- Musi ni sa athu vhalo**
- Lavhelesani zwifanyiso na ṱoho ni lingedze u humbulela uri manwalwa aya a amba nga mini.
 - Tshimbizani maṱo (u sikima) kha siaṱari ni wane uri ni ḱo vha ni tshi khou vhalo nga mini.

Kalekale, Pḱene liḱuluhulu la vuhali lo ya la dzula khunzikhunzini dza mulambo. Pḱene ili la vusa pfiriri kha dziṱwe phukha dze dza vha dzi tshi dzula hanefho khunzikhunzini dza mulambo dzo takala. La vshivhedza fhethu hoṱhe u tsa na mulambo la ri ndi haḱo, la ri a huna muthu we a tendelwa u nwa maḱi a mulambo uyu. Dziṱwe phukha dza sinyuwa nga maanda nahone dza fa nga ḱora fhedziha hu sa vhe na we a vha muhuli kana a vha na maanda a u hanedza Pḱene – nga nḱa ha Mbiḱi. Nga itsho tshifhinga, Mbiḱi ndi musi i tshee na mukumba mutshenatshena nahone i tshi fana na bere tshena.

Mbiḱi ya muhali ya wana Pḱene, le la vha lo dzula lo ḱigeda muliloni muhulu, ya itela Pḱene khaedu uri vha lwe. Ha pfaniwa uri a no ḱo kundwa u tea u pfuluwa khunzikhunzini ya mulambo. Phukha idzi mbili dza lwa masiari oṱhe na vhusiku hoṱhe.

Ndi musi Mbiḱi i tshi vho thoma u neta ndi he Pḱene la mbo ḱi i sukumedzela muliloni!

Ha bvelela zwiṱwe zwithu zwi no mangadza. Vhuṱungu he Mbiḱi ya vhu pfa musi i tshi khou fhiswa nga khuni dze dza vha dzi muliloni ha mbo i nea maanda a no ofhisa! Ya ongolela yo sinyuwa, ya raha Pḱene

la levhuwa la swika le seli ha mulambo vhudzu! Ha vha u ngalangala haḱo.

Mbiḱi yone a yo ngo sala i si na mbonzhe. U swika na namusi ula mukumba mutshenatshena wa Mbiḱi u na mavhala afho he wa fhiswa nga khuni dzi a no khou nyenga. Ndi tshihumbudzo tsha uri yo vha muhali musi we ya lwa na Pḱene!

Talutshedzani zwe Pfen̄e la ita zwe zwa dina phukha khunzikhunzini dza mulambo.
Kha ri ñwale

Ndi mini tshe tsha ñea Mbiḍi maanda a u ḍilwela?

Ndi mini tshe tsha ñea Mbiḍi mavhala?

Ni vhona u nga mbiḍi yo vha i muhali? Bulani uri ngani.

Tshiṭori itshi ndi lungano kana ndi ngoho? Bulani uri ngani.

Kha ri ñwale

Dzhenisani maipfi oneone a u tanganya mafhungo a re afho fhasi. A nangen i kha maipfi a re tshibogisini.

naho

nahone

ngauri

fhedzi

kana

musi

zwino

nga nḍa
ha musi

u
swika

Lifanyisi li vhambedza tshithu na tshiṛwe, hu tshi shumiswa maipfi “sa” kana “u fana na”.

Tsumbo: Ndalamo o takala sa thambelamaḍi, ngauri o phasa.

Nthambeleni o lapfa sa mupapawe.

Limethafore li vhambedza zwithu zwivhili hu si na u monamona:

Tsumbo: Nthambeleni ndi mupapawe.

1. Tshikolo tsho vha tshi tsha takadzi ndi tshee muṭuku.
2. Ndi a ita tshuṛwahaya ndi khou ṭoḍou phasa.
3. Makole o swifhadza hoṭhe i ḍo na.
4. I ḍo na makole o swifhadza hoṭhe.
5. Bugu iyi i a ḍura i na mafhungo manzhi.

Kha ri n̄wale

Talelani mafanyisi na mamethafore fhungoni liwe na liñwe.

Nangani t̄halutshedzo yone ya liḡanyisi na liḡmethafore liñwe na liñwe afho tshibogisini. Ni kone u n̄wala t̄halutshedzo kha mutaladzi u re nga fhasi ha fhungo liñwe na liñwe.

u shaya nungo

u tshimbila a
tshi t̄onga

u sa dina

u hanganea

u sa funa tshika

Zwa u lwala ha Malindi zwo vha zwo fara mme awe t̄haha. Vhañwe vhana vha k̄lasini yashu vha na vhudele hu no nga ha tshimange.

Livhalani u tshimbila nga u tou tepa sa lusengele.

Ndi tshi vhona bugu dzanga dzo kherulwa nda pfa ndo kulekana miraḡo.

Khaladzi a Luvhani ndi phola i sa vhudziwi.

Sandani zwo mu kela maḡari ngauri o hangwa u n̄wala tshuñwahaya yawe.

Nwalani fhungo la inwi muñe liñe la vha na liḡfanisi ngomu li no vhambedza zwithu zwivhili.

Kha ri ñwale

Shandulani vhuthihi ha madzina vhu vhe kha vhunzhi. Ni vhe na vhuṭanzi uri mapfanisi a madzina a a shanduka na one.

Muthu u fuwa phikhokho uri a i ṭongise.

Vhuṭungu he mbiḍi ya vhu pfa i tshi fhiswa nga tshikuni ho ita uri i wane maanda!

Pfene ḽihuluhulu ḽo vha ḽi tshi dzula khunzikhunzini dza mualambo.

Phikhkho ya ḽi sedza maḽini ya vhona i songo naka zwone.

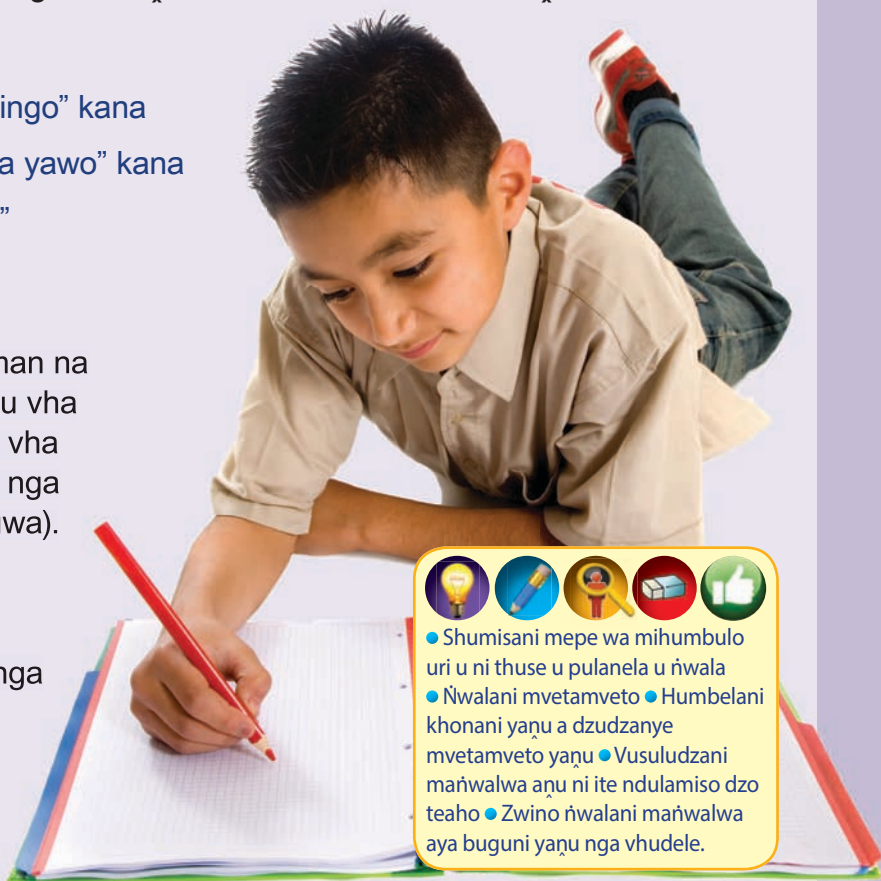
Kha ri ñwale

Ñwalani lunganovhubvo (kha siaṭari ḽi tevhelaho). Vhunzhi ha nganovhubvo hu lingedza u ṭalutshedza uri tshithu tsho ḽisa hani shangoni.

Tsumbo khedzi: “Nḽou i tshi wana musingo” kana
“Musengavhadzimu u tshi wana mivhala yawo” kana
“Ndi nga mini ñwedzi u tshi bva musiku”

Vhaanewa vha nganovhubvo vha vha vhathu vha re na maanda (sa Spiderman na Superman), kana zwipuka kana vhathu vha manditi. Vhaanewa vha nganovhubvo vha na zwipfi zwi no nga zwa vhathu (vha nga takala, vha ṭungufhala kana vha sinyuwa).

- Ñwalani phara tharu - mathomo, mutumbu na magumo.
- Ñwalani tshiṭori tshine vhathu vha nga tama u tshi thetshelesa.

● Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulanela u ñwala
● Ñwalani mvetamveto ● Humbelani khonani yaṅu a dzudzanye mvetamveto yaṅu ● Vusuludzani mañwalwa aṅu ni ite ndulamiso dzo teaho ● Zwino ñwalani mañwalwa aya buguni yaṅu nga vhudede.

Ñwalani lunganovhubvo lwaṅu hafha:

Phara ya u thoma:

Phara ya vhuvhili:

Phara ya vhuraru:

A

a

B

b

C

c

D

d

E

e

F

f

G

g

H

h

I

i

J

j

K

k

L

l

M
m

N
n

O
o

P
p

Q
q

R
r

S
s

T
t

U
u

Y
y

V
v

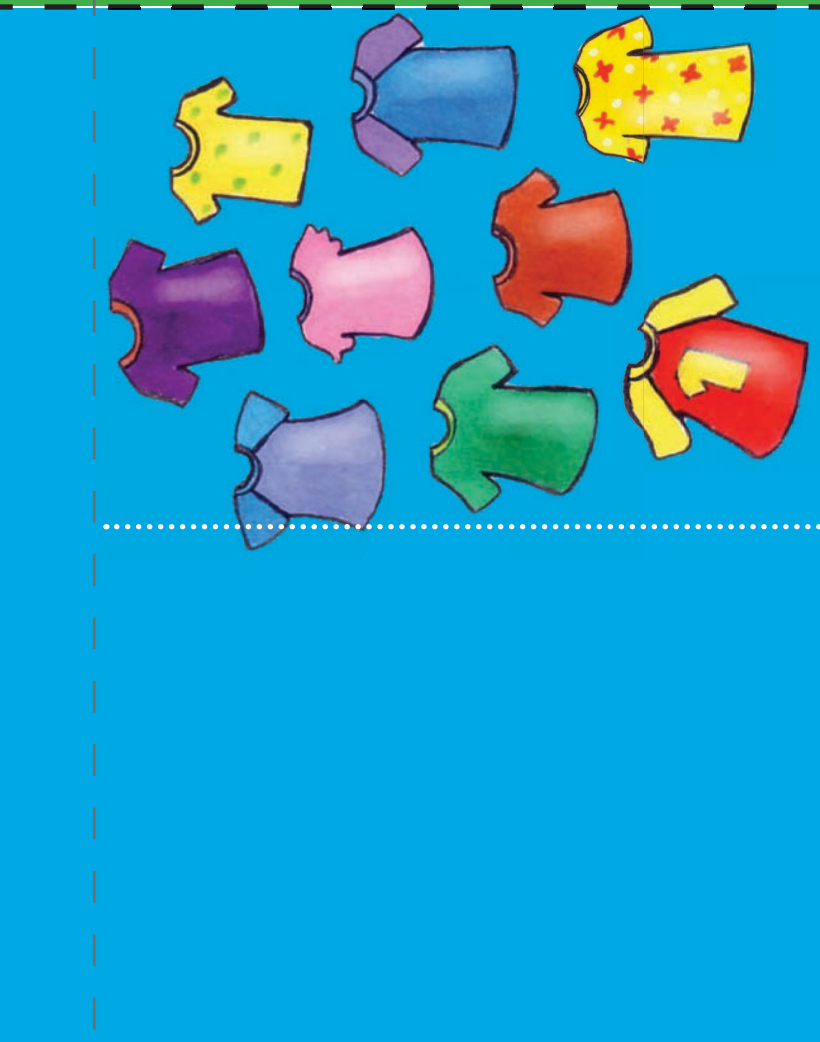
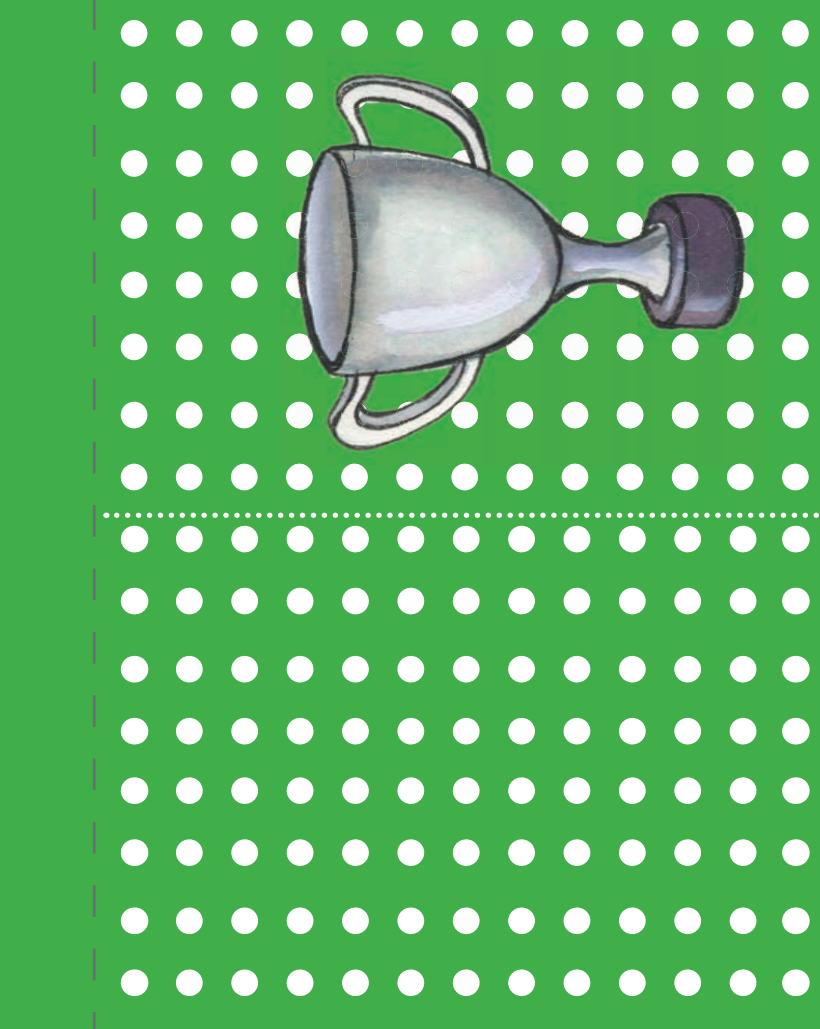
Z
z

W
w

X
x

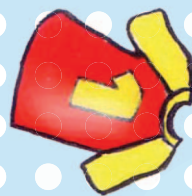

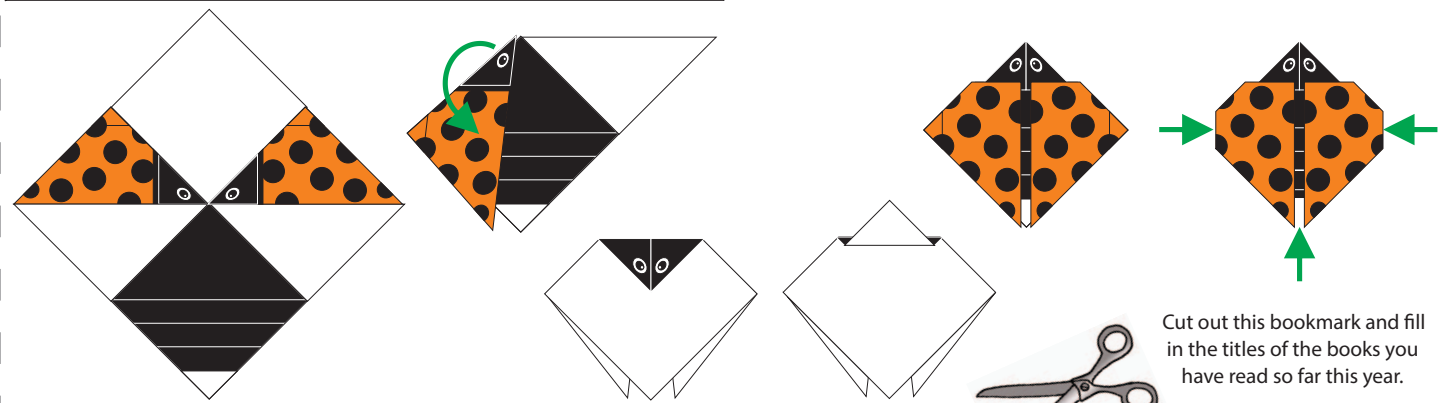
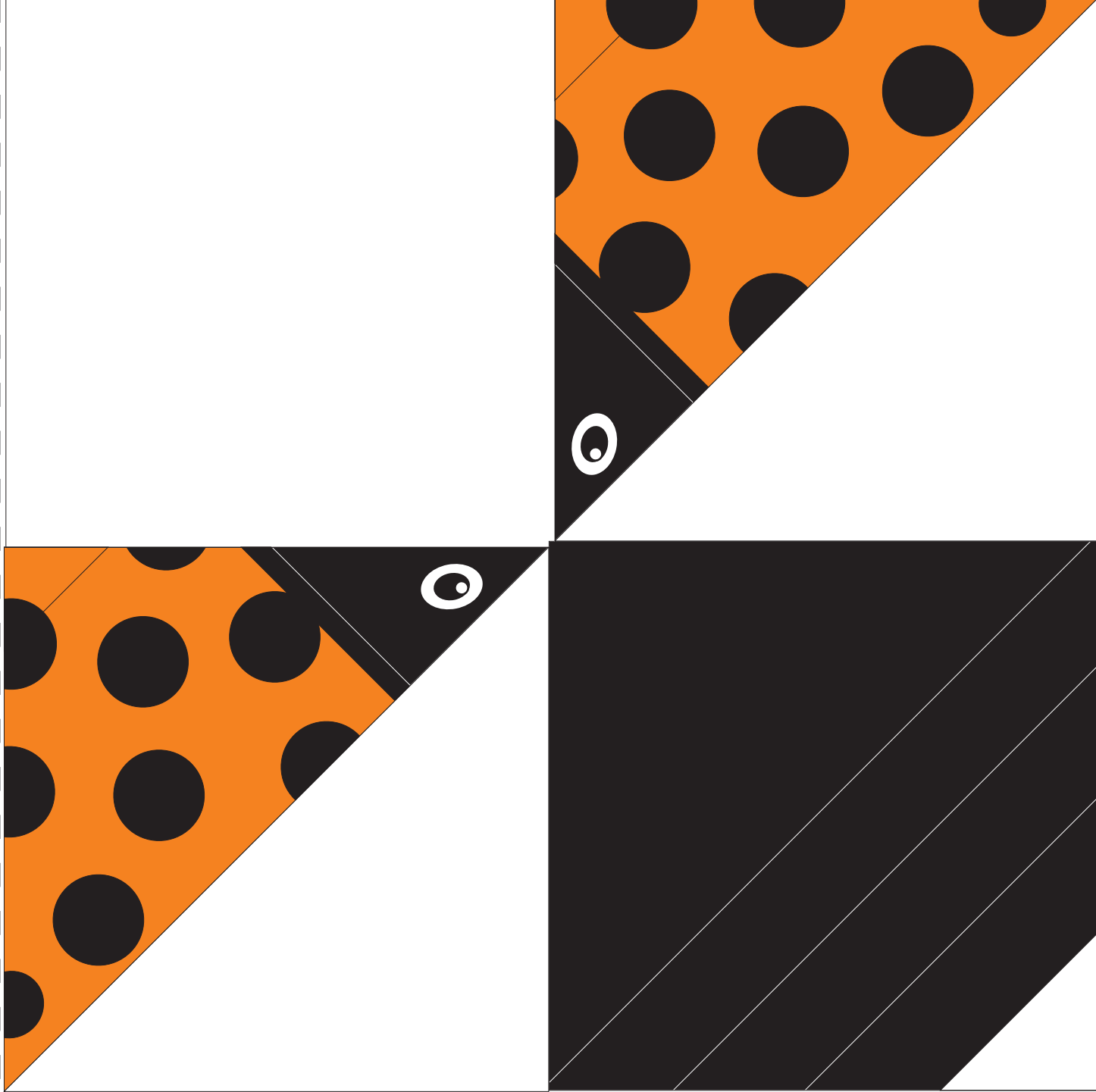
Blank yellow quadrant with vertical lines for writing.

Blank light green quadrant with vertical lines for writing.

Blank pink quadrant with vertical lines for writing.

Blank light blue quadrant with vertical lines for writing.

Cut out this bookmark and fill in the titles of the books you have read so far this year.

book 7:	book 6:	book 5:	book 4:	book 3:	book 2:	book 1:	name:
---------	---------	---------	---------	---------	---------	---------	---

	name:							
	book 1:							
	book 2:							
	book 3:							
	book 4:							
	book 5:							
	book 6:							
	book 7:							